

Norwegian Ministry
of Foreign Affairs

ДОБРІ ПРАКТИКИ ЮРИСТІВ ДЛЯ ПРАВОСУДДЯ В ІНТЕРЕСАХ ДИТИНИ В УКРАЇНІ

(збірник практичних рекомендацій)

м. Чернігів, 2021

**ДОБРІ ПРАКТИКИ
ЮРИСТІВ ДЛЯ ПРАВОСУДДЯ
В ІНТЕРЕСАХ ДИТИНИ
В УКРАЇНІ
(збірник практичних рекомендацій)**

Цей збірник було розроблено Громадською організацією «MART» у рамках проекту «Добрі практики юристів для правосуддя в інтересах дитини в Україні», що було реалізовано Гельсінським Фондом з Прав Людини (Варшава, Польща) та громадською організацією MART у партнерстві з Освітнім домом прав людини – Чернігів за підтримки Фонду домів прав людини (Осло, Норвегія) та програми «Зміни в регіоні RIT A» (Польща).

м. Чернігів, 2021

Добрі практики юристів для правосуддя в інтересах дитини в Україні:
Д55 збірник практичних рекомендацій, Громадська організація «МАРТ». Чернігів: ГО «МАРТ», 2021. 130 с.

Видання включає практичні рекомендації, що розроблені з урахуванням міжнародних стандартів у сфері прав дитини, зокрема правосуддя, дружнього до дитини, та спрямовані на посилення захисту прав і свобод дитини, яка перебуває у контакті/конфлікті із законом, та забезпечення її найкращих інтересів.

Збірник буде корисним для представників юридичних професій – адвокатів, суддів, прокурорів, тощо, а також для представників органів та служб, що працюють в інтересах дітей в Україні, для застосування в їх безпосередній роботі з дітьми, що перебувають у контакті/конфлікті із законом.

Редактори-укладачі: Голубов Артем, Бурова Руслана.

Усі права застережено.

Заява про дозвіл: жодна частина цієї публікації не може бути відтворена у будь-якій формі або будь-якими засобами, електронними чи механічними, включаючи фотокопіювання, запис або будь-який інший спосіб зберігання і пошуку інформації, без письмового дозволу Фондації Домів прав людини (Осло, Норвегія) та Програми «Зміни в регіоні RITA» (Польща), Громадської організації «МАРТ», Освітнього Дому прав людини-Чернігів та Гельсінського Фонду з Прав Людини (Варшава).

Запити на отримання дозволу повинні містити таку інформацію:

- опис матеріалу, дозвіл на копіювання якого бажають отримати;
- з якою метою буде використано копіюваний матеріал і в який спосіб;
- Ваші ім'я, посада, назва компанії чи організації, номер телефону, номер факсу, адреса електронної пошти та поштова адреса.

Будь ласка, надсилайте усі запити на отримання дозволу до: Громадська організація «МАРТ», в. П'ятницька 39, офіс 702-703, Чернігів, 14000

E-mail: mart.ngo@gmail.com

Висловлюємо щирю подяку команді авторів, учасникам та учасницям проекту – адвокатам, суддям, прокурорам, юристам, які розробили свої практики на основі стандартів правосуддя, дружнього до дитини, та заклали основу для їх застосування в Україні, а саме: Байдуж Юлії, Бугаєць Тамарі, Василенко Ганні, Водоп'ян Тетяні, Голубову Артему, Гретченко Ларисі, Котляру Андрію, Красножон Олені, Мирошніковій Олені, Павлову Володимирі, Пирковській Олесі, Радіоновій Наталії, Юшкевич Олені, Яковенко Наталії.

Особлива подяка експертам та експерткам проекту – Павлу Пархоменку, Артему Голубову, Ельжбеті Чиж, Сергію Бурову, Марчину Вольному, Валерії Рибак. Їх внески у навчання учасників та учасниць проекту послужили стимулом та основою для розробки «добрих практик».

Авторки та керівниці проекту – Ельжбета Чиж (Гельсінський Фонд з Прав Людини, Варшава) та Руслана Бурова (Громадська організація «МАРТ», Освітній Дім прав людини-Чернігів).

Щиро вдячні за багаторічну плідну співпрацю Гельсінському Фонду з Прав Людини (Польща, Варшава) та Фундації Домів Прав людини (Осло, Норвегія).

ЗМІСТ

Передмова	7
1. Участь дитини у судовому процесі	9
1.1. Альтернативні способи з'ясування думки дитини (Юлія Байдуж, адвокатка, приватна адвокатська діяльність)	9
1.2. Застосування міжнародних стандартів до процедури опитування та з'ясування думки дитини (Андрій Котляр, адвокатське об'єднання «Формула Захисту», адвокат, керуючий партнер)	13
1.3. Реалізація права дитини висловлювати свою думку в цивільному процесі (Олена Мирошникова, суддя Рубіжанського міського суду Луганської області)	23
1.4. Самостійне звернення неповнолітнього до суду (Тетяна Водоп'ян, адвокатське бюро Тетяни Водоп'ян, керівниця бюро, адвокатка, доцентка, Національний університет водного господарства та природокористування)	25
1.5. Врегулювання спору за участі судді цивільних справах, що стосуються дітей (Ганна Василенко, керуюча адвокатського бюро "Василенко Ганна та партнери", адвокатка, кандидатка педагогічних наук)	29
2. Практика правосуддя, дружнього до дітей	30
2.1. Однократний допит дитини свідка (потерпілого) під час досудового розслідування слідчим суддею з застосування аудіо та відео фіксації допиту (Наталія Яковенко, суддя Недригайлівського районного суду Сумської області)	30
2.2. Правосуддя, дружнє до дітей: збирання доказів судом з власної ініціативи у справах про захист прав та інтересів дитини у цивільному судочинстві (Лариса Гретченко, адвокатка, медіаторка, заступниця Голови Комітету з сімейного права Національної асоціації адвокатів України)	34
2.3. Обґрунтування позовних заяв, які готуються прокурорами з метою захисту прав та інтересів дітей (Олена Красножон, прокурор Департаменту захисту прав дітей та протидії насильству Офісу Генерального прокурора)	42
2.4. Посилення захисту прав дитини – свідка та дитини – потерпілого у кримінальному та адміністративному	46

провадженні (Наталія Радіонова, адвокатка, Дніпропетровська область)	
2.5. Пам'ятка для судді «Дружній допит дитини суддею: що має врахувати суддя (Тамара Бугаєць, «Адвокатське бюро Тамари Бугаєць», адвокатка, керівниця)	51
2.6. Пам'ятка про права та обов'язки дітей в провадженні про адміністративні правопорушення відповідно до міжнародних стандартів (Юшкевич Олена, адвокатка, медіаторка, доцентка кафедри теорії та історії держави і права факультету 1 ХНУВС)	55
3. Участь спеціальних суб'єктів у судовому процесі за участі дитини	65
3.1. Дитинство без насильства: механізм забезпечення права на безоплатну правову допомогу під час медичного обстеження дитини, яка постраждала від домашнього насильства (Лариса Гретченко, адвокатка, медіаторка, заступниця Голови Комітету з сімейного права Національної асоціації адвокатів України)	65
3.2. Адвокат (представник) дитини у процесі (Олеся Пирковська, заступник директора Регіонального центру з надання безоплатної вторинної правової допомоги у Чернігівській області, адвокат)	73
3.3. Залучення практичних психологів та соціальних педагогів закладів освіти до системи правосуддя, дружнього до дитини (Лариса Гретченко, адвокатка, медіаторка, заступниця Голови Комітету з сімейного права Національної асоціації адвокатів України)	75
3.4. «Дитячий психолог у процесі сімейних судових спорів (Олеся Пирковська, заступник директора Регіонального центру з надання безоплатної вторинної правової допомоги у Чернігівській області, адвокат)	85
4. Взаємодія та координація дій по захисту прав дитини	87
4.1. Реєстрація народження дитини на тимчасово окупованій території (Олена Мирошникова, суддя Рубіжанського міського суду Луганської області)	87
4.2. Пред'явлення прокурорами позовів про зобов'язання відповідних місцевих органів визначити перелік та види об'єктів, на яких злісні неплатники аліментів на утримання дітей відбуватимуть суспільно корисні роботи (Олена	96

Красножон, прокурор Департаменту захисту прав дітей та протидії насильству (Офісу Генерального прокурора)	
4.3. Направлення інформації уповноваженими органами (посадовими особами) щодо захисту прав дитини, яка опинилася у складних життєвих обставинах (ситуації контакту/конфлікту із законом) (Артем Голубов, кандидат юридичних наук, експерт з права, Всеукраїнська фундація "Захист прав дітей"; Ганна Василенко, керуюча адвокатського бюро "Василенко Ганна та партнери", адвокатка, кандидатка педагогічних наук)	101
4.4. Інститут судових вихователів – елемент ювенальної юстиції (Володимир Павлов, суддя Прилуцького міськрайонного суду Чернігівської області)	107
4.5. Мобільний додаток:#Увага:діти! (Ганна Василенко, керуюча адвокатського бюро "Василенко Ганна та партнери", адвокатка, кандидатка педагогічних наук)	116
4.6. Відновне правосуддя в провадженні про адміністративні правопорушення та кримінальному провадженні (Юшкевич Олена, адвокатка, медіаторка, доцентка кафедри теорії та історії держави і права факультету 1 ХНУВС)	118

ПЕРЕДМОВА

Шановні друзі, колеги!

Маємо честь представити Вам унікальний збірник практичних рекомендацій, що був розроблений за участі юристів-практиків (адвокатів, прокурорів, суддів, юристів громадських організацій), в рамках проекту «Добрі практики юристів для правосуддя в інтересах дитини в Україні».¹

Ця збірка є спробою привернути увагу практикуючих юристів, представників уповноважених державних органів, які реалізують політику у сфері прав дитини, а також правозахисників на існування реальних можливостей здійснення правосуддя щодо дітей в Україні на основі міжнародних стандартів прав дитини та з урахуванням засад широко визнаної у світі концепції правосуддя, дружнього до дитини.

Особливість збірника практичних рекомендацій полягає в тому, що він насамперед спрямований на підвищення потенціалу юристів та інших дотичних до сфери прав дитини осіб безпосередньо застосовувати у своїй повсякденній професійній діяльності міжнародні стандарти прав дитини та найкращі інноваційні практики правосуддя, дружнього до дитини.

Наведені в збірнику практики напрацьовано з урахуванням положень чинного законодавства України, а тому можуть бути легко адаптовані та безпосередньо застосовані під час судового (кримінального, або цивільного) провадження, або іншого провадження щодо дитини, безпосереднім учасником якого вона є, або до якого залучена.

Реалізація запропонованих практик спрямована на створення передумов для удосконалення діяльності по застосуванню актів національного законодавства в цій сфері з метою якнайкращого забезпечення інтересів дитини.

Відповідні рекомендації, що містяться в збірнику, спрямовані на створення передумов для приведення національної правової системи у відповідність із міжнародними стандартами прав дитини, а також трансформації системи правосуддя щодо дітей на систему правосуддя, дружнього до дитини.

Збірник практичних рекомендацій розрахований на представників юридичних професій (судді, адвокати, прокурори, слідчі (дознавачі), юристи неурядових організацій, що мають досвід

¹ Проект «Добрі практики юристів для правосуддя в інтересах дитини в Україні» реалізується Гельсінським Фондом з Прав Людини (Варшава, Польща) та громадською організацією MART у партнерстві з Освітнім домом прав людини – Чернігів за підтримки Фонду домів прав людини (Осло, Норвегія) та програми «Зміни в регіоні RITA» (Польща).

судового розгляду в інтересах дітей). Це особливо важливо в контексті продовження процесу реформування в Україні судочинства щодо дітей. Також цей збірник може бути корисним представникам органів опіки та піклування, інших органів та служб у справах дітей, персоналу служби пробації, а також представникам громадянського суспільства, які діють у цій сфері.

Застосування міжнародних стандартів та практик, дружніх для дитини, в ситуації контакту із законом, цими професійними групами – це найважливіший прояв механізму захисту прав та свобод дитини, а також забезпечення найкращих її інтересів.

З повагою

команда проекту «Добрі практики юристів для правосуддя в інтересах дитини в Україні».

1. УЧАСТЬ ДИТИНИ У СУДОВОМУ ПРОЦЕСІ

1.1. Альтернативні способи з'ясування думки дитини (Юлія Байдуж, адвокатка, приватна адвокатська діяльність)

1. Стандарти:

Відповідно до ст. 12 Конвенції ООН про права дитини від 20 листопада 1989 року (далі – Конвенція) держави-учасниці забезпечують дитині, здатній сформулювати власні погляди, право вільно висловлювати ці погляди з усіх питань, що торкаються дитини, причому поглядам дитини приділяється належна увага згідно з її віком і зрілістю.

З цією метою дитині, зокрема, надається можливість бути заслуханою в ході будь-якого судового чи адміністративного розгляду, що торкається дитини, безпосередньо або через представника чи відповідний орган у порядку, передбаченому процесуальними нормами національного законодавства.

Відповідно до ч. 2 ст. 14 ЗУ «Про охорону дитинства», під час вчинення дій, пов'язаних з розлученням дитини з одним або обома батьками, а також інших дій, що стосуються дитини, в порядку, встановленому законом, судом заслуховується думка та побажання дитини.

Статтею 171 Сімейного кодексу України дитина має право на те, щоб бути вислуханою батьками, іншими членами сім'ї, посадовими особами з питань, що стосуються її особисто, а також питань сім'ї.

Дитина, яка може висловити свою думку, має бути вислухана при вирішенні між батьками, іншими особами спору щодо її виховання, місця проживання, у тому числі при вирішенні спору про позбавлення батьківських прав, поновлення батьківських прав, а також спору щодо управління її майном.

Наведені вище норми, зокрема ст. 12 Конвенції вказує на те, що думка дитини має бути з'ясована не обов'язково в судовому процесі, це може бути здійснено в тому числі через відповідний орган у порядку, передбаченому процесуальними нормами національного законодавства.

Фактично, даний стандарт надає альтернативу з'ясуванню думки дитини за межами судового процесу. Що дозволяє це зробити в більш сприятливій для дитини атмосфері.

2. Актуальність практики:

При вирішенні судами категорій спорів, в яких суб'єктом є дитина, судова практика наполягає на тому, що думка дитини має бути заслухана та їй має бути надана відповідна оцінка.

При чому, при з'ясуванні думки дитини в судовій справі перед сторонами та судом постає ряд проблем:

- проблема забезпечення належних умов з'ясування думки дитини;
- проблема участі спеціаліста-психолога;
- проблема надання оцінки висловленій думці дитині та відповідність висловленої думки її інтересу.

Однак, реалізація права дитини бути заслуханою має відбуватися.

Та чи має це відбуватися шляхом діалогу з дитиною саме в судовому процесі? Чи бажає дитина йти до суду? Як участь дитини у судовому засіданні впливає на її емоційний стан?

Ці та інші питання не ставлять до себе сторони намагаючись наполягати на з'ясуванні думки дитини у судовому провадженні.

Відповіді:

Дитина до суду йти не бажає!

Їй страшно та вона занепокоєна, тим що фактично тягар прийняття рішення – остаточного слова у вирішенні справи сторони покладають саме на неї(будучи вимушено втягнутою у конфлікт)!

У дитини є розуміння, що якщо вона висловить свою думку, саме ця думка є вирішальною у прийнятті рішення щодо її долі поряд з батьками!

Дитина, яка висловила свою думку у судовому засіданні, залишає лави суду з думкою про те, що саме вона своїм словом поклала зерно у рішення, яке прийняв суд, і несе цей тягар відповідальності за сказане слово через своє життя!

3. Хто застосовує:

Суддя, адвокат, орган опіки та піклування.

4. Якої категорії дітей стосується:

- у спорах про визначення місця проживання дитини, про визначення способів участі у вихованні, про позбавлення/поновлення батьківських прав;
- особливо ЩОДО малолітніх дітей/хоча по суті може застосовуватися до дітей всіх вікових категорій.

5. Опис практики:

1. При вирішення спорів що стосуються інтересів дитини, орган опіки та піклування подає до суду висновок про доцільність вирішення спору певним шляхом, зокрема у справах:

- про визначення місця проживання дитини;
- про визначення способів участі у вихованні та спілкуванні з дитиною;

- про доцільність позбавлення батьківських прав чи їх поновлення.

2. Відкриваючи провадження у справі суд зобов'язує орган опіки та піклування надати висновок про доцільність вирішення спору певним шляхом.

3. При складанні висновку органу опіки та піклування проводить ряд дій визначених Порядком провадження органами опіки та піклування діяльності, пов'язаної із захистом прав дитини затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 24 вересня 2008 р. № 866.

Зокрема:

- проводить бесіду з батьками;
- у разі можливості з іншими родичами дитини;
- відвідує дитину за місцем проживання;
- складає акт обстеження умов проживання за формою;
- звертається до соціального закладу та/або фахівця із соціальної роботи для забезпечення проведення оцінки потреб сім'ї з метою встановлення спроможності матері, батька виконувати обов'язки з виховання дитини та догляду за нею.

Відповідно до Порядку, під час розгляду питання та складання відповідного висновку беруться до уваги:

- ставлення батьків до виконання батьківських обов'язків;
- особиста прихильність дитини до кожного з них;
- стан здоров'я дитини;
- факти вчинення домашнього насильства стосовно дитини або за її присутності;
- інші вагомні обставини.

4. Порядком також встановлено, що під час розв'язання спорів між батьками щодо визначення місця проживання (перебування) дитини служба у справах дітей повинна керуватися найкращими інтересами дитини з урахуванням рівних прав та обов'язків матері та батька щодо дитини.

5. Тобто з аналізу встановлених повноважень Органу опіки та піклування вбачається, що при підготовці висновку для суду, останній має провести бесіду з дитиною та встановити особисту прихильність дитини до кожного з батьків. Фактично дане положення реалізує право дитини на висловлення своєї думки у спорі що стосується її особистого життя.

6. Однак, на практиці Висновок дуже рідко містить сформульованої думки дитини, її прихильності до кожного з батьків та її ставлення до спору, щодо спору.

7. Здебільшого Орган опіки та піклування уникає надання оцінки ставленню дитини до спору це трапляється через різні обставини:

- відсутність спеціаліста-психолога у штаті органу опіки та піклування;

- відсутність єдиних спеціально розроблених та затверджених методик, які б дозволили з'ясувати думку дитини відповідно до її віку та розвитку;

- орган опіки та піклуванні утримується від безпосереднього з'ясування думки дитини;

 - вважають це недоречним;

- завантажені іншою роботою, а у з'ясування думки дитини у даній категорії справ покладаються на суд;

- інші причини.

8. Було б доцільно, в ухвалі суду зобов'язати Орган опіки та піклування під час складання висновку вжити заходів щодо з'ясування думки дитини з залучення психолога.

9. Відповідне клопотання може бути подано стороною й разом з поданням відповідного позову чи відзиву на позовну заяву.

10. З'ясування думки дитини за межами суду дозволить реалізувати її право на висловлення думки, в більш сприятливих умовах та уникнути травматизації, шляхом участі у судовому процесі.

11. Зазначення з'ясування думки дитини щодо спору у Висновку дозволить зменшити участь дітей у судових процесах, які є для дитини стресом.

6. Ризики:

- відсутність штатних спеціалістів - психологів в органах опіки та піклування, однак цю проблему можна вирішити шляхом укладення меморандуму про співпрацю наприклад з Комунальним лікувальним закладом (при дитячих поліклініках та лікарнях є штатні фахівці-психологи);

- відсутність спеціально розробленої методики з'ясування думки дитини відповідно до її вікових характеристик.

Але якщо суд буде зобов'язувати – орган опіки та піклування буде піднімати питання та намагатися його вирішити.

1.2. Застосування міжнародних стандартів до процедури опитування та з'ясування думки дитини (Андрій Котляр, адвокатське об'єднання «Формула Захисту», адвокат, керуючий партнер)

1. Стандарти:

Відповідно до ст.12 Конвенції про права дитини від 20 листопада 1989 року держави-учасниці повинні забезпечити дитині, здатній сформулювати власні погляди, право вільно висловлювати ці погляди з усіх питань, що стосуються дитини, причому поглядам дитини приділяється належна увага згідно з її віком і зрілістю. З цією метою дитині, зокрема, надається можливість бути заслуханою у процесі будь-якого судового чи адміністративного розгляду, що стосується дитини, безпосередньо або через представника у порядку, передбаченому процесуальними нормами національного законодавства.

Принцип, закріплений в ст.12 Конвенції, пов'язаний з усіма іншими загальними принципами Конвенції, такими як правом на недискримінацію (ст.2), правом на життя, виживання і розвиток (стаття 6), правом на свободу вираження поглядів (ст.13), правом на інформацію (ст.17) та особливо тісно пов'язаний з приділенням першочергової уваги якнайкращому забезпеченню інтересів дитини (ст.3).

Фактично, ст. 12 пов'язана з усіма іншими статтями Конвенції про права дитини, оскільки неможливо в повному обсязі реалізувати права, проголошені в статтях Конвенції, якщо не забезпечується право дитини мати власні погляди на такі права та на порядок їх реалізації.

У зауваженнях загального порядку № 12 «Право дитини бути заслуханою», CRC/ C / GC / 12 від 20.07.2009 року Комітет з прав дитини зазначив, що право всіх дітей бути заслуханими та сприйнятими з усією серйозністю є одним із основоположних принципів Конвенції. При цьому, поглядам дитини має приділятися належна увага згідно з її віком і зрілістю. З цією метою дитині повинна бути надана можливість бути заслуханою в процесі будь-якого судового розгляду, що її стосується, безпосередньо або через представника у порядку, передбаченому процесуальними нормами національного законодавства.

2. Актуальність практики:

Неуважне ставлення до думки дитини під час судового процесу може підірвати її віру у справедливість, а порушення права бути

вислуханим може призвести до порушення статті 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

Як приклад, у рішенні Європейського суду з прав людини по справі «Савіни проти України» щодо відібрання дітей від батьків, Суд зазначив: «... на жодному етапі провадження у справі судді не заслуховували дітей (включаючи О.С., якому в грудні 2004 року, коли тривав розгляд справи в суді першої інстанції, було тринадцять років) і що внаслідок виконання рішення про відібрання дітей від батьків їх не лише відокремили від родини, а й помістили в різні заклади. Двоє з них виховуються в іншому місті, далеко від Ромен, де живуть їхні батьки, брати і сестри, і це ускладнює можливості підтримувати регулярні стосунки». На підставі усіх викладених міркувань, Суд визнав порушення статті 8 Конвенції, незважаючи на те, що національні органи обґрунтовували своє рішення про відібрання дітей від батьків доречними аргументами.

Відповідно до статті 6 Європейської конвенції про здійснення прав дітей, під час розгляду справи, що стосується дитини, перед прийняттям рішення судовий орган надає можливість дитині висловлювати її думки і приділяє їм належну увагу.

Примітним є те, що міжнародні стандарти не містять посилань на конкретний вік дитини, з настанням якого, вона вважається такою, що здатна реалізувати своє право бути вислуханою. Вік дитини, з якого вона може висловлювати свої погляди та переконання, залежить виключно від її достатнього рівня розуміння та здатності висловлювати свої погляди та переконання.

Б) Втілення міжнародних стандартів у національне законодавство.

Стаття 9 Закону України «Про охорону дитинства» вказує, що кожна дитина має право на вільне висловлення своєї думки. Це право включає можливість звертатися до органів державної влади із зауваженнями чи пропозиціями щодо їхньої діяльності, подавати заяви чи клопотання щодо реалізації своїх прав та інтересів, а також подавати скарги на їх порушення. Закон також визначає, що забезпечення найкращих інтересів дитини передбачає врахування думки дитини, якщо вона досягла такого віку і рівня розвитку, що може її висловити.

Відповідно до ч.ч. 1, 2 ст. 171 СК дитина має право бути вислуханою батьками, іншими членами сім'ї, посадовими особами з питань, що стосуються її особисто, а також питань сім'ї. Дитина, яка може висловити свою думку, має бути вислухана при вирішенні між батьками, іншими особами спору щодо її виховання, місця проживання, спору про позбавлення батьківських прав, поновлення батьківських прав, а також управління її майном.

У контексті судового розгляду це право закріплене в статті 45 ЦПК, яка визначає право дитини безпосередньо або через представника чи законного представника висловлювати свою думку та отримувати допомогу представника у висловлюванні своєї думки.

Відповідно до статті 18 СК України, після досягнення дитиною 14 років у неї виникає право безпосереднього звернення до суду за захистом свого права або інтересу, або права чи інтересу своєї малолітньої дитини. З цього віку закон також передбачає можливість дитини особисто здійснювати процесуальні права та виконувати свої обов'язки в суді у цивільних справах, що виникають з відносин, у яких дитина особисто бере участь, якщо інше не встановлено законом (ст. 47 ЦПК).

Здатність особисто здійснювати свої процесуальні права та обов'язки належить фізичним особам, які не досягли повноліття, у спорах з приводу публічно-правових відносин, у яких вони відповідно до законодавства можуть самотійно брати участь (ст. 43 КАС).

Окрім загальної норми у законі наголошено на праві дитини звертатися до суду з позовом щодо захисту права на належне батьківське виховання (ст. 152 СК), позбавлення батьківських прав (ст. 165 СК), скасування усиновлення або визнання усиновлення недійсним (ст. 240 СК).

Водночас національне законодавство не містить прямого обов'язку державного органу (зокрема суду) з'ясувати думку дитини, яка досягла відповідного віку і рівня зрілості, перед вирішенням справи, що стосується її інтересів. Така думка обов'язково з'ясовується лише у випадках, прямо визначених законодавством (наприклад, щодо визначення місця проживання з одним із батьків після досягнення 10-річного віку). Також, відповідно до статті 14 Закону «Про охорону дитинства» (розлучення дитини з сім'єю) під час вчинення дій, пов'язаних із розлученням дитини з одним або обома батьками, а також інших дій, що стосуються дитини, в порядку, встановленому законом, суд заслуховує думку та побажання дитини. В інших випадках з'ясування думки дитини залежить від доброї волі органу, який вирішує справу, що стосується інтересів дитини.

Разом з цим, виникає питання щодо доцільності з'ясування думки дитини при вирішенні й інших судових спорів, які можуть вплинути на права та інтереси дитини. Зокрема, при розгляді справ про розірванні шлюбу або встановленні режиму окремого проживання для подружжя, думка дитини може бути важливою, оскільки рішення батьків у питанні з ким залишиться мешкати

дитина, як правило вирішується ними самостійно, проте, не завжди може відповідати найкращим інтересам дитини.

На права дитини можуть впливати житлові та майнові спори (зокрема, втрата права на користування житловим приміщенням, виселення дітей та/або разом з батьками, збереження майна, право власності або користування на яке мають діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, визнання права власності на спадкове майно за дітьми, оспорювання нотаріального свідоцтва про право на спадщину за законом / заповітом, виданих щодо дітей, справи про оспорювання заповітів, вчинених на користь дітей, оспорювання договорів, вчинених дітьми, або щодо майна дітей) тощо.

Однак, думка дитини може бути з'ясована не обов'язково в судовому порядку, але й через відповідний орган у порядку, передбаченому чинним процесуальним законодавством, що цілком узгоджується з текстуальним тлумаченням статті 12 Конвенції про права дитини.

Таким чином, є альтернатива способу з'ясування думки дитини в суді через орган опіки та піклування, який зобов'язаний при складанні свого висновку про доцільність вирішення питання, що впливає на права та інтереси дитини, здійснити необхідні дії, передбачені Порядком провадження органами опіки та піклування діяльності, пов'язаної із захистом прав дитини, який затверджений постановою КМУ від 24 вересня 2008 року за № 866.

Цей порядок зобов'язує органи опіки та піклування здійснювати захист майнових та житлових прав дітей, дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, розв'язувати спори між батьками щодо виховання дитини, під час розв'язання спорів між батьками щодо визначення місця проживання дитини захищати інтереси дитини з урахуванням рівних прав та обов'язків матері та батька щодо дитини, проводити бесіди з батьками та відвідувати їх за місцем проживання зі складанням актів обстеження житлово-побутових умов за встановленою формою, брати до уваги ставлення батьків до виконання батьківських обов'язків, особисту прихильність дитини до кожного з них, стан здоров'я дитини та інші обставини, що мають істотне значення.

Отже, право дитини на висловлення своєї думки може бути реалізовано в позасудовому порядку, однак у менш формальній обстановці та більш комфортних для дитини умовах, що може дозволити уникнення стресової ситуації для дитини, пов'язаної з відповідальністю дитини у прийнятті рішенні та його впливу на вирішення судової справи.

Однак, як показує практика, при складанні висновків органами опіки та піклування у питаннях, що суттєво впливають на життя дитини, зокрема, при визначенні родини, у якій дитина буде проживати, можливості спілкування з кожним із батьків, при прийнятті рішення щодо позбавлення батьків дитини батьківських прав, не завжди не з'ясовується думка дитини або з'ясовується формально.

Висновки компетентних органів при визначенні «найкращих інтересів дитини» не завжди обґрунтовуються належним чином в контексті обставин тієї чи іншої справи. Державні органи не вживають заходи для створення умов для возз'єднання сім'ї та захисту прав дітей, зокрема для поліпшення економічного становища дітей, перш ніж пропонувати відібрання дітей у батьків, опікунів, та не докладають зусиль щоб допомогти особам у здійсненні їхніх батьківських прав.

Проблемним все ще залишається існування «презумпції на користь матері» в питаннях виховання дітей. Захист інтересів дитини, як правило можливий тим із батьків, з ким дитина проживає. Інколи проявляється й гендерний стереотип, що у вихованні дівчат повинна мати перевагу матір.

Для розв'язання даної проблематики слід звернутися до рішення ЄСПА «МС проти України», особливо в аспекті обґрунтованості втручання в сімейне життя «потерпілої особи» з точки зору Конвенції як джерела права в Україні та підходу до визначення «найкращих інтересів дитини», їх місця у взаємовідносинах між батьками.

У згаданій справі Європейський Суд зауважив, що донька заявника під час подання ним заяви була неповнолітньою, а тому з урахуванням принципів, вироблених Судом, він дійшов висновку, що заявник мав право звернутися до Суду з проханням захистити інтереси його доньки. Таке право заявника було визнано навіть у випадку, що донька за рішенням національного суду проживала разом з матір'ю. Такий підхід продемонстрував саме важливість урахування «інтересів дитини», не засереджуючи основну увагу, з ким саме дитина проживає.

Таким же шляхом пішла і Велика Палата Верховного Суду при розгляді справи № 402/428/16-ц щодо визначення місця проживання дитини, де затвердила важливий для правозастосування висновок щодо рівності прав батька та матері дитини при визначенні місця проживання дитини.

Відступивши від попередньої практики Верховного Суду України, який в аналогічних спорах займав позицію щодо переважного права матері на проживання з дитиною, ВП ВС зазначила, що у цих спорах слід застосовувати Конвенцію ООН про

права дитини, яка передбачає рівне право батьків на участь у вихованні дитини.

Загальні принципи щодо того, що саме відповідає «найкращим інтересам дитини» в світлі тих чи інших обставин справи, ЄСПЛ вкотре повторив при розгляді справ «Савіни проти України» і «Мамчур проти України», в яких зазначив, що обов'язково слід враховувати дві наступні умови: по-перше, *у якнайкращих інтересах дитини буде збереження її зав'язків із сім'єю, крім випадків, коли сім'я виявляється особливо непридатною або явно неблагополучною*; по-друге, *у якнайкращих інтересах дитини буде забезпечення її розвитку у безпечному, спокійному та стійкому середовищі, що не є неблагополучним*.

Схожий підхід застосував і Касаційний цивільний суд у своєму рішенні від 03 жовтня 2018 року при розгляді справи № 394/94/16-ц про відібрання малолітньої дитини та передачу її на виховання батькові. КЦС ВС звернув увагу на необхідності надання належної оцінки відповідності інтересам дитини таких обставин, як ставлення батька до виконання своїх батьківських обов'язків на протязі всього життя дитини, піклування батька про дитину, особисту прихильність дитини до батька, відносини між дитиною і батьком, тобто на необхідності певного аналізу доказів, які характеризують вплив на «інтереси дитини».

3. Хто застосовує:

Суддя, адвокат.

4. Якої категорії дітей стосується:

Діти в контакті з законом.

5. Опис практики:

Заслуховування думки дитини в ході судового розгляду по цивільним справам. Даний стандарт передбачений у керівних принципах Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дитини від 17 листопада 2010 року // Режим доступу до ресурсу: <https://rm.coe.int/16804c2188>.

На національному рівні сьогодні затверджений план заходів з реалізації Національної стратегії реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року // Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1335-2019-%D1%80>.

Даний стандарт вимагає дотримання учасниками процесу наступних вимог:

1) *Забезпечення комфортних умов перебування.*

Ця вимога охоплює: ознайомлення дитини з приміщенням суду та персоналом, особами, які приймають участь у справі; врахування рівня зрілості, розуміння, віку та спеціальних потреб дитини; використання мови, відповідно до рівня і розуміння дитини, спілкування з повагою та чуйністю; застосування відео- або аудіо-запису, або такого методу інтерв'ю, як досудове слухання перед відеокамерою, що вважаються належними доказами; забезпечення, наскільки це можливо, захисту від зображень або інформації, яка може бути шкідливою для здоров'я дітей; адаптованість судових засідань до темпу і тривалості концентрації уваги дитини, з обов'язковим плануванням регулярних перерв; скорочення до мінімуму факторів, що порушують процес засідання, і факторів, що відвертають увагу, з метою сприяння участі дітей повною мірою у межах їхньої когнітивної здатності та задля забезпечення підтримки їхньої емоційної стабільності; організацію, наскільки це доречно і можливо, кімнат для проведення інтерв'ю і зал для очікування до умов, сприятливих для дитини.

2) *Забезпечення права дитини бути поінформованою про зміст судового процесу.*

Така вимога передбачає: консультації для дитини в зрозумілій для неї спосіб, якщо це явно не суперечить її найкращим інтересам; перевірку надання дитині необхідної інформації, що стосується розгляду справи законними представниками або органами опіки та піклування, чи іншими компетентними органами; роз'яснення дитині її прав і можливих наслідків дій її представника чи законного представника у разі, якщо за віком вона може усвідомити їх значення.

3) *Забезпечення права дитини на адвоката.*

Дитина має право подавати особисто або через інших осіб чи органи клопотання про призначення спеціального представника під час розгляду судовим органом справ, що стосуються її у випадках, коли внутрішнє законодавство позбавляє суб'єктів батьківської відповідальності права представляти дитину в результаті виникнення у них конфлікту інтересів з останньою, а суд має повноваження призначити такого представника (стаття 4 Європейської конвенції про здійснення прав дітей).

Представник надає дитині всю відповідну інформацію, консультації стосовно можливих наслідків реалізації її думки та можливих наслідків будь-якої дії представника, з'ясовує думку та доводить її до відома судового органу (стаття 10 Конвенції).

У випадках, коли згідно з внутрішнім законодавством суб'єкти батьківської відповідальності позбавлені можливості представляти дитину в результаті виникнення конфлікту інтересів між ними та

дитиною, судовий орган має повноваження призначити спеціального представника дитини в таких справах (стаття 9 Європейської конвенції про здійснення прав дітей).

Слід відмітити, що даний стандарт втілений і на національному рівні.

Відповідно до статей 13, 63 ЦПК України суд може замінити законного представника за власною ініціативою (якщо його дії суперечать інтересам дитини). Також правила статті 63 цього Кодексу уповноважують суд призначати опіку чи піклування дитині, позбавленій батьківського піклування, та залучати законного представника.

Стаття 56 КАС України містить положення, що у разі відсутності представника у сторони чи третьої особи, яка не має адміністративної процесуальної дієздатності, а також у разі, якщо законний представник цих осіб не має права вести справу в суді з підстав, встановлених законом, суд зупиняє провадження у справі та ініціює перед органами опіки та піклування чи іншими органами, визначеними законом, питання про призначення чи заміну законного представника. Якщо дії законного представника суперечать інтересам особи, яку він представляє, суд може залучити до участі у справі орган опіки та піклування.

4) Забезпечення належної процедури опитування.

Цей стандарт вимагає: надання роз'яснень дитині зрозумілими словами; уникнення будь-яких розмов задля не травмування дитини; постановку запитань у дуже нейтральних формулюваннях; обрання зручного часу для проведення засідання; відсутність мантії у судді при опитуванні дитини; обов'язкової участі психолога під час опитування.

5) Активність дій.

Під час розгляду справ, що стосуються дитини, судовий орган має повноваження самостійно вживати заходів у встановлених внутрішнім законодавством випадках, коли благополуччю дитини загрожує серйозна небезпека (стаття 8 Європейської конвенції про здійснення прав дітей).

Стаття 13 Цивільного процесуального кодексу України також надає можливість суду самостійно вживати заходи на захист інтересів дітей. Суд має право самостійно збирати докази у випадках, коли це необхідно для захисту малолітніх чи неповнолітніх осіб.

6) Сприяння примиренню задля якнайкращого забезпечення інтересів дитини.

Під час вирішення усіх спорів щодо контакту з дитиною, судові органи повинні вживати усіх можливих заходів для заохочення

батьків та інших осіб, що мають сімейні зв'язки з дитиною, до досягнення мирових угод стосовно контакту, зокрема шляхом використання сімейного посередництва та інших процедур для вирішення спорів (ст. 7 Конвенції про контакт з дітьми).

Національне законодавство уповноважує суди вживати заходи до примирення сторін як загальне правило, безвідносно до пов'язаності справи із інтересами дитини (див. зокрема главу 4 розділу III Цивільного процесуального кодексу, главу 4 розділу II Кодексу адміністративного судочинства).

7) Пріоритетність розгляду справ.

Під час розгляду справ, що стосуються дитини, суд повинен діяти швидко та уникати будь-яких невинуватених зволікань, а швидке виконання прийнятих рішень повинно бути забезпечене відповідною процедурою. У термінових випадках судовий орган повинен мати повноваження ухвалювати рішення, які підлягають негайному виконанню (ст. 7 Європейської конвенції про здійснення прав дітей).

Національне законодавство не передбачає скорочених строків розгляду справ, що стосуються прав та інтересів дитини. Закон також не дозволяє використовувати спрощену позовну процедуру у справах, що виникають із сімейних правовідносин, крім спорів щодо стягнення аліментів та поділ майна подружжя (ст. 274 ЦПК). Таким чином, розгляд справ, що стосується інтересів дитини, здійснюється за загальною процедурою.

Відповідно до ст. 430 ЦПК негайне виконання судових рішень передбачене, зокрема, у справах щодо відібрання дитини і повернення її тому, з ким вона проживала, а також у справах про стягнення аліментів – у межах суми платежу за один місяць. В інших випадках виконання судових рішень у справах, що стосуються інтересів дитини, здійснюється на загальних підставах.

8) Врахування думки дитини.

Під час прийняття рішення у справі, що стосується інтересів дитини, суд має приділяти особливу увагу випадкам, коли остаточне судове рішення не збігається з висловленою дитиною позицією. Тому, перед прийняттям рішення дитині мають пояснити, що право бути вислуханою та право на врахування її думки, не обов'язково визначають те, яким буде судове рішення.

Суд має гарно обґрунтувати та пояснити рішення, які впливають на життя дитини, такою мовою, яку вона здатна зрозуміти, зокрема, ті рішення, які прийняті всупереч думці або поглядам дитини.

Висновок. З'ясування думки дитини має здійснюватися за можливості в позасудовому порядку для уникнення травмування

психологічного стану дитини. Однак, висновок органу опіки та піклування має містити бачення дитини до тієї чи іншої ситуації та бути належним чином обґрунтований виходячи як з найкращих інтересів дитини. У разі наявності недоліків у висновку органу опіки та піклування, думка дитини може бути з'ясована в судовому порядку.

6. Ризики:

Водночас, такі дії вимагають від суду обережності та дотримання стандартів, що пред'являються до процедури опитування дитини.

**1.3. Реалізація права дитини висловлювати свою думку
в цивільному процесі
(Олена Мирошникова, суддя Рубіжанського міського суду
Луганської області)**

1. Стандарти:

1. Найкращі інтереси дитини мають першочергову увагу у всьому, що стосується або зачіпає інтереси дитини – стаття 3 Конвенції про права дитини;

2. Вільно висловлювати власні погляди з усіх питань, що торкаються дитини – ст. 12 Конвенції про права дитини.

2. Актуальність практики:

Застосування цієї практики призводить до реалізації права дитини на висловлення думки з питань, що стосуються її життя в ході розгляду цивільних справ не в залі судового засідання, а у кабінеті судді в формі бесіди.

3. Хто застосовує:

Головуючий суддя, який розглядає цивільну справу, в якій вирішуються питання, що стосуються життя дитини.

4. Якої категорії дітей стосується:

Діти в цивільному процесі.

5. Опис практики:

Алгоритм дій:

1. З'ясувати у представника служби у справах дітей яким чином дитині краще висловити її думку – безпосередньо чи через представника, в присутності якої особи. Отримати дозвіл законних представників на зустріч з дитиною

2. Запропонувати учасникам справи підготувати можливі питання, які необхідно з'ясувати у дитини.

3. Призначити час зустрічі з дитиною в зручний для неї час (не в час навчання чи відпочинку).

4. Під час бесіди доступно з урахуванням віку та розвитку дитини проінформувати її про права, про справу, як враховується її думка, тощо.

5. Судове засідання не призначається, з'ясування думки дитини оформлює секретар судового засідання у формі протоколу про окрему процесуальну дію поза судовим засіданням із можливим застосуванням аудіо - та відео - технічних засобів.

6. Ознайомити учасників справи з протоколом про окрему процесуальну дію та його додатками, роз'яснити їм право подати письмові зауваження на цей протокол.

Норми міжнародного права та національного законодавства:

1. Конвенція про права дитини – статті 3, 12

2. Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього для дітей, прийняті 17.11.2010 під час 1098-го засідання заступників міністрів

3. Цивільний процесуальний кодекс України – статті 45, 250

4. Сімейний кодекс України – статті 171, 218

Інноваційність ідеї: практика допоможе висловити думку дитині в менш формальній обстановці, без присутності батьків, якщо вони є заінтересованими в результаті розгляду справи. Суд вислуховує думку дитини без призначення судового засідання.

6. Ризики:

Відсутність дозволу законних представників на проведення цієї окремої процесуальної дії.

1.4. Самостійне звернення неповнолітнього до суду (Тетяна Водоп'ян, адвокатське бюро Тетяни Водоп'ян, керівниця бюро, адвокатка, доцентка, Національний університет водного господарства та природокористування)

1. Стандарти:

Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей прийняті Комітетом міністрів Ради Європи 17 листопада 2010 року містять низку норм щодо участі дитини в судовому процесі, а саме:

34. В якості носіїв прав, діти повинні мати можливість вдаватися до засобів правового захисту для ефективного здійснення своїх прав або діяти у разі порушення їх прав. Внутрішнє законодавство має сприяти, якщо це доцільно, можливості доступу до суду дітей, які мають достатнє розуміння своїх прав, а також використання засобів правового захисту цих прав на основі адекватно наданої юридичної консультації.

35. Будь-які перешкоди на шляху доступу до суду, такі як витрати на судовий розгляд або відсутність адвоката, повинні бути вилучені

2. Актуальність практики:

Згідно зі ст. 154 СК України батьки мають право звертатися до суду, органів державної влади, органів місцевого самоврядування та громадських організацій за захистом прав та інтересів дитини, а також непрацездатних сина, дочки як їх законні представники без спеціальних на те повноважень.

Відповідно до ст. 59 ЦПК України права, свободи та інтереси малолітніх осіб віком до 14 років, а також недієздатних фізичних осіб захищають у суді відповідно їхні батьки, усиновлювачі, опікуни чи інші особи, визначені законом.

Права, свободи та інтереси неповнолітніх осіб віком від 14 до 18 років, а також осіб, цивільна дієздатність яких обмежена, можуть захищати у суді відповідно їхні батьки, усиновлювачі, піклувальники чи інші особи, визначені законом. Суд може залучити до участі в таких справах неповнолітню особу чи особу, цивільна дієздатність якої обмежена.

Однак законні представники не завжди можуть, вміють та хочуть захищати інтереси дітей.

У справі «Хант проти України» від 07 грудня 2006 року Європейським судом з прав людини наголошено, що між інтересами дитини та інтересами батьків повинна існувати справедлива рівновага і, дотримуючись такої рівноваги, особлива увага має бути

до найважливіших інтересів дитини, які за своєю природою та важливістю мають переважати над інтересами батьків (пункт 54).

3. Хто застосовує:

Адвокат, юрист соціальної служби.

4. Якої категорії дітей стосується:

Діти в цивільному процесі.

5. Опис практики:

Неповнолітній, який досяг 14 років може самостійно звернутися до суду з питань, що стосуються його особисто.

Наразі законодавство частково передбачає таку можливість в певних випадках прямо, а цивільне процесуальне законодавство опосередковано.

Відповідно до ч. 1 ст. 47 ЦПК України здатність особисто здійснювати цивільні процесуальні права та виконувати свої обов'язки в суді (цивільна процесуальна дієздатність) мають фізичні особи, які досягли повноліття, а також юридичні особи.

Відповідно до ч. 2 ст. 47 ЦПК України неповнолітні особи віком від 14 до 18 років, а також особи, цивільна дієздатність яких обмежена, можуть особисто здійснювати цивільні процесуальні права та виконувати свої обов'язки в суді у справах, що виникають з відносин, у яких вони особисто беруть участь, якщо інше не встановлено законом. Суд може залучити до участі в таких справах законного представника неповнолітньої особи або особи, цивільна дієздатність якої обмежена.

Згідно з ч. 3 ст. 47 ЦПК України разі реєстрації шлюбу фізичної особи, яка не досягла повноліття, вона набуває цивільної процесуальної дієздатності з моменту реєстрації шлюбу. Цивільної процесуальної дієздатності набуває також неповнолітня особа, якій у порядку, встановленому цим Кодексом, надано повну цивільну дієздатність.

Дитина також має право звернутися за захистом своїх прав та інтересів безпосередньо до суду, якщо вона досягла чотирнадцяти років (ст. 152 СК України).

Відповідно до ст. 18 СК України кожен учасник сімейних відносин, який досяг чотирнадцяти років, має право на безпосереднє звернення до суду за захистом свого права або інтересу.

Відповідно до норм СК України, право на звернення до суду мають неповнолітні особи, які досягли 14 років: як неповнолітні батьки за захистом прав та інтересів своєї дитини (ст. 156 ч.2 СК

України); у справах про позбавлення батьківських прав (ст. 165 ч. 1 СК України); у справах про скасування усиновлення або визнання усиновлення недійсним (ст. 240 ч.1 СК України).

Цивільний процесуальний кодекс України надає неповнолітнім значний обсяг процесуальних прав.

Відповідно до ч. 1 ст. 45 ЦПК України під час розгляду справи, крім прав та обов'язків, визначених статтею 43 ЦПК України (1) ознайомлюватися з матеріалами справи, робити з них витяги, копії, одержувати копії судових рішень; 2) подавати докази; брати участь у судових засіданнях, якщо інше не визначено законом; брати участь у дослідженні доказів; ставити питання іншим учасникам справи, а також свідкам, експертам, спеціалістам; 3) подавати заяви та клопотання, надавати пояснення суду, наводити свої доводи, міркування щодо питань, які виникають під час судового розгляду, і заперечення проти заяв, клопотань, доводів і міркувань інших осіб; 4) ознайомлюватися з протоколом судового засідання, записом фіксування судового засідання технічними засобами, робити з них копії, подавати письмові зауваження з приводу їх неправильності чи неповноти; 5) оскаржувати судові рішення у визначених законом випадках; 6) користуватися іншими визначеними законом процесуальними правами), малолітня або неповнолітня особа має також такі процесуальні права:

1) безпосередньо або через представника чи законного представника висловлювати свою думку та отримувати його допомогу у висловленні такої думки;

2) отримувати через представника чи законного представника інформацію про судовий розгляд;

3) здійснювати інші процесуальні права і виконувати процесуальні обов'язки, передбачені міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України.

Суд сприяє створенню належних умов для здійснення малолітньою або неповнолітньою особою її прав, визначених законом та передбачених міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України

6. Ризики:

Дитина може подати позов не зовсім розуміючи свої інтереси, результат звернення, вплив рішення на її життя

Може бути сторонній вплив на дитину, щоб вона сама звернулася до суду

Потреба сплачувати судовий збір (доповнити ст. 5 ЗУ «Про судовий збір».

**1.5. Врегулювання спору за участі судді у цивільних справах, що стосуються дітей
(Ганна Василенко, керуюча адвокатського бюро "Василенко Ганна та партнери", адвокатка, кандидатка педагогічних наук)**

1. Стандарти:

Вказана практика відображає дотримання найкращих інтересів дитини в частині захисту її прав та інтересів

Статтею 4 Конвенції про права дитини визначено, що держави-учасниці вживають всіх необхідних законодавчих, адміністративних та інших заходів для здійснення прав, визнаних у цій Конвенції. Щодо економічних, соціальних і культурних прав Держави-учасниці вживають таких заходів у максимальних рамках наявних у них ресурсів і при необхідності в рамках міжнародного співробітництва.

2. Актуальність практики:

Цивільно-процесуальним кодексом передбачена можливість за добровільними заявами сторін зупинити розгляд справи та перейти до процесу мирного врегулювання спору, причому основний акцент робиться на те, що суддя не виключається з переліку фігурантів, навпаки суддя завдяки своєму авторитету досвідченої людини може роз'яснити наслідки довготривалих судових процесів та посприяти ефективному вирішенні проблемного питання.

3. Хто застосовує:

Ініціатором відповідно до ст. 201 ЦПК України може бути відповідач та позивач (адвокат).

4. Якої категорії дітей стосується:

Пропонується для залучення дітей, щодо прав та інтересів яких розглядається судовий спір у цивільному процесі.

а) діти в конфлікті з законом, б) діти-свідки, с) діти-потерпілі, d) діти в цивільному процесі).

5. Опис практики:

До початку розгляду справи по суті, на стадії підготовчого провадження сторони (відповідач і позивач) надають згоду та подають одночасно заяви про перехід до стадії врегулювання спору за участю судді.

Суддя виносить ухвалу та зупиняє розгляд справи. Будь-яка сторона може припинити таку процедуру та заявити про продовження судового процесу (тобто жодних обмежень).

строк розгляду становить не більше 30 днів.

Учасники процесу здійснюють декілька зустрічей (нарад) закриті та відкриті, тобто всі разом та окремо позивач і суддя та в інший раз відповідач і суддя.

Атмосфера проведення зустрічі сприятлива, відсутність змагальності сторонам наданий час для осмислення проблеми та її вирішення альтернативним шляхом.

За наслідками прийняття рішення про примирення процесуальним рішенням справа закривається і позивачу повертається 50% судового збору.

Такий процесуальний розділ цивільного судочинства доцільно впроваджувати для зменшення негативного впливу довготривалих судових розглядів та примирення сторін, що у сімейних правовідносинах за умови відсутності складової «насильства» є першочерговим.

6. Ризики:

Сторони можуть таким чином маніпулювати судовим розподілом справ.

Брак інформації щодо такої процедури, тому багатьма не сприймається як належний спосіб захисту.

Представники неохоче пропонують таку процедуру клієнтам з огляду на можливість втрати частини гонорару.

Неготовність до переходу на шлях переговорів (психологічна складова).

2. ПРАКТИКА ПРАВОСУДДЯ, ДРУЖНЬОГО ДО ДІТЕЙ

2.1. Однократний допит дитини свідка (потерпілого) під час досудового розслідування слідчим суддею з застосування аудіо та відео фіксації допиту

(Наталія Яковенко, суддя Недригайлівського районного суду Сумської області)

1. Стандарти:

Конвенція про права дитини, прийнята 44 сесією Генеральної Асамблеї ООН 20 листопада 1989 року, ратифікована 27 лютого 1991 року та набрала чинності для України 27 вересня 1991 року.

Статтею 3 В усіх діях щодо дітей, незалежно від того, здійснюються вони державними чи приватними установами, що займаються питаннями соціального забезпечення, судами, адміністративними чи законодавчими органами, першочергова увага приділяється якнайкращому забезпеченню інтересів дитини.

Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства від 25 жовтня 2007, ратифікована Україною 20 червня 2012 року

Статтею 31 Кожна Сторона вживає необхідних законодавчих або інших заходів для захисту прав й інтересів жертв, у тому числі їхніх особливих потреб як свідків, на всіх стадіях розслідування та кримінального провадження, зокрема шляхом: g) забезпечення уникнення контакту між жертвами та правопорушниками в суді та приміщеннях правоохоронних органів, крім випадків, коли компетентні органи встановлять інше в найкращих інтересах дитини або коли розслідування чи провадження вимагають такого контакту.

Статтею 35 Кожна Сторона вживає необхідних законодавчих або інших заходів для забезпечення: e) якомога меншої кількості опитувань і настільки, наскільки це є вкрай необхідним для цілей кримінального провадження.

Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії від 7 вересня 2000 року, ратифікована Україною 03.04.2003.

Статтею 8 Держави-учасниці вживають відповідних заходів для захисту прав та інтересів дітей-жертв практики, забороненої цим Протоколом, на всіх етапах кримінального судочинства, зокрема шляхом: a) визнання уразливості дітей-жертв і адаптації процедур для визнання їхніх особливих потреб, у тому числі їх особливих потреб в якості свідків.

2. Актуальність практики:

Незважаючи на зазначені міжнародні стандарти, чинне національне процесуальне законодавство не в повній мірі відповідає найкращим інтересам та не забезпечує належним чином захист дітей свідків та дітей жертв злочинів, які пов'язані з сексуальною експлуатацією та насильством, а також злочинами, пов'язаними з торгівлею дітьми, дитячою проституцією і дитячою порнографією.

Зокрема норми КПК прямо не визначають необхідність як найменшої кількості допитів таких дітей, або за можливості однократного допиту з метою уникнення повторної травматизації дитини спеціально підготовленою до цього особою.

Дана проблема, на мою думку, актуальна і для дітей свідків інших тяжких насильницьких злочинів.

3. Хто застосовує:

Може застосовуватись в практиці адвоката, дізнавача, слідчого, прокурора, слідчого судді.

4. Якої категорії дітей стосується:

Стосується дітей свідків, дітей потерпілих.

5. Опис практики:

Беручи до уваги особливу вразливість дітей-жертв чи дітей-свідків, зацікавлена сторона кримінального провадження може звернутися з обґрунтованим клопотанням до слідчого судді відповідного суду з посиланням на наведені міжнародні стандарти та норми національного законодавства, які визначають застосування в Україні міжнародних норм для однократного допиту дитини - свідка чи дитини - жертви слідчим суддею в судовому засіданні.

Стаття 9 КПК України визначає, що під час кримінального провадження суд, слідчий суддя, прокурор, керівник органу досудового розслідування, слідчий, інші службові особи органів державної влади зобов'язані неухильно додержуватися вимог Конституції України, цього Кодексу, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, вимог інших актів законодавства. У разі якщо норми цього Кодексу суперечать міжнародному договору, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, застосовуються положення відповідного міжнародного договору України. Кримінальне процесуальне законодавство України застосовується з урахуванням практики Європейського суду з прав людини.

Відповідно до ст. ст. 8, 9 Конституції України в Україні визнається і діє принцип верховенства права. Чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України. Укладення міжнародних договорів, які суперечать Конституції України, можливе лише після внесення відповідних змін до Конституції України.

Закон України «Про міжнародні договори України» в ст. 15, 19 визначає, що чинні міжнародні договори України підлягають сумлінному дотриманню Україною відповідно до норм міжнародного права.

Чинні міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства і застосовуються у порядку, передбаченому для норм національного законодавства. Якщо міжнародним договором України, який набрав чинності в установленому порядку, встановлено інші правила, ніж ті, що передбачені у відповідному акті законодавства України, то застосовуються правила міжнародного договору.

Статтею 23 КПК України передбачає, що суд досліджує докази безпосередньо. Показання учасників кримінального провадження суд отримує усно. Суд може прийняти як доказ показання осіб, які не дають їх безпосередньо в судовому засіданні, лише у випадках, передбачених цим Кодексом.

Ці випадки перелічені в ст. 225 КК. Так відповідно до ч. 1 цієї статті у виняткових випадках, пов'язаних із необхідністю отримання показань свідка чи потерпілого під час досудового розслідування, якщо через існування небезпеки для життя і здоров'я свідка чи потерпілого, їх тяжкої хвороби, наявності інших обставин, що можуть унеможливити їх допит в суді або вплинути на повноту чи достовірність показань, сторона кримінального провадження, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, мають право звернутися до слідчого судді із клопотанням провести допит такого свідка чи потерпілого в судовому засіданні, в тому числі одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб.

При цьому, відповідно до ст. 107 КПК України фіксування за допомогою технічних засобів кримінального провадження під час розгляду питань слідчим суддею, крім вирішення питання про проведення негласних слідчих (розшукових) дій, та в суді під час судового провадження є обов'язковим.

На виконання цієї вимоги закону всі суди обладнані відповідними засобами фіксування процесу: відео, аудіо. Також в

суді є можливість проводити допит осіб з різних приміщень для уникнення контакту потерпілого/свідка з обвинуваченим.

Результати такого допиту є належним і допустимим доказом при судовому розгляді кримінального провадження, в якому вони були отримані, тому відпадає необхідність допитувати дитину повторно. Такий доказ суд не може враховувати, лише навівши мотиви такого рішення.

Оцінку такого доказу як належного і допустимого зокрема надано в ухвалі Верховного Суду ККС від 23 вересня 2019 року, справа № 346/164/18 провадження № 51-3561ск19.

Відмовляючи захиснику засудженого у відкритті касаційного провадження за касаційною скаргою, колегія суддів погодила з тим, що не має підстав «вважати недостовірними показання потерпілого ОСОБА_3, отримані згідно зі ст. 225 КПК, оскільки з протоколу допиту неповнолітнього потерпілого в судовому засіданні від 29 листопада 2017 року вбачається, що допит проведено слідчим суддею Коломийського міськрайонного суду Івано-Франківської області Веселовим В.М. за участю законного представника потерпілого ОСОБА_8, засудженого ОСОБА_1 та його захисника, у присутності яких потерпілому були поставлені, питання щодо подій, які стосуються цього кримінального провадження. На допиті потерпілого засуджений мав можливість задавати йому запитання, чого він не заперечував під час апеляційного розгляду, захисник також брав активну участь у допиті потерпілого і задавав запитання, пов'язані з обставинами справи, які мають значення в цьому кримінальному провадженні.

6. Ризики:

Така практика має застосовуватися з урахуванням прав сторони захисту, в тому числі і права ставити питання свідку.

Часто дитину допитують до пред'явлення підозри у скоєнні злочину. Тому, відповідно до вимог ст. 225 КПК, виникає потреба у повторному допиті дитини в суді, що фактично нівелює користь від такої процедури.

Отже плануючи проведення такої слідчої дії всім її учасниками слід максимально до неї підготуватися.

**2.2. Правосуддя, дружнє до дітей: збирання доказів
судом з власної ініціативи у справах про захист прав та
інтересів дитини у цивільному судочинстві
(Лариса Гретченко, адвокатка, медіаторка,
заступниця Голови Комітету з сімейного права Національної
асоціації адвокатів України)**

1. Стандарти:

Загальна декларація прав людини, проголошена Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 року підтверджуючи віру в основні права людини, в гідність і цінність людської особи, статтею 25 акцентує, що материнство і дитинство дають право на особливе піклування і допомогу. Всі діти, народжені у шлюбі або поза шлюбом, повинні користуватися однаковим соціальним захистом.

Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, прийнята 04 листопада 1950 року відповідно до Загальної декларації прав людини з метою дотримання країнами-підписантами (учасниками Ради Європи) та забезпечення на своїй території прав та основоположних свобод людини (ратифікована Законом України № 475/97-ВР від 17.07.97 року).

Стаття 6 Право на справедливий суд: 1. Кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення. Судове рішення проголошується публічно, але преса і публіка можуть бути не допущені в зал засідань протягом усього судового розгляду або його частини в інтересах моралі, громадського порядку чи національної безпеки в демократичному суспільстві, якщо того вимагають інтереси неповнолітніх або захист приватного життя сторін, або - тією мірою, що визнана судом суворо необхідною, - коли за особливих обставин публічність розгляду може зашкодити інтересам правосуддя.

Стаття 8 Право на повагу до приватного і сімейного життя 1. Кожен має право на повагу до свого приватного і сімейного життя, до свого житла і кореспонденції.

Декларація прав дитини, прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 20 листопада 1959 року, визначає:

- потребу дитини внаслідок її фізичної і розумової незрілості в спеціальній охороні і піклуванні, до і після народження;
- обов'язок людства надати дитині все найкраще, що воно має;

- право дитини за будь-яких обставин бути серед тих, які першими одержують захист і допомогу (принцип 8).

Конвенція про права дитини, прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 20 листопада 1989 р., закріплює згоду Держав – учасниць дотримуватися наступних підходів та принципів у забезпеченні прав і свобод дітей:

Стаття 3 Конвенції про права дитини: В усіх діях щодо дітей, незалежно від того, здійснюються вони державними чи приватними установами, що займаються питаннями соціального забезпечення, судами, адміністративними чи законодавчими органами, першочергова увага приділяється якнайкращому забезпеченню інтересів дитини.

Держави-учасниці зобов'язуються забезпечити дитині такий захист і піклування, які необхідні для її благополуччя, беручи до уваги права й обов'язки її батьків, опікунів чи інших осіб, які відповідають за неї за законом, і з цією метою вживають всіх відповідних законодавчих і адміністративних заходів.

Європейська конвенція про здійснення прав дітей, вчинена 25 січня 1996 року у м. Страсбурзі, підписана від імені України 7 травня 1999 року, ратифікована із заявою Законом України N 69-V від 03 серпня 2006 року визначає Предметом - у найвищих інтересах дітей - підтримку їхніх прав, надання дітям процесуальних прав та сприяння здійсненню ними цих прав шляхом забезпечення становища, при якому діти особисто або через інших осіб чи органи поінформовані та допущені до участі в розгляді судовим органом справ, що їх стосуються.

Стаття 8 «Можливість самостійно вживати заходів»

При розгляді справ, що стосуються дитини, судовий орган має повноваження самостійно вживати заходів у встановлених внутрішнім законодавством випадках, коли благополуччю дитини загрожує серйозна небезпека.

Конституція України:

Стаття 55. Права і свободи людини і громадянина захищаються судом.

Стаття 124. Правосуддя в Україні здійснюють виключно суди.

Стаття 129. Суддя, здійснюючи правосуддя, є незалежним та керується верховенством права.

Цивільний процесуальний кодекс України

Стаття 12. Змагальність сторін

1. Цивільне судочинство здійснюється на засадах змагальності сторін.

2. Учасники справи мають рівні права щодо здійснення всіх процесуальних прав та обов'язків, передбачених законом.

3. Кожна сторона повинна довести обставини, які мають значення для справи і на які вона посилається як на підставу своїх вимог або заперечень, крім випадків, встановлених цим Кодексом.

4. Кожна сторона несе ризик настання наслідків, пов'язаних із вчиненням чи невчиненням нею процесуальних дій.

5. Суд, зберігаючи об'єктивність і неупередженість:

1) керує ходом судового процесу;

2) сприяє врегулюванню спору шляхом досягнення угоди між сторонами;

3) роз'яснює у випадку необхідності учасникам судового процесу їхні процесуальні права та обов'язки, наслідки вчинення або невчинення процесуальних дій;

4) сприяє учасникам судового процесу в реалізації ними прав, передбачених цим Кодексом;

5) запобігає зловживанню учасниками судового процесу їхніми правами та вживає заходів для виконання ними їхніх обов'язків.

Стаття 13. Диспозитивність цивільного судочинства

1. Суд розглядає справи не інакше як за зверненням особи, поданим відповідно до цього Кодексу, в межах заявлених нею вимог і на підставі доказів, поданих учасниками справи або витребуваних судом у передбачених цим Кодексом випадках.

2. Збирання доказів у цивільних справах не є обов'язком суду, крім випадків, встановлених цим Кодексом. Суд має право збирати докази, що стосуються предмета спору, з власної ініціативи лише у випадках, коли це необхідно для захисту малолітніх чи неповнолітніх осіб або осіб, які визнані судом недієздатними чи дієздатність яких обмежена, а також в інших випадках, передбачених цим Кодексом.

Стаття 81. Обов'язок доказування і подання доказів

7. Суд не може збирати докази, що стосуються предмета спору, з власної ініціативи, крім витребування доказів судом у випадку, коли він має сумніви у добросовісному здійсненні учасниками справи їхніх процесуальних прав або виконанні обов'язків щодо доказів, а також інших випадків, передбачених цим Кодексом.

2. Актуальність практики:

Збирання доказів за ініціативою суду у справах про захист прав та інтересів дитини у цивільному судочинстві як добра практика має метою привернення уваги батьків та інших законних представників малолітніх, неповнолітніх дітей, суддів, адвокатів, працівників Центрів безоплатної вторинної правової допомоги, органів опіки та піклування, уповноважених підрозділів органів Національної поліції України, прокуратури, закладів освіти, закладів охорони здоров'я, інших заінтересованих осіб, до вирішення будь-

якого сімейного спору чи цивільної справи стосовно дитини з урахуванням та якнайкращим забезпеченням інтересів дитини, зокрема, шляхом процесуальної активності суду у процесі доказування.

За усталеною судовою практикою будь – який сімейний спір стосовно дитини має вирішуватися з урахуванням та якнайкращим забезпеченням інтересів дитини.

Згідно з ч. 1 статті 2 ЦПК України завданням цивільного судочинства є справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ з метою ефективного захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави.

Виконання завдань цивільного судочинства здійснюється з дотриманням основних засад (принципів), з поміж яких такі як верховенство права, повага до честі і гідності, рівність усіх учасників судового процесу перед законом та судом, змагальність сторін, диспозитивність та інші.

Об'єктивний, повний та всебічний розгляд цивільної справи в значній мірі залежить від ефективного процесу доказування та всебічного дослідження судом доказів.

За загальним правилом принципу змагальності сторін (ст. 12 ЦПК України) та диспозитивності цивільного судочинства (ст. 13 ЦПК України), суд не має права збирати докази, що стосуються предмету доказування, такий обов'язок покладено на учасників справи.

Поряд з цим, цивільне процесуальне законодавство наділяє суд можливістю у виключних випадках збирати докази за власною ініціативою, зокрема, у разі коли це необхідно для захисту малолітніх чи неповнолітніх осіб та у разі, коли суд має сумніви у добросовісному здійсненні учасниками справи їхніх процесуальних прав або виконанні обов'язків щодо доказів (ч. 2 ст. 13, ч. 7 ст. 81 ЦПК України).

Справи про захист прав та інтересів дитини розглядаються також в окремому провадженні і суд з метою з'ясування обставин справи може за власною ініціативою витребувати необхідні докази. (ч. 2 ст. 294 ЦПК України)

Збирання доказів за ініціативою суду у випадках, коли це необхідно для захисту малолітніх чи неповнолітніх осіб, оцінюється в цілому позитивно, адже зазначені категорії учасників потребують додаткового захисту, і законодавець з метою забезпечення завдання і мети цивільного судочинства у сімейних спорах надав суду більше процесуальних можливостей.

Потреба у зборі доказів з власної ініціативи суду пов'язана з неможливістю самостійної реалізації окремих процесуальних правомочностей дитини з огляду на малолітній вік, інші фактори незрілості та особливих потреб дитини, а також ймовірно неналежне (недобросовісне) виконання своїх обов'язків батьками чи іншим законним представником неповнолітнього, а також органами, уповноваженими на захист прав дітей.

З вибіркового аналізу низки судових рішень в Єдиному державному реєстрі судових рішень щодо витребування доказів у сімейних спорах з власної ініціативи суду вбачається обмежене посилення суду на процесуальні норми ч.2 ст. 13 та ч. 7 ст. 81 ЦПК України без належної мотивації ухваленого рішення щодо збору доказів, як те передбачено для змісту ухвали суду згідно ст. 260 ЦПК України.

В ухвалях судів першої інстанції та апеляційної інстанцій про витребування доказів нерідко відсутнє обґрунтування мотивів, з яких суд дійшов висновків щодо потреби збору доказів з власної ініціативи з метою захисту прав малолітньої/неповнолітньої особи чи сумнівів у добросовісному здійсненні учасниками своїх прав чи обов'язків щодо доказування.

Прикро констатувати наявність судових рішень у цивільних справах за участі дітей, в яких судом здійснено розгляд за наявними матеріалами, без витребування доказів задля встановлення усіх обставин справи, які необхідні для правильного її вирішення.

До прикладу, у постанові від 08 квітня 2020 року у справі № 635/2771/17 <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88815321> Верховний Суд у складі колегії суддів Першої судової палати Касаційного цивільного суду, скасувавши рішення судів першої та апеляційної інстанцій, направивши справу про встановлення порядку спілкування з дитиною на новий розгляд до суду першої інстанції, зауважив на відсутності у матеріалах висновку органу опіки й піклування щодо вирішення спору, який є обов'язковим для такої категорії справ в системному аналізі норм матеріального права. Суд першої інстанції під час розгляду справи на вказані норми законодавства уваги не звернув та ухвалив судові рішення не отримавши письмового висновку органу опіки та піклування, незважаючи на заяву позивача про необхідність витребувати такий висновок. Переглядаючи рішення суду першої інстанції, апеляційний суд не сприяв всебічному і повному з'ясуванню обставин, оскільки дійшовши висновку про обов'язковість висновку органу опіки та піклування щодо розв'язання цього спору, разом з цим не звернув увагу на положення статті 367 ЦПК України, яка дозволяє апеляційному суду витребувати такий висновок.

Ініційована практика забезпечує можливість якнайкращого забезпечення інтересів дитини при розгляді сімейних спорів, сприятиме повноті та якості процесу доказування, від якого залежить постановлення законного, справедливого й обґрунтованого судового рішення.

3. Хто застосовує:

Судді судів першої та апеляційної інстанцій, що здійснюють розгляд справ про захист прав та інтересів дитини у цивільному судочинстві.

Стане в нагоді батькам та іншим законним представникам малолітніх, неповнолітніх дітей, адвокатам, працівникам Центрів безоплатної вторинної правової допомоги, органів опіки та піклування, уповноважених підрозділів органів Національної поліції України, прокуратури, закладів освіти, закладів охорони здоров'я, інших заінтересованих осіб, які залучені до захисту прав дітей, в межах компетенції та повноважень.

4. Якої категорії дітей стосується:

Дитина - особа віком до 18 років (повноліття), якщо згідно з законом, застосовуваним до неї, вона не набуває прав повнолітньої раніше (ст. 1 Закону України «Про охорону дитинства»).

5. Опис практики:

На сьогодні суд має право збирати докази, що стосуються предмета спору, з власної ініціативи лише у випадках:

- коли це необхідно для захисту малолітніх чи неповнолітніх осіб або осіб, які визнані судом недієздатними чи дієздатність яких обмежена (ч. 2 ст. 13 ЦПК України);
- коли він має сумніви у добросовісному здійсненні учасниками справи їхніх процесуальних прав або виконанні обов'язків щодо доказів (ч. 7 ст. 81 ЦПК України)

Єдиний підхід до практичної реалізації вказаних процесуальних можливостей суду збирати докази з власної ініціативи, що стосується предмета спору, у справах про захист прав та інтересів дитини у цивільному судочинстві, відсутній.

Пропонованою доброю практикою вважаю доцільним, щоб суд здійснював збирання доказів, які містять інформацію щодо предмета доказування у цивільних справах за участі дітей:

- використовуючи всі засоби доказування згідно ч. 2 ст. 76 ЦПК України: письмові, речові і електронні докази; висновки експертів; показання свідків;

- з урахуванням приписів про належність, допустимість, достовірність та достатність доказів (ст.ст. 77, 78, 79, 80 ЦПК України);

- з обґрунтуванням власної ініціативи суду щодо витребування доказів аналогічно до вимог ч. 2 ст. 84 ЦПК України, зокрема: який доказ витребується; обставини, які може підтвердити цей доказ, або аргументи, які він може спростувати; підстави, з яких випливає, що цей доказ має відповідна особа; причини неможливості самостійного отримання цього доказу сторонами та причина їх витребування судом;

- з обґрунтуванням власної ініціативи суду щодо виклику свідків для дачі пояснень, зазначаючи його ім'я, місце проживання (перебування) або місце роботи, обставини, які він може підтвердити, з попередженням свідка про кримінальну відповідальність за завідомо неправдиве показання чи відмову від давання показань на вимогу суду згідно вимог ст. 91 ЦПК України;

- з оформленням змісту ухвали суду щодо витребування (збирання) доказів з ініціативи суду згідно вимог ст. 260 ЦПК України;

- включати обов'язково до мотивувальної частини ухвали щодо зазначення мотивів, з яких суд дійшов висновків, і закону, яким керувався суд, постановляючи ухвалу, посилення на обставини і аргументи/доводи, які підтверджують необхідність захисту малолітніх чи неповнолітніх осіб або осіб, які визнані судом недієздатними чи дієздатність яких обмежена, сумніви у добросовісному здійсненні учасниками справи їхніх процесуальних прав або виконанні обов'язків щодо доказів згідно цивільно – процесуального закону, а також розлоге посилення на міжнародні стандарти та національне законодавство у сфері захисту прав дітей та сімейних відносин.

Визначаючи предмет доказування та здійснюючи оцінку доказів за правилами ст. 89 ЦПК України, суд має неухильно дотримуватися правила надати оцінку як зібраним у справі доказам в цілому, так і кожному доказу (групі однотипних доказів), який міститься у справі, мотивувати відхилення або врахування кожного доказу (групи доказів, як ті що надані учасниками справи, так і тим, що зібрані безпосередньо судом.

6. Ризики:

- порушення принципу змагальності та диспозитивності сторін, необґрунтований дисбаланс функцій учасників та суду під час доказової діяльності у цивільному провадженні;

- висока ймовірність самоусунення сторін від процесу доказування або зловживання судом власними повноваженнями;
- неврегульованість процедури направлення учасникам справи копій доказів, витребуваних судом з власної ініціативи чи інформування про надходження таких доказів;
- можливість використання судом доказів, які отримані з порушенням порядку, встановленого ЦПК України, що може призвести до ухвалення незаконного та/або необґрунтованого судового рішення;
- оскарження сторонами справи судових рішень, ухвалених на основі зібраних судом доказів, та скасування вірних по суті рішень, що матиме наслідком відтермінування строку вирішення судового спору.

2.3. Обґрунтування позовних заяв, які готуються прокурорами з метою захисту прав та інтересів дітей (Олена Красножон, прокурор Департаменту захисту прав дітей та протидії насильству Офісу Генерального прокурора)

1. Стандарти:

Відповідно до ст.ст. 3, 6 Конвенції ООН про права дитини в усіх діях щодо дітей, незалежно від того, здійснюються вони державними чи приватними установами, що займаються питаннями соціального забезпечення, судами, адміністративними чи законодавчими органами, першочергова увага приділяється якнайкращому забезпеченню інтересів дитини. Держави-учасниці забезпечують у максимально можливій мірі виживання і здоровий розвиток дитини.

Стаття 27 Конвенції ООН про права дитини визначає право кожної дитини на рівень життя, необхідний для фізичного, розумового, духовного, морального і соціального розвитку дитини. Держави-учасниці відповідно до національних умов і в межах своїх можливостей вживають необхідних заходів щодо надання допомоги батькам та іншим особам, які виховують дітей, у здійсненні цього права і у випадку необхідності надають матеріальну допомогу і підтримують програми, особливо щодо забезпечення дитини харчуванням, одягом і житлом.

Стаття 28 Конвенції ООН про права дитини визнає право дитини на освіту.

Стаття 23 Конвенції ООН передбачає захист дітей з особливими потребами.

2. Актуальність практики:

Незважаючи на те, що Конвенцією ООН про права дитини визначено «найкраще забезпечення інтересів дитини», яке є і правом, і принципом, і процедурою, суди іноді повертають або залишають без розгляду позови прокурора, подані в інтересах дітей, або в інтересах держави у сфері охорони дитинства. А оскільки прокурор звертається до суду лише в тому випадку, коли уповноважений у спірних правовідносинах орган відсутній або коли він неналежно виконує свої повноваження, у такому разі (при поверненні позову чи відмові у його задоволенні через формальні причини) інтереси дітей залишаються незахищеними.

3. Хто застосовує:

Ювенальні прокурори, судді.

4. Якої категорії дітей стосується:

Діти в цивільному процесі.

5. Опис практики:

У зв'язку із законодавчими змінами та обмеженням прокурора у здійсненні представництва інтересів дітей у судах виникла необхідність у відповідному (додатковому) обґрунтуванні позовних заяв прокурорів.

Відповідно до ст. 131-1 Конституції України прокурор здійснює представництво інтересів держави в суді у випадках і в порядку, визначених законом.

Згідно зі ст. 23 Закону України «Про прокуратуру», ст. 53 КАС України, ст. 56 ЦПК України, ст. 53 ГПК України органи державної влади можуть звертатися до суду із заявами про захист прав, свобод та інтересів інших осіб або державних чи суспільних інтересів та брати участь у цих справах. Прокурор здійснює представництво в суді законних інтересів держави, якщо захист цих інтересів не здійснює чи неналежно здійснює уповноважений орган. Причому прокурор самостійно обґрунтовує, в чому полягає порушення інтересів держави та необхідність їх захисту.

Інтереси держави закріплені як Конституцією України, так і нормами інших нормативно-правових актів.

Так, права і свободи людини та їх гарантії згідно із ст. 3 Конституції України визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визначаються в Україні найвищою соціальною цінністю.

Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави.

Аналогічні зобов'язання взяла на себе Україна, ратифікувавши основні міжнародно-правові акти.

Визначивши людину як найвищу соціальну цінність, Україна приєдналася до європейського і світового бачення цього питання, закріпила його загальнолюдське вирішення як обов'язкове для держави і для всіх інших учасників суспільних відносин.

Стаття 9 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права від 16.12.1966 (ратифікований Указом Президії Верховної Ради Української РСР від 19.10.1973) визначає право кожної людини на соціальне забезпечення.

Держави-учасниці беруть на себе зобов'язання забезпечити дитині такий захист і піклування, які необхідні для її благополуччя, беручи до уваги права й обов'язки батьків, інших осіб, які за неї

відповідають, і з цією метою вживають всіх відповідних законодавчих і адміністративних заходів.

Ратифікація Україною Конвенції про права дитини також покладає на державу обов'язок забезпечити дитині право бути захищеною від дій, що завдають їй шкоди.

Крім того, і Закон України «Про охорону дитинства» визначає охорону дитинства в Україні як стратегічний загальнонаціональний пріоритет, що має важливе значення для забезпечення національної безпеки України, ефективності внутрішньої політики держави, і з метою забезпечення реалізації прав дитини на життя, охорону здоров'я, освіти, соціальний захист, всебічний розвиток та виховання в сімейному оточенні встановлює основні засади державної політики у цій сфері, що ґрунтуються на забезпеченні найкращих інтересів дитини.

Відповідно до ст. 3 Закону України «Про національну безпеку» людина і громадянин - їхні конституційні права і свободи; суспільство - його демократичні цінності, добробут та умови для сталого розвитку є об'єктами державної політики у сферах національної безпеки і оборони.

Подальша соціальна спрямованість держави і її позитивні зобов'язання гарантування дотримання прав дитини визначені прийнятим Законом України «Про внесення змін до деяких законів України щодо посилення гарантій безпеки дітей», який 30.11.2017 набрав чинності.

Загалом система заходів щодо охорони дитинства включає забезпечення належних умов для гарантування безпеки, охорони здоров'я, навчання, виховання, фізичного, психічного, соціального, духовного та інтелектуального розвитку дітей, їх соціально-психологічної адаптації та активної життєдіяльності, реалізацію цільових програм з охорони дитинства, надання дітям пільг, переваг та соціальних гарантій у процесі виховання, навчання.

Таким чином грошові соціальні виплати, пільги, допомоги, певні переваги тощо є соціальною гарантією державної підтримки сімей, дітей з особливими потребами, дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Отже, забезпечення надання та отримання таких соціальних гарантій становить суспільний, а відтак і державний інтерес.

У свою чергу, неотримання, позбавлення певної соціальної гарантії конкретної дитини чи визначеного (невизначеного) кола дітей порушує суспільний та державний інтерес в необхідності захисту і поновлення такого права шляхом звернення прокурора до суду.

Аналогічно, на думку Європейського суду з прав людини, при вирішенні питання соціальної рівноваги правильне застосування законодавства та відновлення законності беззаперечно становить суспільний інтерес.

Тому, звертаючись до суду, зокрема із позовами про визнання таких дій (бездіяльності), актів органів державної влади та місцевого самоврядування незаконними, прокурор намагається забезпечити відновлення законності і як наслідок, забезпечити захист суспільного, а отже, державного інтересу.

Таким чином захист інтересів держави і дітей як основної складової державної політики потребує вжиття заходів усіма уповноваженими органами, зокрема органами прокуратури шляхом здійснення представництва в суді, зокрема інтересів дітей.

Саме таким чином убачається обґрунтовувати наявність підстав для представництва інтересів дітей в суді (до внесення відповідних змін до законодавства і розширення (повернення) повноважень органам прокуратури).

6. Ризики:

При пред'явленні таких позовів слід враховувати можливість не підтримання їх судами, з огляду на те, що відповідно до ст. 131-1 Конституції України прокуратура здійснює представництво інтересів держави в суді у виключних випадках і в порядку, що визначені законом.

2.4. Посилення захисту прав дитини – свідка та дитини – потерпілого у кримінальному та адміністративному провадженні

(Наталія Радіонова, адвокатка, Дніпропетровська область)

1. Стандарти:

Відповідно до ст. 2 Конвенції, держави-учасниці вживають всіх необхідних заходів для забезпечення захисту дитини від усіх форм дискримінації або покарання на підставі статусу, діяльності, висловлюваних поглядів чи переконань дитини, батьків дитини, законних опікунів чи інших членів сім'ї.

Статтею 3 Конвенції про права дитини зазначено, що в усіх діях щодо дітей, незалежно від того, здійснюються вони державними чи приватними установами, що займаються питаннями соціального забезпечення, судами, адміністративними чи законодавчими органами, першочергова увага приділяється якнайкращому забезпеченню інтересів дитини. Ст. 37 Конвенції гарантовано, що Держави-учасниці забезпечують, щоб жодна дитина не піддавалась катуванням та іншим жорстоким, нелюдським або принижуючим гідність видам поведінки чи покарання. Згідно ст. 39 Конвенції визначає, що держави-учасниці вживають всіх необхідних заходів для сприяння фізичному та психологічному відновленню та соціальній інтеграції дитини, яка є жертвою будь-яких видів нехтування, експлуатації чи зловживань, катувань чи будь-яких жорстоких, нелюдських або принижуючих гідність видів поведінки, покарання чи збройних конфліктів. Таке відновлення і реінтеграція мають здійснюватися в умовах, що забезпечують здоров'я, самоповагу і гідність дитини.

Тобто запропоновані добрі практики спрямовані на забезпечення наступних стандартів прав дитини, яка перебуває в контакт з законом:

1. Захист дитини від усіх форм дискримінації;
2. Дотримання принципу найкращих інтересів дитини під час процесуальних дій;
3. Сприяння фізичному та психологічному відновленню дитини – жертви та здійснення процесуальних дій щодо неї в умовах, що забезпечують її здоров'я, самоповагу та гідність.

2. Актуальність практики:

Чинне кримінально-процесуальне законодавство України та законодавство щодо адміністративної відповідальності не у повній мірі відповідає принципу гуманізму щодо процедури провадження у кримінальних та адміністративних справах, в яких потерпілими чи

свідками є діти. У чинному законодавстві України основна увага приділяється захисту прав та інтересів не потерпілого, а підозрюваного, обвинуваченого, а також підсудного, якому може бути призначене покарання за вчинений злочин.

Недосконале у питаннях забезпечення найкращих інтересів дитини кримінально-процесуальне законодавство України має наслідком повторну віктимізацію дитини-жертви злочину, а також відмову свідка від надання органам слідства і суду свідчень щодо відомих йому обставин та подій.

Тому, не дивлячись на розпочатий процес наближення кримінально-процесуального законодавства України до міжнародних стандартів захисту прав дитини, питання удосконалення процедури опитувань, допитів дітей, які є жертвами та свідками злочинів, потребують найшвидшого врегулювання на належному рівні саме у чинному КПК України, та КУпАП, що відповідатиме сучасним потребам суспільства та буде узгоджуватися із міжнародними стандартами у галузі захисту прав дитини.

3. Хто застосовує:

Викладені пропозиції до добрих практик можуть бути в подальшому використані адвокатами, які здійснюють захист та представництво дітей під час досудового та судового слідства, а також слідчими підрозділами поліції під час здійснення слідчих дій за участю малолітніх чи неповнолітніх потерпілих або свідків.

4. Категорії дітей, на яких спрямовано:

Запропоновані добрі практики спрямовані на посилення захисту та дотримання прав дітей, які перебувають у контакті з законом, тобто дітей – потерпілих та дітей – свідків у кримінальному та адміністративному провадженні.

5. Опис практики:

5.1. У кримінальному процесі:

Обов'язку, що до забезпечення обов'язковою присутністю захисника/представника для дитини, що є потерпілою від злочину чи свідком в чинному КПК не встановлено, що є дискримінацією дитини, як сторони та учасника кримінального провадження. В зв'язку з чим, було б доречним доповнити ст. 53 КПКУ та передбачити обов'язок слідчого, прокурора, слідчого судді, суду надати малолітньому, неповнолітньому потерпілому чи свідку, допомогу у встановленні зв'язку із захисником або особами, які можуть запросити захисника, а також забезпечити обов'язкове залучення

захисника із системи безоплатної правової допомоги для надання їм професійної правничої допомоги.

Порядок допиту малолітньої чи неповнолітньої особи регулюється ст. 226 КПК України. Він проводиться у присутності законного представника, педагога або психолога, а за необхідності - лікаря. Проте щодо обов'язкової присутності адвоката вимоги не має, який міг би слідкувати за дотриманням прав дитини, а тим більше не встановлено обов'язку слідчих органів забезпечувати дитину – потерпілого чи дитину – свідка обов'язковою участю адвоката.

Одним з документів, в якому докладно визначено особливості та вимоги до допиту дитини є Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства («Лансаротська конвенція»), ратифікована 20 червня 2012 року № 4988-VI, безпосередньо ст. 35 Конвенції визначає порядок «Опитування дитини».

На сьогодні Україна намагається враховувати ці та інші міжнародні положення в частині забезпечення дружнього до дитини правосуддя. Зокрема, в Україні з 2008 року почали створюватися «зелені кімнати».

Разом із тим на сьогодні існує негативна практика, коли особи, які проводять допит дитини, продовжують ставитись формально до вибору місця його проведення та складу учасників даної процесуальної дії, не розуміючи важливість даного питання та допитують дітей у своїх робочих кабінетах, що є вкрай небажаним, оскільки може спровокувати додаткову психологічну травму для дитини. На сьогодні Кримінально-процесуальний кодекс України не містить норм, які були б спрямовані на те, що неповнолітній свідок має спілкуватися з особами, що ведуть слідство, у безпечній обстановці не лише у присутності законного представника, психолога, педагога, а й за обов'язкової участі адвоката.

Також доброю практикою щодо зменшення травматичних наслідків допиту дитини, що стала свідком злочину або є жертвою, може стати внесення доповнень до ст. 226 КПК України щодо:

1) Можливості підписання протоколу допиту законним представником/опікуном чи адвокатом дитини, якщо допитувана особа є у віці до 6 років. У разі досягнення малолітнього/неповнолітнього свідка чи потерпілого віку від 7 до 13 років – ввести порядок підписання протоколу власноручним зазначенням свого прізвища, ім'я, по-батькові.

2) З метою недопущення повторної віктимізації та психологічного травмування малолітньої або неповнолітньої особи у віці до 16 років, яка була допитана у кримінальному провадженні на досудовому слідстві як потерпіла чи свідок, звільнити таку особу від

оголошення їй змісту протоколу допиту. Здійснивши його оголошення адвокату та законному представникові, які були присутні під час даного допиту.

Відповідно до законодавства України (ч. 5 ст. 224 КПК України), під час допиту може застосовуватися аудіо- та/або відеофіксація, у тому числі при опитуванні (допиті) дитини. Та на жаль, ця норма є не обов'язковою. Досить часто трапляються випадки, коли дитина стала свідком злочину (наприклад, домашнього насильства) та її допитують багато разів – слідчий, прокурор, адвокат, суддя. Щоб позбавити дитину подальшої травматизації психіки, було б доцільно ввести відеофіксацію допиту (опитування) як обов'язкову норму до ст. 224 КПК України, для уникнення багаторазових опитувань.

5.2. У адміністративному процесі:

Діти - свідки у адміністративному провадженні (Ст. 272 КУпАП).

Не можна лишитися й осторонь прав та гарантій захисту дітей, які стали свідками у адміністративному провадженні. Найчастіше такими свідками стають діти у злочинах щодо «домашнього насильства». КУпАП виокремлює серед осіб, які беруть участь у провадженні в справі про адміністративне правопорушення особу у процесуальному статусі свідка. Стаття 272 «Свідок» КУпАП закріплює, що свідком у справі про адміністративне правопорушення є «особа, про яку є дані, що їй відомі які-небудь обставини, які підлягають установленню по справі про адміністративне правопорушення». Процесуального статусу свідка може набувати особа, яка стала безпосереднім очевидцем вчинення адміністративного правопорушення, або особа, про яку стало відомо вже під час підготовки справи до розгляду.

Законодавством про адміністративну відповідальність не встановлюються окремі вимоги до свідка в частині, що стосується його віку, фізичного чи психологічного стану тощо. Це означає, що в кожному конкретному випадку уповноваженою особою з огляду на здатність дитини, що була присутньою при вчиненні адміністративного правопорушення, сприймати події, поведінку оточуючих, може надаватися можливість давати пояснення у процесуальному статусі свідка у справі про адміністративне правопорушення.

Водночас, ст. 272 КУпАП не визначено врахування особливих гарантій під час опитування малолітнього чи неповнолітнього свідка, в зв'язку з чим, було б доречно доповнити ст. 272 КУпАП гарантіями проведення опитування такого свідка у обов'язковій присутності законного представника, психолога та адвоката.

6. Ризики:

Підчас впровадження даних пропозицій добрих практик можливі наступні ризики:

- тривалість розгляду внесення змін та доповнень до нормативних актів – Кримінального процесуального кодексу та Кодексу України про адміністративні правопорушення;

- недостатня кількість фахівців у системі БВПД, які мають відповідні знання щодо міжнародних стандартів захисту прав дитини, для забезпечення ефективного та повного представництва інтересів дітей –потерпілих та дітей – свідків у кримінальному та адміністративному провадженні.

- недостатність обізнаності щодо міжнародних стандартів захисту прав дитини викладених у міжнародних нормативно – правових актів, учасницею яких є Україна, серед слідчих, дізнавачів та інших співробітників поліції взагалі.

- відсутність достатньої кількості спеціально обладнаних приміщень, поза межами поліцейських відділків, для дружнього опитування(допиту) дитини.

- відсутність Єдиного реєстру психологів, які б могли бути залученими до процесуальних дій за участі дитини – потерпілої чи дитини – свідка.

- недостатня обізнаність законних представників/опікунів дитини – потерпілої від злочину чи дитини – свідка про право на залучення до представництва інтересів дитини адвоката.

- небажання зі сторони слідчих підрозділів залучення до опитування дитини психолога та адвоката, а переважне проведення даних слідчих дій за формальної участі педагога та законного представника і без відеофіксації, з метою прискорення закриття стадії досудового розслідування та подальшої передачі справи до суду, та спрощення процедури оформлення матеріалів протоколу допиту.

2.5. Пам'ятка для судді «Дружній допит дитини суддею: що має врахувати суддя (Тамара Бугаєць, «Адвокатське бюро Тамари Бугаєць», адвокатка, керівниця)

1. Стандарти:

Дана добра практика сприятиме реалізації такого важливого стандарту, як забезпечення найкращого інтересу дитини (ст. 3 Конвенції ООН про права дитини) та забезпечення права дитини вільно висловлювати свої погляди та врахування думок дитини під час її допиту (ст. 12 Конвенції ООН про права дитини) в раках кримінального провадження". Слідчий суддя, допитуючи дитину у порядку ст. 225КПК України, а так само суд, допитуючи дитину різного процесуального статусу у порядку ст.ст. 354, 490 КПК України у суді, має здійснювати належну оцінку інтересів дитини, приділяти належну увагу її поглядам та думкам, дотримуватись прав дітей без виключень, та застосувати комплексний підхід, що включає в себе належне врахування інтересів дітей з усіх сторін. Дотримання запропонованих рекомендації суддями, що зазначені у пам'ятці під час проведення допиту дитини у суді, так само забезпечить дотримання основних принципів правосуддя, дружнього до дитини: участі, дотримання найкращих інтересів дитини, гідності, захист від дискримінації та верховенство права.

2. Актуальність практики:

Участь дитини у кримінальному провадженні незалежно від її процесуального статусу завжди є стресом для дитини. Суд допитуючи дитину, має враховувати що: діти мають більшу залежність від суспільства, ніж дорослі, та меншу емоційну, психологічну й інтелектуальну зрілість; мозок дитини знаходиться на стадії розвитку, а тому можливості передбачувати наслідки своєї поведінки у них відмінні від дорослих; діти мають свої потреби; комунікація з дитиною повинна бути у формі, доступній для розуміння дитини з урахуванням віку дитини та життєвих обставин². Тому, коли обставини складаються таким чином, що дитина має бути допитана судом, варто забезпечити, щоб допит дитини у суді відповідав критеріям дружнього допиту та не став додатковим джерелом стресу для дитини, не наніс повторної травматизації дитини. Суд має забезпечити, щоб дитина під час допиту у суді мала можливість надати покази у дружньому

² Щепоткіна В. В. Методичні рекомендації для суддів щодо розгляду кримінальних проваджень щодо неповнолітніх / В. В. Щепоткіна, Т. І. Слуцька. – Київ, 2017. – 72 с. – (2-ге видання зі змінами та доповненнями). – 11 с.

середовищі, в емоційній та фізичній безпеці, що забезпечить успішний судовий процес.

3. Хто застосовує:

Слідчі судді, судді під час допиту дитини в рамках кримінального провадження у порядку ст.ст. 225, 354 та 490 КПК України.

4. Якої категорії дітей стосується:

Дана добра практика може застосовуватись до всіх категорій дітей, які стикаються із системою правосуддя у судовому процесі та які допитуються слідчими суддями або судом у рамках кримінальних проваджень.

5. Опис практики:

ПАМ'ЯТКА ДЛЯ СУДДІ

«Дружній допит дитини суддею: що має врахувати суддя»

1. Під час допиту дитини у суді, суд має забезпечити, щоб допит дитини проводився у обстановці, яка є не залякує дитину та є чутливою до дитини.

2. Перш ніж розпочати допит дитини, дитина має бути ознайомлена з приміщенням суду та залом судового засідання та з усіма особами та їх ролями, які беруть участь під час її допиту у суді.

3. Суд та інші особи, які приймають участь у допиті мають використовувати мову, яка відповідає віку дитини та рівню розуміння дитини.

4. Суд та інші особи, які приймають участь під час допиту дитини у суді мають спілкуватися з дитиною з повагою та делікатністю впродовж усього процесу її допиту.

5. Суд має забезпечити, щоб дитина була у супроводі того дорослого, якому вона довіряє та який зможе представити її найкращі інтереси під час допиту у суді.

6. Суд має забезпечити, щоб під час допиту дитини у суді вона була захищена від будь-якої інформації, яка може завдати шкоди її добробуту.

7. Суд має забезпечити, щоб допит дитини в суді мав бути адаптований до темпу та тривалості концентрації уваги дитини відповідного віку: мають бути передбачені перерви, а слухання справи не має тривати занадто довго, будь-які дії, які можуть відволікати дитину мають бути зведені до мінімуму.

8. Наскільки це можливо, допит дитини у суді має відбуватись у дружній до дитини обстановці, за можливості у спеціалізованих залах судових засідань.

9. Допит дитини у суді має проводитись, наскільки це можливо, кваліфікованими фахівцями, зокрема, за участі дитячого психолога та при його безпосередній активній участі, зокрема дитячий психолог може ставити дитині запитання, які цікавлять суд та інших учасників процесу.

10. Суд має забезпечити, щоб допит дитини у суді відбувався без прямого контакту та спілкування між потерпілою дитиною або дитиною, яка є свідком та підозрюваним/обвинуваченим. Має бути забезпечена можливість для дитини давати свідчення у суді за відсутності підозрюваного/обвинуваченого.

11. У найкращих інтересах дитини, суд має розглянути можливість здійснити допит потерпілої дитини та дитини свідка шляхом виїзного засідання поза межами суду у спеціалізованому дружньому для дитини приміщенні (до прикладу «зеленій кімнаті» або «Барнахус»).

Під час допиту дитини у суді, суд має надавати належну оцінку заявам та свідченням дитини. Заяви та свідчення дитини не повинні вважатися недійсними або ненадійними тільки з причини віку дитини.

6. Ризики:

Впровадження даної практики може бути ускладнено:

- нерозумінням суддями важливості дотримуватись рекомендації, що зазначені у пам'ятці;
- відсутність спеціалізованих залів судових засідань, де може бути допитана дитина;
- завантаженість суддів;
- не проходження суддями спеціалізованого навчання.

2.6. Пам'ятка про права та обов'язки дітей в провадженні про адміністративні правопорушення відповідно до міжнародних стандартів

(Юшкевич Олена, адвокатка, медіаторка, доцентка кафедри теорії та історії держави і права факультету 1 ХНУВС)

1. Стандарти:

I. Конвенція ООН про права дитини - статті 3, 4, 12, 13, 16, 19, 40.

Стаття 3 Конвенції про права дитини

1. В усіх діях щодо дітей, незалежно від того, здійснюються вони державними чи приватними установами, що займаються питаннями соціального забезпечення, судами, адміністративними чи законодавчими органами, першочергова увага приділяється якнайкращому забезпеченню інтересів дитини.

2. Держави-учасниці зобов'язуються забезпечити дитині такий захист і піклування, які необхідні для її благополуччя, беручи до уваги права й обов'язки її батьків, опікунів чи інших осіб, які відповідають за неї за законом, і з цією метою вживають всіх відповідних законодавчих і адміністративних заходів.

Стаття 4 Конвенції про права дитини

Держави-учасниці вживають всіх необхідних законодавчих, адміністративних та інших заходів для здійснення прав, визнаних у цій Конвенції.

Стаття 12 Конвенції про права дитини

1. Держави-учасниці забезпечують дитині, здатній сформулювати власні погляди, право вільно висловлювати ці погляди з усіх питань, що торкаються дитини, причому поглядам дитини приділяється належна увага згідно з її віком і зрілістю.

2. З цією метою дитині, зокрема, надається можливість бути заслуханою в ході будь-якого судового чи адміністративного розгляду, що торкається дитини, безпосередньо або через представника чи відповідний орган у порядку, передбаченому процесуальними нормами національного законодавства.

Стаття 13 Конвенції про права дитини

1. Дитина має право вільно висловлювати свої думки; це право включає свободу шукати, одержувати і передавати інформацію та ідеї будь-якого роду незалежно від кордонів в усній, письмовій чи друкованій формі, у формі творів мистецтва чи за допомогою інших засобів на вибір дитини.

2. Здійснення цього права може зазнавати деяких обмежень, проте ними можуть бути лише ті обмеження, які передбачені законом і необхідні:

- a) для поваги прав і репутації інших осіб; або
- b) для охорони державної безпеки, громадського порядку (order public), або здоров'я, або моралі населення.

Стаття 16 Конвенції про права дитини

1. Жодна дитина не може бути об'єктом свавільного або незаконного втручання в здійснення її права на особисте і сімейне життя, недоторканність житла, таємницю кореспонденції або незаконного посягання на її честь і гідність.

2. Дитина має право на захист закону від такого втручання або посягання.

Стаття 19 Конвенції про права дитини

1. Держави-учасниці вживають всіх необхідних законодавчих, адміністративних, соціальних і просвітніх заходів з метою захисту дитини від усіх форм фізичного та психологічного насильства, образи чи зловживань, відсутності піклування чи недбалого і брутального поводження та експлуатації, включаючи сексуальні зловживання, з боку батьків, законних опікунів чи будь-якої іншої особи, яка турбується про дитину.

2. Такі заходи захисту, у випадку необхідності, включають ефективні процедури для розроблення соціальних програм з метою надання необхідної підтримки дитині й особам, які турбуються про неї, а також здійснення інших форм запобігання, виявлення, повідомлення, передачі на розгляд, розслідування, лікування та інших заходів у зв'язку з випадками жорстокого поводження з дитиною, зазначеними вище, а також, у випадку необхідності, для порушення початку судової процедури.

Стаття 39 Конвенції про права дитини

Держави-учасниці вживають всіх необхідних заходів для сприяння фізичному та психологічному відновленню та соціальній інтеграції дитини, яка є жертвою будь-яких видів нехтування, експлуатації чи зловживань, катувань чи будь-яких жорстоких, нелюдських або принижуючих гідність видів поводження, покарання чи збройних конфліктів. Таке відновлення і реінтеграція мають здійснюватися в умовах, що забезпечують здоров'я, самоповагу і гідність дитини.

Стаття 40 Конвенції про права дитини

1. Держави-учасниці визнають право кожної дитини, яка, як вважається, порушила кримінальне законодавство, звинувачується або визнається винною в його порушенні, на таке поводження, що сприяє розвиткові у дитини почуття гідності і значущості, зміцнює в ній повагу до прав людини й основних свобод інших та при якому враховуються вік дитини і бажаність сприяння її реінтеграції та виконання нею корисної ролі в суспільстві.

2. З цією метою і беручи до уваги відповідні положення міжнародних документів, Держави-учасниці, зокрема, забезпечують, щоб:

a) жодна дитина не вважалася порушником кримінального законодавства, не була звинувачена та визнана винною в його порушенні через дію чи бездіяльність, які не були заборонені національним і міжнародним правом на час їх здійснення;

b) кожна дитина, яка, як вважається, порушила кримінальне законодавство чи звинувачується в його порушенні, мала принаймні такі гарантії:

i) презумпцію невинності, поки її вина не буде доведена згідно із законом;

ii) негайне і безпосереднє інформування її про звинувачення проти неї, а у випадку необхідності, через її батьків чи законних опікунів, та одержання правової й іншої необхідної допомоги при підготовці та здійсненні свого захисту;

iii) невідкладне прийняття рішення з розглядуваного питання компетентним, незалежним і безстороннім органом чи судовим органом у ході справедливого слухання згідно із законом у присутності адвоката чи іншої відповідної особи і, якщо це не вважається таким, що суперечить найкращим інтересам дитини, зокрема, з урахуванням її віку чи становища її батьків або законних опікунів;

iv) свобода від примусу щодо давання свідчень чи визнання вини; вивчення показань свідків звинувачення або самотійно, або за допомогою інших осіб та забезпечення рівноправної участі свідків захисту та вивчення їх свідчень;

v) якщо вважається, що дитина порушила кримінальне законодавство, повторний розгляд вищим компетентним, незалежним і безстороннім органом чи судовим органом згідно із законом відповідного рішення та будь-яких вжитих у цьому зв'язку заходів;

vi) безплатна допомога перекладача, якщо дитина не розуміє використовуваної мови чи не розмовляє нею;

vii) повна повага її особистого життя на всіх стадіях розгляду.

3. Держави-учасниці прагнуть сприяти створенню законів, процедур, органів і установ, що мають безпосереднє відношення до дітей, які, як вважається, порушили кримінальне законодавство, звинувачуються чи визнаються винними в його порушенні, і зокрема:

a) встановленню мінімального віку, нижче якого діти вважаються нездатними порушити кримінальне законодавство;

b) у випадку необхідності і бажаності вжиттю заходів щодо поводження з такими дітьми без використання судового розгляду за умов повного додержання прав людини і правових гарантій.

4. Необхідна наявність таких різних заходів, як догляд, положення про опіку і нагляд, консультативні послуги, призначення випробного строку виховання, програми навчання і професійної підготовки, та інших форм догляду, що замінюють догляд в установах, з метою забезпечення такого поводження з дитиною, яке забезпечувало б її добробут і відповідало її становищу та характеру злочину.

II. Зауваження загального порядку № 10 (2007) Комітету ООН з прав дитини «Права дітей в рамках здійснення правосуддя щодо неповнолітніх».

III. Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх ("Пекінські правила") – п. 15.

15. Адвокат, батьки та опікуни.

15.1. В ході всього судового розгляду неповнолітній має право бути представленим його або її адвокатом або право на звернення за безоплатною правовою допомогою, якщо надання такої допомоги передбачено в цій країні законодавством.

IV. Стратегія Ради Європи з прав дитини (2016 — 2021).

V. Постанова Кабінету Міністрів України № 453 від 30.05.2018 р. «Про затвердження Державної соціальної програми «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2021 року».

VI. Розпорядження Кабінету Міністрів України № 1027-р від 18.12.2018 р. «Про схвалення Національної стратегії реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року».

2. Актуальність практики:

Істотними елементами справедливого і неупередженого суду і визнані на міжнародному рівні в існуючих документах про права людини є такі основні процесуальні гарантії як презумпція невинності, право бути повідомленим про пред'явленому обвинуваченні, право на відмову давати показання, право мати адвоката, право на присутність батьків або опікуна, право на очну ставку зі свідками та їх перехресний допит і право на апеляцію до вищої інстанції повинні бути гарантовані на всіх етапах судового розгляду.

Однією із основних функцій адвоката у справах щодо неповнолітніх є інформування дитини про її права та інструменти,

які вона може використовувати, щоб фактично здійснювати права і захищати їх у разі потреби.

Рада Європи наголошує, що діти можуть відчувати нестачу об'єктивної та повної інформації, а батьки можуть не завжди надавати всю необхідну інформацію, та інформація, що вони надають, може бути упередженою. У цьому контексті роль дитячих адвокатів, омбудсменів та юридичні послуги для дітей є дуже важливими. Дитина має право на отримання інформації та консультацій на зрозумілій мові, адаптованій до віку, ступеня зрілості і здатності.

Дитині має бути надана детальна інформація про процесуальну дію, що відбуватиметься за її участю, про процесуальне становище дитини, терміни, вплив та наслідки цієї дії, а також і загалом інформація про справу, в якій дитина є відповідним процесуальним учасником. Діти повинні зрозуміти, що відбувається, як справи могли йти або будуть йти далі, які варіанти у них є і які наслідки цих варіантів.

3. Хто застосовує:

Суддя, адвокат, прокурор, юрист соціальної служби і т.п.

4. Якої категорії дітей стосується:

а) діти в конфлікті з законом.

5. Опис практики:

5.1.

Стор. 1

ПАМ'ЯТКА

про права дружині для дитини (особи, що притягається яка притягається до адміністративної відповідальності), яка бере участь у судовому розгляді, передбачені Кодексом України про адміністративні правопорушення та міжнародно-правовими актами

Права:

1) на презумпцію невинності, поки вина дитини не буде доведена згідно із законом;

2) на негайне і безпосереднє інформування її про звинувачення проти неї, а у випадку необхідності, через її батьків чи законних опікунів;

3) бути чітко і своєчасно повідомленим про свої права, передбачені Кодексом України про адміністративні правопорушення (КУпАП), а також отримати їх роз'яснення;

4) на свободу від примусу щодо даваних свідчень чи визнання вини;

5) вільно висловлювати власні погляди згідно з її віком і зрілістю з усіх питань, що торкаються дитини, яка здатна сформулювати ці погляди;

6) давати пояснення; на відмову давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначається законом;

7) подавати докази;

8) при розгляді справи користуватися юридичною допомогою адвоката, іншого фахівця у галузі права, який за законом має право на надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи (в тому числі звернення за безоплатною правовою допомогою);

9) на таке поводження, що сприяє розвитку у дитини почуття гідності і значущості, зміцнює в ній повагу до прав людини й основних свобод інших та при якому враховуються вік дитини і бажаність сприяння її реінтеграції та виконання нею корисної ролі в суспільстві;

10) на захист закону від свавільного або незаконного втручання в здійснення її права на особисте і сімейне життя, недоторканність житла, таємницю кореспонденції або незаконного посягання на її честь і гідність;

11) заявляти клопотання;

12) знайомитися з матеріалами справи;

13) вивчення показань свідків звинувачення або самостійно, або за допомогою інших осіб та забезпечення рівноправної участі свідків захисту та вивчення їх свідчень;

14) бути заслуханою в ході провадження у справах про адміністративні правопорушення, що торкається дитини, безпосередньо або через представника чи відповідний орган у порядку, передбаченому процесуальними нормами національного законодавства;

15) виступати рідною мовою і користуватися послугами перекладача, якщо не володіє мовою, якою ведеться провадження;

16) на невідкладне прийняття рішення по справі у ході справедливого слухання згідно із законом у присутності адвоката чи іншої відповідної особи і, якщо це не вважається таким, що суперечить найкращим інтересам дитини, зокрема, з урахуванням її віку чи становища її батьків або законних опікунів;

17) на повну повагу особистого життя на всіх стадіях розгляду;

18) оскаржити рішення по справі, дії чи бездіяльність суду та інших уповноважених осіб, що беруть участь у розгляді справи про адміністративне правопорушення.

Обов'язки:

1) прибути за викликом до суду, а в разі неможливості прибути за викликом у призначений строк - заздалегідь повідомити про це суд;

2) виконувати обов'язки, передбачені законодавством щодо застосування заходів забезпечення провадження в справах про адміністративні правопорушення;

3) підкорятися законним вимогам та розпорядженням суду, іншим уповноважених осіб, що беруть участь у розгляді справи про адміністративне правопорушення.

Стор. 2

Загальна інформація для дитини.

1) Дитина – особа до досягнення нею повноліття (вісімнадцяти років). Малолітня особа - дитина до досягнення нею чотирнадцяти років. Неповнолітня особа - малолітня особа, а також дитина у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років.

2) У пункті 2.2. Мінімальних стандартів правила Організації Об'єднаних Націй, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх ("Пекінські правила") зазначено, що неповнолітнім є дитина або молода людина, яка в рамках існуючої правової системи може бути притягнутий за правопорушення до відповідальності в такій формі, яка відрізняється від форми відповідальності, яка застосовується до дорослого.

3) При затриманні неповнолітнього її або його батьки або опікун негайно ставляться до відома про таке затримання, а в разі неможливості такого негайного повідомлення, батьки або опікун ставляться до відома пізніше в найкоротші можливі терміни.

4) У провадженні в справах про адміністративні правопорушення:

a) вживаються всі необхідні заходи для забезпечення захисту дитини від усіх форм дискримінації або покарання на підставі статусу, діяльності, висловлюваних поглядів чи переконань дитини, батьків дитини, законних опікунів чи інших членів сім'ї;

b) першочергова увага приділяється якнайкращому забезпеченню інтересів дитини;

c) жодна дитина не може бути об'єктом свавільного або незаконного втручання в здійснення її права на особисте і сімейне життя, недоторканність житла, таємницю кореспонденції або незаконного посягання на її честь і гідність. Забезпечення права дитини на захист закону від такого втручання або посягання;

d) вживаються необхідні заходи з метою захисту дитини від усіх форм фізичного та психологічного насильства, образи чи зловживань, відсутності піклування чи недбалого і брутального

поводження та експлуатації, включаючи сексуальні зловживання, з боку батьків, законних опікунів чи будь-якої іншої особи, яка турбується про дитину.

5.2.

Стор. 1

ПАМ'ЯТКА

про права дружні для дитини (обвинуваченого), яка бере участь у судовому розгляді, передбачені Кримінальним процесуальним кодексом України та міжнародно-правовими актами

Права:

- 1) на презумпцію невинності, поки вина дитини не буде доведена згідно із законом;
- 2) на негайне і безпосереднє інформування її про звинувачення проти неї, а у випадку необхідності, через її батьків чи законних опікунів;
- 3) бути чітко і своєчасно повідомленим про свої права, передбачені Кримінальним процесуальним кодексом України (КПК України), а також отримати їх роз'яснення;
- 4) на свободу від примусу щодо давання свідчень чи визнання вини;
- 5) вільно висловлювати власні погляди згідно з її віком і зрілістю з усіх питань, що торкаються дитини, яка здатна сформулювати ці погляди;
- 6) давати пояснення; на відмову давати показання або пояснення щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначається законом;
- 7) подавати докази;
- 8) при розгляді справи користуватися юридичною допомогою адвоката, іншого фахівця у галузі права, який за законом має право на надання правової допомоги особисто чи за дорученням юридичної особи (в тому числі звернення за безоплатною правовою допомогою);
- 9) брати участь у проведенні процесуальних дій;
- 10) під час проведення процесуальних дій ставити запитання, подавати свої зауваження та заперечення щодо порядку проведення дій, які заносяться до протоколу;
- 11) застосовувати з додержанням вимог КПК технічні засоби при проведенні процесуальних дій, в яких він бере участь;

12) заявляти клопотання про проведення процесуальних дій, про забезпечення безпеки щодо себе, членів своєї сім'ї, близьких родичів, майна, житла тощо;

13) заявляти відводи;

14) одержувати копії процесуальних документів та письмові повідомлення;

15) на таке поводження, що сприяє розвиткові у дитини почуття гідності і значущості, зміцнює в ній повагу до прав людини й основних свобод інших та при якому враховуються вік дитини і бажаність сприяння її реінтеграції та виконання нею корисної ролі в суспільстві;

16) на захист закону від свавільного або незаконного втручання в здійснення її права на особисте і сімейне життя, недоторканність житла, таємницю кореспонденції або незаконного посягання на її честь і гідність;

17) заявляти клопотання;

18) знайомитися з матеріалами справи;

19) вивчення показань свідків звинувачення або самостійно, або за допомогою інших осіб та забезпечення рівноправної участі свідків захисту та вивчення їх свідчень;

20) бути заслуханою в ході провадження у справах про адміністративні правопорушення, що торкається дитини, безпосередньо або через представника чи відповідний орган у порядку, передбаченому процесуальними нормами національного законодавства;

21) виступати рідною мовою і користуватися послугами перекладача, якщо не володіє мовою, якою ведеться провадження;

22) на невідкладне прийняття рішення по справі у ході справедливого слухання згідно із законом у присутності адвоката чи іншої відповідної особи і, якщо це не вважається таким, що суперечить найкращим інтересам дитини, зокрема, з урахуванням її віку чи становища її батьків або законних опікунів;

23) на повну повагу особистого життя на всіх стадіях розгляду;

24) оскаржити рішення по справі, дії чи бездіяльність суду та інших уповноважених осіб, що беруть участь у розгляді справи про адміністративне правопорушення;

25) вимагати відшкодування шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду, в порядку, визначеному законом, а також відновлення репутації, якщо підозра, обвинувачення не підтвердилися.

Обов'язки:

1) прибути за викликом до суду, а в разі неможливості прибути за викликом у призначений строк - заздалегідь повідомити про це суд;

2) виконувати обов'язки, покладені на нього рішенням про застосування заходів забезпечення кримінального провадження;

3) підкорятися законним вимогам та розпорядженням суду, іншим уповноважених осіб, що беруть участь у розгляді справи про адміністративне правопорушення.

Стор. 2

Загальна інформація для дитини.

Дитина - особа до досягнення нею повноліття (вісімнадцяти років). Малолітня особа - дитина до досягнення нею чотирнадцяти років. Неповнолітня особа - малолітня особа, а також дитина у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років.

У п. 2.2. Мінімальних стандартів правила Організації Об'єднаних Націй, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх ("Пекінські правила") зазначено, що неповнолітнім є дитина або молода людина, яка в рамках існуючої правової системи може бути притягнутий за правопорушення до відповідальності в такій формі, яка відрізняється від форми відповідальності, яка застосовується до дорослого.

При затриманні неповнолітнього її або його батьки або опікун негайно ставляться до відома про таке затримання, а в разі неможливості такого негайного повідомлення, батьки або опікун ставляться до відома пізніше в найкоротші можливі терміни.

У кримінальному провадженні:

а) вживаються всі необхідні заходи для забезпечення захисту дитини від усіх форм дискримінації або покарання на підставі статусу, діяльності, висловлюваних поглядів чи переконань дитини, батьків дитини, законних опікунів чи інших членів сім'ї;

б) першочергова увага приділяється якнайкращому забезпеченню інтересів дитини;

в) жодна дитина не може бути об'єктом свавільного або незаконного втручання в здійснення її права на особисте і сімейне життя, недоторканність житла, таємницю кореспонденції або незаконного посягання на її честь і гідність. Забезпечення права дитини на захист закону від такого втручання або посягання;

г) вживаються необхідні заходи з метою захисту дитини від усіх форм фізичного та психологічного насильства, образи чи зловживань, відсутності піклування чи недбалого і брутального поводження та експлуатації, включаючи сексуальні зловживання, з боку батьків, законних опікунів чи будь-якої іншої особи, яка

турбується про дитину.

6. Ризики:

6.1. Необхідно підготувати відповідний законопроект для внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального процесуального кодексу України. Враховуючи загальну тенденцію, не зрозуміло, коли зазначені зміни будуть внесені та з'явиться можливість видавати таку пам'ятку у межах зазначених проваджень.

6.2. Скептицизм суддів, співробітників органів поліції, органів пробації щодо впровадження міжнародних стандартів в сфері захисту прав дитини взагалі у судочинстві, зокрема під час провадження в справах про адміністративні правопорушення.

3. УЧАСТЬ СПЕЦІАЛЬНИХ СУБ'ЄКТІВ У СУДОВОМУ ПРОЦЕСІ ЗА УЧАСТІ ДИТИНИ

3.1. Дитинство без насильства: механізм забезпечення права на безоплатну правову допомогу під час медичного обстеження дитини, яка постраждала від домашнього насильства

(Лариса Гретченко, адвокатка, медіаторка, заступниця Голови Комітету з сімейного права Національної асоціації адвокатів України)

1. Стандарти:

Загальна декларація прав людини, проголошена Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 року, підтверджуючи віру в основні права людини, в гідність і цінність людської особи, статтею 25 акцентує, що материнство і дитинство дають право на особливе піклування і допомогу. Всі діти, народжені у шлюбі або поза шлюбом, повинні користуватися однаковим соціальним захистом.

Декларація прав дитини, прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 20 листопада 1959 року, визначає:

- потребу дитини внаслідок її фізичної і розумової незрілості в спеціальній охороні і піклуванні, до і після народження;
- обов'язок людства надати дитині все найкраще, що воно має;
- право дитини за будь-яких обставин бути серед тих, які першими одержують захист і допомогу (принцип 8).

Конвенція про права дитини, прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 20 листопада 1989 р., закріплює згоду Держав – учасниць дотримуватися наступних підходів та принципів у забезпеченні прав і свобод дітей:

Стаття 1 Конвенції:

Держави-учасниці поважають і забезпечують всі права, передбачені цією Конвенцією, за кожною дитиною, яка перебуває в межах їх юрисдикції, без будь-якої дискримінації незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного, етнічного або соціального походження, майнового стану, стану здоров'я і народження дитини, її батьків чи законних опікунів або яких-небудь інших обставин.

Держави-учасниці вживають всіх необхідних заходів для забезпечення захисту дитини від усіх форм дискримінації або покарання на підставі статусу, діяльності, висловлюваних поглядів чи переконань дитини, батьків дитини, законних опікунів чи інших членів сім'ї.

Стаття 3 Конвенції:

В усіх діях щодо дітей, незалежно від того, здійснюються вони державними чи приватними установами, що займаються питаннями соціального забезпечення, судами, адміністративними чи законодавчими органами, першочергова увага приділяється якнайкращому забезпеченню інтересів дитини.

Держави-учасниці зобов'язуються забезпечити дитині такий захист і піклування, які необхідні для її благополуччя, беручи до уваги права й обов'язки її батьків, опікунів чи інших осіб, які відповідають за неї за законом, і з цією метою вживають всіх відповідних законодавчих і адміністративних заходів.

Стаття 19 Конвенції:

Держави-учасниці вживають всіх необхідних законодавчих, адміністративних, соціальних і просвітніх заходів з метою захисту дитини від усіх форм фізичного та психологічного насильства, образи чи зловживань, відсутності піклування чи недбалого і брутального поводження та експлуатації, включаючи сексуальні зловживання, з боку батьків, законних опікунів чи будь-якої іншої особи, яка турбується про дитину.

Такі заходи захисту, у випадку необхідності, включають ефективні процедури для розроблення соціальних програм з метою надання необхідної підтримки дитині й особам, які турбуються про неї, а також здійснення інших форм запобігання, виявлення, повідомлення, передачі на розгляд, розслідування, лікування та інших заходів у зв'язку з випадками жорстокого поводження з дитиною, зазначеними вище, а також, у випадку необхідності, для порушення початку судової процедури.

Стаття: 24 Конвенції:

Держави-учасниці визнають право дитини на користування найбільш досконалими послугами системи охорони здоров'я та засобами лікування хвороб і відновлення здоров'я. Держави-учасниці намагаються забезпечити, щоб жодна дитина не була позбавлена свого права на доступ до подібних послуг системи охорони здоров'я.

Статтею 59 Конституції України гарантовано кожному право на професійну правничу допомогу. У випадках, передбачених законом, ця допомога надається безоплатно. Кожен є вільним у виборі захисника своїх прав. Відповідно до статті 131-2 Конституції України для надання професійної правничої допомоги в Україні діє адвокатура.

Закон України «Про охорону дитинства» від 26.04.2001 р. № 2402-III визначає охорону дитинства в Україні як стратегічний загальнонаціональний пріоритет, що має важливе значення для забезпечення національної безпеки України, ефективності

внутрішньої політики держави, і з метою забезпечення реалізації прав дитини на життя, охорону здоров'я, освіту, соціальний захист, всебічний розвиток та виховання в сімейному оточенні встановлює основні засади державної політики у цій сфері, що ґрунтуються на забезпеченні найкращих інтересів дитини.

Цим Законом, держава, з поміж іншого, гарантує всім дітям:

- рівний доступ до безоплатної правової допомоги, необхідної для забезпечення захисту їхніх прав, на підставах та в порядку, встановлених законом, що регулює надання безоплатної правової допомоги (ст. 3),

- право на життя та охорону здоров'я (ст. 6)

- право звертатися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, засобів масової інформації та їх посадових осіб із зауваженнями та пропозиціями стосовно їхньої діяльності, заявами та клопотаннями щодо реалізації своїх прав і законних інтересів та скаргами про їх порушення (ст. 9)

- захист дитини від усіх форм домашнього насильства та інших проявів жорстокого поводження з дитиною, експлуатації, включаючи сексуальне насильство, у тому числі з боку батьків або осіб, які їх замінюють (ст. 10)

Зміст права на безоплатну правову допомогу, суб'єктом якого є дитина, та порядок його реалізації визначені Законом України «Про безоплатну правову допомогу» від 02.06.2011 р. № 3460-VI.

З прийняттям Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 07.12.2017 р. № 2229-VIII відповідні зміни були внесені до Закону України «Про безоплатну правову допомогу», та включено до складу суб'єктів права на безоплатну вторинну правову допомогу наступних осіб:

- діти, у тому числі діти-сироти, діти, позбавлені батьківського піклування, діти, які перебувають у складних життєвих обставинах, діти, які постраждали внаслідок воєнних дій чи збройного конфлікту, - на всі види правових послуг, передбачені частиною другою статті 13 цього Закону;

- особи, які постраждали від домашнього насильства або насильства за ознакою статі, - на всі види правових послуг, передбачені частиною другою статті 13 цього Закону.

2. Актуальність практики:

Реалізація механізму забезпечення права на безоплатну правову допомогу під час медичного обстеження дитини, яка постраждала від домашнього насильства здійснюється з метою привернення уваги керівників та медичних працівників закладів охорони

здоров'я, уповноважених підрозділів органів Національної поліції України, служби у справах дітей, адвокатів, працівників Центрів безоплатної вторинної правової допомоги, до практичного забезпечення дітям, які постраждали від домашнього насильства, гарантованого законодавством права на безоплатну правову допомогу.

Згідно ст. 10 Закону України «Про охорону дитинства» дитина вправі особисто звернутися до органу опіки та піклування, служби у справах дітей, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, кол-центру з питань запобігання та протидії домашньому насильству, насильству за ознакою статі та насильству стосовно дітей, інших уповноважених органів за захистом своїх прав, свобод і законних інтересів.

Разом з тим, стаття 18 Закону України «Про безоплатну правову допомогу» пов'язує можливість звернення осіб до Центру з надання безоплатної вторинної правової допомоги про надання одного з видів правових послуг, передбачених частиною другою статті 13 цього Закону, з досягненням повноліття. Звернення, що стосуються дітей, подаються їх законними представниками за місцем фактичного проживання дитини або її законних представників незалежно від реєстрації місця проживання чи місця перебування особи.

Ця практика забезпечує можливість невідкладного забезпечення дитини, яка постраждала чи ймовірно постраждала від домашнього насильства, безоплатною вторинною правовою допомогою, у тому числі, її надання у приміщеннях закладів охорони здоров'я, якщо такі особи не можуть відвідати центр з надання безоплатної правової допомоги самотійно.

Причиною неможливості самотійного відвідування потерпілою дитиною Центру БВПД можуть слугувати як стан здоров'я дитини, її малолітній вік, інші фактори незрілості та особливих потреб дитини, а також неналежне виконання своїх обов'язків батьками чи іншим законним представником неповнолітнього.

З урахуванням вищевикладеного, важливим є використання цієї практики у випадках вчинення чи підозри на вчинення домашнього насильства відносно дитини її батьками чи іншим законним представником.

3. Хто застосовує:

Керівники та медичні працівники закладів охорони здоров'я під час проведення та документування результатів медичного обстеження постраждалих/ймовірно постраждалих осіб від домашнього насильства та надання їм медичної допомоги,

співробітники уповноважених підрозділів органів Національної поліції України, служби у справах дітей, адвокати, працівники Центрів безоплатної вторинної правової допомоги при здійсненні захисту прав постраждалих дітей, в межах компетенції та повноважень.

4. Якої категорії дітей стосується:

Дитина, яка постраждала від домашнього насильства, - особа, яка не досягла 18 років та зазнала домашнього насильства у будь-якій формі або стала свідком (очевидцем) такого насильства. (п. 2 ч. 1 ст.1 Закону про запобігання та протидію домашньому насильству)/

5. Опис практики:

На сьогодні механізм проведення та документування результатів медичного обстеження постраждалих від домашнього насильства осіб або осіб, які ймовірно постраждали від домашнього насильства, насильства за ознакою статі, та надання їм медичної допомоги, унормовано однойменним Порядком, затвердженим наказом Міністерства охорони здоров'я України від 01.02.2019 року № 278, зареєстровано в Міністерстві юстиції України 14.03.2019 р. за № 262/33233. (надалі – Порядок № 278) <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0262-19#Text>

У своїй діяльності заклади охорони здоров'я при проведенні обстеження та наданні медичної допомоги постраждалим особам керуються Конституцією України, Основами законодавства України про охорону здоров'я, Законами України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», «Про охорону дитинства», «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків», постановами Кабінету Міністрів України від 03 жовтня 2018 року № 800 «Деякі питання соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, у тому числі таких, що можуть загрожувати їх життю та здоров'ю», від 22 серпня 2018 року № 658 «Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів, що здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії домашньому насильству і насильству за ознакою статі», іншими нормативно-правовими актами.

Порядок № 278 має на меті забезпечення подолання і протидію домашньому насильству, сприяння реалізації прав осіб, які від нього постраждали, та покладає на медичних працівників за змістом п. 4 обов'язок інформувати постраждалу особу та/або її законного представника (якщо такий представник не є кривдником) про

права, заходи та соціальні послуги, якими може скористатися постраждала особа.

Медичні працівники сприяють в отриманні постраждалими особами безоплатної правової допомоги шляхом інформування працівників центрів безоплатної вторинної правової допомоги про необхідність її надання у приміщеннях закладів охорони здоров'я, якщо такі особи не можуть відвідати центр з надання безоплатної правової допомоги самостійно. (п. 11 Порядку № 278)

З вищевикладеного слідує імперативність норм щодо інформування медичним працівником постраждалих осіб про права, включаючи право на безоплатну правову допомогу за місцем їх звернення за медичною допомогою та сприяння в доступі до такої правової допомоги. Разом з тим, Порядком № 278 не конкретизовано строків інформування та форми повідомлення медичного закладу в адресу Центру БВПД, що ускладнює його ефективну правореалізацію та потребує застосування добрих практик в цілях якнайкращого забезпечення інтересів дітей.

Пропонованою ініціативою вважаю доцільним, щоб заклад охорони здоров'я не пізніше однієї доби здійснював інформування про дитину, постраждалу від домашнього насильства, за допомогою телефонного зв'язку, електронної пошти з подальшим письмовим підтвердженням та з дотриманням правового режиму інформації з обмеженим доступом:

- уповноважені підрозділи органів Національної поліції України,
- службу у справах дітей,
- Центри безоплатної вторинної правової допомоги.

Процедуру інформування уповноважених підрозділів органів Національної поліції України, служби у справах дітей здійснювати відповідно до п. 4 Порядку № 278.

Інформування Центрів БВПД здійснювати в складі дій зі сприяння медичними працівниками в отриманні постраждалими особами безоплатної правової допомоги шляхом направлення не пізніше однієї доби до Центру БВПД відповідного повідомлення про необхідність надання правової допомоги у приміщенні закладу охорони здоров'я, якщо такі особи не можуть відвідати центр з надання безоплатної правової допомоги самостійно.

З метою забезпечення захисту персональних даних потерпілої дитини та недопущення неправомірного розголошення відомостей, що становлять лікарську таємницю, видається доцільним використання закладом охорони здоров'я під час інформування Центру БВПД повідомлення з дотриманням основних реквізитів форми, згідно додатку № 2 до Порядку № 278. (зразок додається)

6. Ризики:

- за відсутності чіткого нормативно закріпленого обов'язку, строків та форми повідомлення закладів охорони здоров'я до Центрів БВПД про потребу в отриманні постраждалими особами безоплатної правової допомоги, практично таке сприяння може не здійснюватися через небажання чи необізнаність медичних працівників.

- відомчі нормативні акти Центрів БВПД щодо організації надання правової допомоги не визначають заклади охорони здоров'я як суб'єктів звернення в інтересах неповнолітніх осіб та не визначають порядку співпраці з ними під час виконання функцій з надання безоплатної правової допомоги, що потребує застосування індивідуального підходу та не виключає відмови в наданні правової допомоги за таким повідомленням.

- ризики неправомірного розголошення медичної інформації про дитину, потерпілу від домашнього насильства, виникнення конфлікту між медичним закладом та законним представником дитини, оскарження дій медичних працівників тощо.

ЗРАЗОК

(найменування органу, установи, закладу, який(а) надсилає повідомлення)

ЗАРЕЄСТРОВАНО

від ____ / ____ / 20__ року

№ _____

ПОВІДОМЛЕННЯ

про потребу в безоплатній правовій допомозі дитини, яка постраждала від жорстокого поводження або стосовно якої існує загроза його вчинення

Інформацію отримано:

анонімно; від дитини; від батьків дитини, осіб, які їх замінюють; від інших фізичних осіб; від підприємств, установ, організацій, громадських об'єднань; від служби у справах дітей; від Національної поліції; від центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді; від закладу освіти; від закладу охорони здоров'я

(найменування органу, установи, закладу)

(прізвище, ім'я, по батькові та дата народження дитини, яка постраждала від жорстокого поводження або стосовно якої існує загроза його вчинення)

Проживає/перебуває за адресою: _____

Зміст повідомлення:

Згідно з Порядком проведення та документування результатів медичного обстеження постраждалих від домашнього насильства осіб або осіб, які ймовірно постраждали від домашнього насильства, насильства за ознакою статі, та надання їм медичної допомоги, затвердженим наказом Міністерства охорони здоров'я України від 01.02.2019 року № 278, зареєстровано в Міністерстві юстиції України 14.03.2019 р. за № 262/33233 проінформовано постраждалу особу _____ (*ПІБ дитини*) _____ та/або її законного представника _____ *ПІБ законного представника* _____ (якщо представник не є кривдником) про права, заходи та соціальні послуги, якими може скористатися постраждала особа).

Медичні працівники сприяють в отриманні постраждалими особами безоплатної правової допомоги шляхом інформування працівників центрів безоплатної вторинної правової допомоги про необхідність її надання у приміщеннях закладів охорони здоров'я, якщо такі особи не можуть відвідати центр з надання безоплатної правової допомоги самостійно.

Постраждала дитина _____ (*ПІБ*) _____ потребує надання безоплатної правової допомоги у приміщенні закладу охорони здоров'я а адресою місцезнаходження: _____, режим роботи: _____, оскільки не може відвідати центр з надання безоплатної правової допомоги самостійно по причині _____ (малолітнього віку, стану здоров'я, з інших причин)

Вжиті заходи: Медичне обстеження постраждалої дитини, документування результатів та надання медичної допомоги здійснено в установленому Порядку з відповідним повідомленням уповноважених підрозділів органів Національної поліції України та служби у справах дітей.

До повідомлення додано документи (за наявності):

_____ --- _____

Дата надсилання
повідомлення _____

_____ Телефон _____
(підпис)

3.2. Адвокат (представник) дитини у процесі (Олеся Пирковська, заступник директора Регіонального центру з надання безоплатної вторинної правової допомоги, адвокат)

1. Стандарти:

Частина 1 ст. 3 Конвенції про права дитини (20.11.1989) «В усіх діях щодо дітей, незалежно від того, здійснюються вони державними чи приватними установами, що займаються питаннями соціального забезпечення, судами, адміністративними чи законодавчими органами, першочергова увага приділяється якнайкращому забезпеченню інтересів дитини»

Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей (17.11.2010) – «Держави-члени повинні гарантувати ефективне здійснення прав дітей, щоб їх найкращі інтереси мали першочергову увагу у всьому, що стосується або зачіпає їх інтереси».

2. Актуальність практики:

Батьки, як законні представники дитини, наділені правом захищати та представляти інтереси дитини в першу чергу. Однак, законні представники не завжди можуть, уміють та бажають захищати інтереси дитини.

В сучасному світі дитина все частіше стає учасником суспільних відносин. Дитина потрапляє у відносини із державними установами, системою слідства та судовою системою, але вона не знає і не розуміє, як працює ця система, які права і обов'язки вона має, що їй варто робити і як поводити себе. Звичайно, захисників для дитини обирають батьки, але все частіше дитина потребує окремого захисту.

Тому, правовим, процесуальним захисником повинен бути «адвокат дитини», що потребує відокремлення таких фахівців, їх спеціальну підготовку, розробку підзаконних актів для регулювання діяльності.

3. Мета:

Забезпечити дитину, як окремого клієнта адвоката, належним правовим захистом у відповідних умовах для збереження її здоров'я та емоційної рівноваги.

4. Опис практики:

1. Правове регулювання, прийняття законодавства:

1.1. Внесення змін до чинного законодавства з питань забезпечення доступу до безоплатної правової допомоги щодо можливості призначення адвоката дітям (особам, віком до 18 років) за рішенням судів, у цивільних/адміністративних справах;

1.2. Впровадження практики звернення до місцевих центрів з надання БВПД органу опіки та піклування, як представника дитини, з метою подачі звернення про БВПД та призначення адвоката для представлення її інтересів у суді.

2. Підготовка фахівців адвокатів з відповідними психологічними навичками спілкування з дитиною.

3. Розробка системи контролю якості надання послуг правового захисту дитини

4. Матеріальна база для функціонування цього інституту, що включає в себе відповідні обладнані приміщення для допиту, опиту, спілкуванню з дитиною задля нетравмування її психологічно, особливо з дитиною, що стала жертвою насильства.

3.3. Залучення практичних психологів та соціальних педагогів закладів освіти до системи правосуддя, дружнього до дитини

(Лариса Гретченко, адвокатка, медіаторка, заступниця Голови Комітету з сімейного права Національної асоціації адвокатів України)

1. Стандарти:

Дотримання ряду стандартів у сфері юстиції щодо дітей визначено міжнародними зобов'язаннями України, які випливають із міжнародно-правових актів. Правову основу стандартів становлять міжнародні документи універсального та регіонального характеру:

Конвенція про права дитини, що ухвалена Генеральною Асамблеєю ООН 20 листопада 1989 р. та набрала чинності для України 27 вересня 1991 р.;

Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії, що набрав чинності для України 3 квітня 2003 р.;

Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах, що набрав чинності для України 28 липня 2004 р.;

Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй, що стосуються відправи правосуддя щодо неповнолітніх (Пекінські правила), що прийняті і проголошені резолюцією 40/33 Генеральної Асамблеї ООН 29 листопада 1985 р.;

Керівні принципи запобігання злочинності серед неповнолітніх Організації Об'єднаних Націй (Ер-Рядські керівні принципи), прийняті резолюцією 45/112 Генеральної Асамблеї ООН 14 грудня 1990 р.;

Правила Організації Об'єднаних Націй щодо захисту неповнолітніх, позбавлених волі, прийняті резолюцією 45/113 Генеральної Асамблеї ООН 14 грудня 1990 р.;

Права дітей в рамках відправи правосуддя щодо неповнолітніх, зауваження загального порядку № 10 (2007) Комітету ООН з прав дитини 25 квітня 2007 р.;

Рекомендація N R (87) 20 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам “Про соціальний вплив на злочинність неповнолітніх”, прийнята Комітетом міністрів Ради Європи 17 вересня 1987 р. на 410-му засіданні заступників міністрів;

Рекомендація CM/REC (2008) 11 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам щодо європейських правил стосовно неповнолітніх правопорушників, які підлягають призначенню

санкцій чи заходів, прийнята Комітетом міністрів Ради Європи 5 листопада 2008 р. на 1040-й зустрічі заступників міністрів;

Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей, прийняті Комітетом міністрів Ради Європи 17 листопада 2010 р. на 1098-й зустрічі заступників міністрів. (надалі – Керівні принципи)/

Керівні принципи, з поміж цілей і завдань, повинні застосовуватися до всіх способів, якими діти можуть, з будь-якої причини та в будь-якій якості, контактувати з усіма компетентними органами та службами, що беруть участь у здійсненні кримінального, цивільного або адміністративного права.

Для цілей Керівних принципів «правосуддя, дружнє до дітей» відноситься до систем правосуддя, які гарантують повагу та ефективне здійснення прав усіх дітей на найвищому рівні, беручи до уваги принципи, перераховані далі (*прим. - у Керівних принципах*), і з належним урахуванням рівня зрілості та розуміння дитини, а також обставин справи. Це, зокрема, правосуддя, яке доступне, відповідне віку, швидке, добре виконане, адаптоване та націлене на задоволення потреб і прав дитини, яке поважає права дитини, в тому числі права на справедливий судовий розгляд, на участь та розуміння судового розгляду, на повагу до приватного та сімейного життя, честі та гідності.

Правосуддя, дружнє до дітей, у складі загальних елементів згідно Керівних принципів приділяє увагу підготовці фахівців та багатопрофільному підходу, зокрема:

Всі фахівці, які працюють з дітьми і для дітей, повинні отримувати необхідну міждисциплінарну підготовку з питань прав і потреб дітей різних вікових груп, а також щодо процедур, які адаптовані до них. Фахівці, які мають безпосередній контакт з дітьми, також повинні бути навчені спілкуватися з ними в будь-якому віці та стадії розвитку, а також з дітьми, які знаходяться в умовах особливої вразливості (п.14, п. 15);

При повній повазі права дитини на приватне та сімейне життя, слід заохочувати тісну співпрацю між різними фахівцями для отримання повного розуміння дитини, а також оцінки його / її правового, психологічного, соціального, емоційного, фізичного та пізнавального стану. Повинні бути створені загальні рамки оцінки для професіоналів, які працюють з дітьми (наприклад, юристів, психологів, лікарів, поліцейських, співробітників імміграційних органів, соціальних працівників та посередників) під час розглядів або заходів, які стосуються або впливають на дітей, для забезпечення необхідної підтримки тих, хто приймає рішення,

дозволяючи їм найкращим чином служити інтересам дітей в даному випадку. (п.16, п. 17)

Правосуддя, дружнє до дітей, під час судового розгляду в частині свідчення та заяв дітей наголошує, що опитування та збір заяв дітей повинні, наскільки це можливо, проводитись кваліфікованими фахівцями. Всі зусилля мають бути направлені на те, щоб діти надавали свідчення у найбільш сприятливому оточенні та за найсприятливіших умов, з урахуванням віку, зрілості та рівня розуміння, а також будь-яких труднощів, які вони можуть мати.

Заохочуючи інші дії в процесі правосуддя, дружнього до дітей, Керівні принципи пропонують Державам – учасницям зробити права людини, в тому числі права дітей, обов'язковим компонентом в шкільних програмах і для фахівців, що працюють з дітьми; забезпечити, щоб всі зацікавлені фахівці, які працюють з дітьми в системі правосуддя, отримали відповідну підтримку та навчання, а також практичне керівництво для того, щоб гарантувати й забезпечити належне виконання прав дітей, зокрема, при оцінці найкращих інтересів дитини у всіх видах процедур, пов'язаних з ними або що зачіпають їхні інтереси.

2. Актуальність практики:

Добра практика «Залучення практичних психологів та соціальних педагогів закладів освіти до системи правосуддя, дружнього до дитини» впроваджується з метою привернення уваги батьків та інших законних представників малолітніх, неповнолітніх дітей, суддів, адвокатів, працівників Центрів безоплатної вторинної правової допомоги, органів опіки та піклування, служб у справах дітей, уповноважених підрозділів органів Національної поліції України, прокуратури, педагогічних працівників закладів освіти, інших заінтересованих осіб, до вирішення будь-якого судового провадження стосовно дитини з урахуванням та якнайкращим забезпеченням інтересів дитини, зокрема, шляхом залучення практичних психологів та соціальних педагогів закладів освіти до процесів у системі правосуддя, дружнього до дітей.

Державна соціальна програма “Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини” на період до 2021 року, затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 30 травня 2018 р. № 453, має на меті забезпечення послідовної імплементації положень Конвенції ООН про права дитини та здійснення комплексу заходів, спрямованих на виконання ключових пріоритетів, серед яких розвиток системи правосуддя, дружнього до дитини, впровадження ювенальної юстиції, врахування найкращих інтересів та думки дитини під час прийняття рішень.

Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 18.12.2018 р. № 1027-р схвалено «Національну стратегію реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року», принципи реалізації якої обумовляють, зокрема, забезпечення професійного підходу осіб, уповноважених на роботу із дітьми та співпрацю між державними органами і громадськими організаціями, впровадження найкращих практик та методів захисту прав і свобод дітей.

План заходів з реалізації Національної стратегії реформування системи юстиції щодо дітей на період до 2023 року, затверджений розпорядженням Кабінету Міністрів України від 27.11.2019 р. № 1335 – р. включає, зокрема:

- забезпечення спеціалізації суддів, що розглядають справи за участю неповнолітніх осіб, та інших фахівців системи юстиції щодо дітей (прокурорів, адвокатів, соціальних працівників, педагогів, психологів, працівників поліції, органів пробації тощо)

- забезпечення правової визначеності статусу педагога, психолога, лікаря, представника служби у справах дітей, критеріїв їх вибору, залучення та відводу.

У зв'язку з накопиченням проблемних питань у сфері забезпечення та захисту прав дитини Постановою Верховної Ради України від 17.01.2020 р. № 483-IX «Про стан соціального захисту дітей та невідкладні заходи, спрямовані на захист прав дитини в Україні» з поміж численного доручено Кабінету Міністрів України:

- розробити та затвердити порядок проведення допиту в кримінальному провадженні, опитування у цивільному процесі дитини, яка є потерпілою, свідком чи підозрюваною, у тому числі дитини, яка постраждала від сексуального насильства чи насильства в сім'ї;

- розробити та затвердити порядок надання органам опіки та піклування інформації, що обмежена таємницею слідства, таємницею усиновлення, лікарською таємницею, для здійснення заходів із забезпечення та дотримання прав дитини.

Органам виконавчої влади та органам місцевого самоврядування доручено:

- забезпечити продовження практики надання психологічної та соціально – педагогічної допомоги, захисту прав і свобод дітей, створення безпечного освітнього середовища, запобігання насильству, зокрема, домашньому, булінгу (цькуванню) в учнівському колективі здобувачам освіти, які перебувають у складних життєвих обставинах;

- функціонування у структурі місцевих державних адміністрацій та виконавчих комітетів міських, районних у містах служб у справах дітей з передбаченим кадровим забезпеченням,

ефективне виконання ними своїх повноважень у сфері захисту прав дитини, у тому числі шляхом представництва прав та інтересів дитини в суді.

Вищевказані заходи з реалізації Національної стратегії реформування системи юстиції щодо дітей відтерміновані в часі до 2023 року, однак практична потреба залучення спеціалістів, таких як психолог, педагог, до судових проваджень щодо дітей є актуальною сьогодні і потребує компетентного вирішення в рамках нині чинного правового поля.

Ініційована практика забезпечує можливість якнайкращого забезпечення інтересів дитини при розгляді всіх проваджень за участі дитини, допиту, та вчинення інших процесуальних дій відносно малолітніх, неповнолітніх осіб, що перебувають у конфлікті чи у контакті з законом в кримінальному провадженні, їх опитування у цивільному чи адміністративному процесі.

3. Хто застосовує:

Судді судів першої та апеляційної інстанцій, що здійснюють розгляд справ про захист прав та інтересів дитини у цивільному, адміністративному судочинстві, а також справ про адміністративні правопорушення та кримінальних проваджень щодо неповнолітніх; батьки та інші законні представники малолітніх, неповнолітніх дітей, адвокати, працівники Центрів безоплатної вторинної правової допомоги, органів опіки та піклування, служби у справах дітей, уповноважених підрозділів органів Національної поліції України, прокуратури, закладів освіти, інших заінтересованих осіб, які залучені до захисту прав дітей, в межах компетенції та повноважень.

4. Якої категорії дітей стосується:

Дитина - особа віком до 18 років (повноліття), якщо згідно з законом, застосовуваним до неї, вона не набуває прав повнолітньої раніше (ст. 1 Закону України «Про охорону дитинства»).

Малолітні та неповнолітні особи, що перебувають у конфлікті чи у контакті з законом в кримінальному провадженні (ст. 3 КПК України);

Малолітні та неповнолітні особи – заявники, позивачі, свідки та інші учасники у цивільному провадженні (ст.ст. 45, 59, 60 ЦПК України)

Малолітньою вважається дитина до досягнення нею чотирнадцяти років. Неповнолітньою вважається дитина у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років. (ст.ст. 31, 32 ЦК України, ст. 6 СК України)

5. Опис практики:

На сьогодні потреба у залученні педагога чи психолога в ході цивільного, адміністративного судочинства за участі дітей та кримінального провадження щодо неповнолітніх визначена відповідним процесуальним законодавством.

У цивільному процесі:

Забезпечення захисту прав малолітніх або неповнолітніх осіб під час розгляду справи (ст. 45 ЦПК України), що включає, зокрема, право дитини безпосередньо або через представника чи законного представника висловлювати свою думку та отримувати його допомогу у висловленні такої думки. При цьому суд сприяє створенню належних умов для здійснення малолітньою або неповнолітньою особою її прав, визначених законом та передбачених міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України.

Допит малолітніх свідків і, за розсудом суду, неповнолітніх свідків проводиться в присутності батьків, усиновлювачів, опікунів, піклувальників, якщо вони не заінтересовані у справі, або представників органів опіки та піклування, а також служби у справах дітей. (ст. 232 ЦПК України)

В адміністративному судочинстві:

Допит малолітніх свідків і, за розсудом суду, неповнолітніх свідків проводиться в присутності педагога або батьків, усиновлювачів, опікунів, піклувальників, якщо вони не заінтересовані у справі. (ст. 214 КАС України)

У кримінальному провадженні:

Допит малолітньої або неповнолітньої особи проводиться у присутності законного представника, педагога або психолога, а за необхідності - лікаря. (ст. 226 КПК України);

При проведенні слідчих (розшукових) дій за участю малолітньої або неповнолітньої особи забезпечується участь законного представника, педагога або психолога, а за необхідності - лікаря. (ст. 227 КПК України);

Якщо неповнолітній не досяг шістнадцятирічного віку або якщо неповнолітнього визнано розумово відсталим, на його допиті за рішенням слідчого, дізнавача, прокурора, слідчого судді, суду або за клопотанням захисника забезпечується участь законного представника, педагога чи психолога, а у разі необхідності - лікаря. (ст. 491 КПК України).

Як свідчить практика, психологів та/або педагогів залучають під час допиту, для допомоги під час опитування або для складання психологічної характеристики дитини, надання висновків з думкою

дитини стосовно обставин справи, професійної психологічної підтримки дитини в ході судового провадження тощо.

Практика демонструє різний суб'єктний склад психологів та педагогів, які залучаються до участі в справі, що, здебільшого охоплює штатних психологів та педагогів органів опіки та піклування, служби у справах дітей, приватно практикуючих психологів чи педагогів, фахівців та спеціалістів інших установ і служб, які мають психологічну чи педагогічну освіту.

Правова невизначеність статусу педагога, психолога, лікаря, представника служби у справах дітей, критеріїв їх вибору, залучення та відводу у провадженнях щодо дітей спричиняють різність судової практики та неоднаковий підхід.

Кадровий ресурс психологів та педагогів органів опіки та піклування, служби у справах дітей, не може повноцінно забезпечити потреби правоохоронних та судових органів. Залучення приватно практикуючих психологів чи педагогів здійснюється на договірних засадах, як правило з умовами платності, що не завжди може бути прийнятним і доступним для дитини та її законних представників.

Цією доброю практикою пропонується альтернативне залучення до участі у справах щодо неповнолітніх спеціалістів психологічної служби та соціально-педагогічного патронажу, що функціонують у системі освіти відповідно до ст. 76 Закону України «Про освіту».

Згідно з Положенням про психологічну службу у системі освіти України, затвердженим наказом Міністерства освіти і науки України 22.05.2018 року №509, зареєстрований в Міністерстві юстиції України 31.07.2018р. за № 885/32337, саме психологічна служба забезпечує своєчасне і систематичне вивчення психофізичного розвитку здобувачів освіти, мотивів їх поведінки і діяльності з урахуванням вікових, інтелектуальних, фізичних, гендерних та інших індивідуальних особливостей, сприяє створенню умов для виконання освітніх і виховних завдань закладів освіти. Психологічне забезпечення освітнього процесу в закладах освіти здійснюють практичні психологи.

Соціально-педагогічний патронаж у системі освіти сприяє взаємодії закладів освіти, сім'ї і суспільства у вихованні здобувачів освіти, їх адаптації до умов соціального середовища, забезпечує консультативну допомогу батькам. Соціально-педагогічний патронаж здійснюють соціальні педагоги.

Психологічна служба співпрацює з органами охорони здоров'я, соціальної політики, молоді та спорту, внутрішніх справ, іншими органами виконавчої влади, а також комунальними закладами соціального захисту дітей, підтримки сімей, дітей та молоді,

фахівцями із соціальної роботи об'єднаних територіальних громад, громадськими організаціями.

Згідно з інформацією, наведеною у листі Державної наукової установи «Інститут модернізації змісту освіти» Міністерства освіти і науки України від 27.07.2020 р. № 22.1/10-1495 «Про пріоритетні напрями роботи психологічної служби у системі освіти на 2020/2021 н.р.» <https://imzo.gov.ua/2020/07/27/lyst-imzo-vid-27-07-2020-22-1-0-1495-pro-priorytetni-napriamy-roboty-psykholohichnoi-sluzhby-u-systemi-osvity-na-2020-2021-n-r/> за узагальненими даними у 2019/2020 навчальному році кількість фахівців психологічної служби становила 23 296 осіб, із них: практичні психологи 15 068, соціальні педагоги – 7 355, методисти – 873 осіб. Забезпеченість практичними психологами та соціальними педагогами у закладах освіти, хоч і повільно, але має позитивну тенденцію до збільшення фахівців.

До найважливіших напрямів профілактичної роботи в закладі освіти належить:

- профілактика стресових і постстресових станів, пов'язаних із природними та технічними катастрофами;
- попередження виникнення надмірної психологічної напруги в суспільстві, що переживає кризові явища (економічні та політичні кризи, пандемії, міжетнічні, міжконфесійні конфлікти тощо);
- робота з попередження відхилень у психічному розвитку дитини, які пов'язані із сімейними проблемами;
- профілактика порушень у психічному та особистісному розвитку здобувачів освіти;
- профілактика вживання психоактивних речовин та алкогольних напоїв серед молоді;
- профілактика девіантної поведінки молоді (правопорушення, пияцтво, наркоманія, токсикоманія) тощо.

Одним із важливих напрямів діяльності працівників психологічної служби є просвітницька і профілактична робота з подолання злочинності серед неповнолітніх. Аналіз стану правопорушень серед підлітків дає підстави вважати подолання криміногенної ситуації в дитячому та молодіжному середовищі проблемою гострою та актуальною для суспільства. У 2019/2020 навчальному році до працівників психологічної служби надійшло 201 861 звернення щодо подолання дитячої злочинності та роботи з дітьми «груп ризику», а саме: з боку батьків надійшло 61 629, з боку педагогічних працівників – 68 196, з боку дітей – 63 524, з боку інших зацікавлених осіб – 8 512 звернень.

Працівники психологічної служби прийняли 68 562 запити від учасників освітнього процесу щодо протидії домашньому насильству. Зокрема, з боку батьків надійшло 16 745, з боку

педагогічних працівників – 18 335, з боку дітей – 29 106 та з боку інших зацікавлених осіб – 4 376 звернень.

Серед запитів 96 979 надійшло до психологічної служби від учасників освітнього процесу щодо протидії булінгу (цькуванню) у закладах освіти. Зокрема, з боку батьків надійшло 31 636 звернень, з боку педагогічних працівників – 28 313, з боку дітей – 29 520 та з боку інших зацікавлених осіб – 7 510 звернень.

Напрямки роботи та наведена статистика підтверджує щоденну роботу соціальних педагогів і практикуючих психологів закладів освіти, яка є дотичною та частково взаємопов'язаною з питаннями, що потребують психологічної підтримки і супроводу дітей у процесі їх комунікації з правоохоронними чи судовими органами.

Як зазначено у листі, сучасний ритм життя, а також, багато інших суб'єктивних факторів призводять до того, що в певний момент людина зважується на злочин – злочин проти свого життя. За наданими статистично-аналітичними даними у 15 506 здобувачів освіти бувають такі хвилини, коли в голову мимоволі приходять думка про суїцид. Конфлікт з педагогами або однолітками, вплив релігійних сект, побутова невлаштованість, втеча від покарання і вічне бажання продемонструвати всім, «яким я був хорошим» і «хай вони тепер шкодують», – ось далеко не повний перелік причин дитячих самогубств. Якщо вчасно помітити важкий душевний стан, то можна уникнути страшної трагедії.

Механізм реалізації такої практики є доступним дітям, батькам, іншим законним представникам малолітніх, неповнолітніх осіб, суддям, адвокатам, працівникам Центрів безоплатної вторинної правової допомоги, органів опіки та піклування, служби у справах дітей, слідчим, прокурорам, іншим заінтересованим особам, які залучені до захисту прав дітей, так як психологічна служба у системі освіти має розгалужену мережу у всіх регіонах країни, відомості про забезпеченість спеціалістами психологічної служби можливо отримати в обласних, районних, міських департаментах (управліннях, відділах) освіти, навчально – методичних центрах, закладах післядипломної педагогічної освіти, керівників закладів освіти.

6. Ризики:

- конфлікт інтересів чи недовіра дитини або її законних представників до психолога, педагога закладу освіти;
- потреба підвищення професійної майстерності фахівців педагогічної служби закладу освіти в частині знань про судові процеси і кримінальне провадження;

- формалізм участі психолога чи педагога закладу освіти у процесах за відсутності нормативного врегулювання їх статусу та порядку співпраці з судовими та правоохоронними органами;
- відсутність мотивації у психолога чи педагога закладу освіти до виконання додаткових функцій, не пов'язаних безпосередньо з освітнім процесом, або відносно дітей, які не є здобувачами освіти.

3.4. «Дитячий психолог у процесі (сімейні судові спори) (Олеся Пирковська, заступник директора Регіонального центру з надання безоплатної вторинної правової допомоги, адвокат)

1. Стандарт:

Частина 1 ст. 3 Конвенції про права дитини (20.11.1989) «В усіх діях щодо дітей, незалежно від того, здійснюються вони державними чи приватними установами, що займаються питаннями соціального забезпечення, судами, адміністративними чи законодавчими органами, першочергова увага приділяється якнайкращому забезпеченню інтересів дитини».

Керівні принципи Комітету міністрів Ради Європи щодо правосуддя, дружнього до дітей (17.11.2010) – «До дітей слід ставитися з обережністю, чутливістю, справедливістю та повагою під час будь-якої процедури або справи, приділяючи особливу увагу їх особистій ситуації, благополуччю та конкретним потребам, а також з повною повагою їх фізичної та психологічної недоторканності».

2. Актуальність практики:

Досить часто спори, які вирішують між собою батьки чи інші особи, в рамках цивільного судочинства, мають психотравмуючий вплив на дитину.

Питання участі батьків у вихованні дитини, визначення місця проживання, встановлення опіки, а особливо, питання домашнього насильства торкаються інтересів дитини. Тому, психолог, фахівець, який володіє навичками роботи з емоціями дитини, допоможе налагодити комунікативний і психологічний контакт із дитиною, сформуванню спокійну обстановку зробити спілкування з дитиною безконфліктним у кожній конкретній ситуації.

Участь психолога у процесі можна звести до двох головних завдань:

- налагодити контакт, добитися взаємодії та встановити достовірність фактів;
- забезпечити психологічну захищеність, підтримку, відчуття безпеки у дитини, що опинилася в надзвичайно складній життєвій ситуації.

3. Опис та ризики практики:

1. На сьогоднішній день у сімейних судових спорах дедалі частіше фігурують висновки та рекомендації психологів, та в більшості випадків вони залишаються поза доказовою базою,

оскільки лише інформують про психоемоційний стан учасників процесу. Пояснюється це недовірою з боку правової спільноти до психологів, перш за все, у зв'язку із відсутністю відповідальності останніх за свої рекомендації та висновки.

Фактично на сьогодні маємо ситуацію, коли будь-хто з дипломом психолога може приймати людей, надаючи поради та рекомендації.

2. У питанні визначення місця проживання дитини та участі батьків у її вихованні ситуація часто буває критичною. Тому батьки шукають допомоги в психологів. Але їхні звернення здебільшого мають маніпулятивний характер, не мають юридичної сили. За такими рекомендаціями звертається той з батьків, з яким на момент спору проживає дитина. Психолог працює виключно з самою дитиною, не оцінюючи фактичних обставин, а саме: тривалості обмеження спілкування між дитиною і тим з батьків, який проживає окремо; систематичності тиску на дитину того з батьків, який проживає з дитиною.

У суді має значення і може бути визнана доказом лише судова психологічна експертиза.

У чому ж відмінність висновку психолога на стадії досудового врегулювання спору і висновку експерта в судовому процесі? Фахівці, які проводитимуть дослідження за ухвалою суду, є атестованими судовими експертами, попереджені про кримінальну відповідальність та орієнтовані на вимоги, встановлені Міністерством юстиції України.

Тому, пропонується запровадження інституту атестованих спеціалістів – дитячих психологів, створення реєстру фахівців, залучення їх до справи за судовою ухвалою, нормативне регулювання їх діяльності.

У час, коли триватиме робота із впровадження даної практики, пропонується до роботи у судах, при розгляді справ, що торкаються інтересів дитини, залучати психологів, які працюють як фахівці у центрах соціальних служб, службах у справах дітей, навчальних закладах, органах служби пробації

4. ВЗАЄМОДІЯ ТА КООРДИНАЦІЯ ДІЙ ПО ЗАХИСТУ ПРАВ ДИТИНИ

4.1. Реєстрація народження дитини на тимчасово окупованій території

(Олена Мирошникова, суддя Рубіжанського міського суду Луганської області)

1. Стандарти:

1. Найкращі інтереси дитини мають першочергову увагу у всьому, що стосується або зачіпає інтереси дитини – стаття 3 Конвенції про права дитини;

2. Захист від будь-якої дискримінації незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного, етнічного або соціального походження, майнового стану, стану здоров'я і народження дитини, її батьків чи законних опікунів або яких-небудь інших обставин – стаття 2 Конвенції про права дитини;

3. Ефективне здійснення права дитини на реєстрацію зразу ж після народження та на ім'я і набуття громадянства – стаття 7 Конвенції про права дитини.

2. Актуальність практики:

Застосування цієї практики призводить до швидкого розгляду цивільної справи окремого провадження за заявою про встановлення факту народження дитини на тимчасово окупованій території

Час підготовки справи та її розгляд з виготовленням тексту повного рішення суду – до 1 години

3. Хто застосовує:

Головуючий суддя, який розглядає цивільну справу окремого провадження.

4. Якої категорії дітей стосується:

Діти в цивільному процесі.

5. Опис практики:

Алгоритм дій:

1. Використовувати шаблон заяви, перелік необхідних для звернення документів, пам'ятку про права заявника, шаблони ухвали про відкриття провадження та рішення суду (див. додатки)

2. Заява подається до будь-якого суду - ч. 1 ст. 317 ЦПК України

3. Повідомлення учасників справи: заявник повідомляється під розписку одразу секретарем судового засідання, заінтересована особа відділ реєстрації актів цивільного стану через офіційну адресу електронної пошти - ч. 6 ст. 128 ЦПК

Справа негайно передається судді та розглядається невідкладно - ч. 2 ст. 317 ЦПК України; згідно з Розділом III Інструкцією з діловодства в місцевих та апеляційних судах України справи за заявою про факт народження на тимчасово окупованій території передаються у порядку, визначеному в суді - як приклад, за наказом керівника апарату суду такі справи передаються судді одразу після їх реєстрації, авторозподілу та оформлення, що здійснюється працівником канцелярії першочергово

Розгляд без участі заявника - ч. 3 ст. 211 ЦПК України

4. Розглянути справу невідкладно, ухвалене рішення негайно видати учасникам справи та невідкладно надіслати органу державної реєстрації актів цивільного стану на офіційну електронну адресу - ч. 3 ст. 272, ч. 2, 5 ст. 317 ЦПК України

Норми міжнародного права та національного законодавства:

1. Конвенція про права дитини – статті 2, 3, 7

2. Рішення Європейського суду з прав людини: «*Kıncı проти Туреччини*» (*Cyprus v. Turkey*) 10.05.2001, п. 92, 96; «*Мозер проти Республіки Молдови та Росії*» (*Mozer v. the Republic of Moldova and Russia*) 23.02.2016, п. 142.

3. Цивільний процесуальний кодекс України – статті 315, 317.

4. Закон України «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях» - статті 1, 2. Зокрема, за ст. 2 цього Закону документи окупаційної влади недійсні крім документів, що підтверджують факт народження на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях.

5. Закон України «Про державну реєстрацію актів цивільного стану» № - стаття 13 частина 4 абзац 5: за відсутності документа закладу охорони здоров'я або медичної консультаційної комісії, що підтверджує факт народження, підставою для проведення державної реєстрації актів цивільного стану є рішення суду про встановлення факту народження.

Інноваційність ідеї полягає в тому, що з часу набрання чинності Законом України «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях» можливо розглянути справу без участі заявника на підставі

документів, які підтверджують народження дитини, що оформлені на тимчасово окупованій території.

6. Ризики:

Неможливість перевірити справжність документів про народження дитини, що оформлені на тимчасово окупованій території

Додаток 1 Зразок заяви для звернення до суду

	_____ (найменування суду)
Заявник:	_____ (П.І.Б.) місце проживання: _____ індекс: _____ податковий номер: _____ засоби зв'язку: _____ (телефон, ел.адреса, ел.пошта)
Зайнтересована особа:	_____ (найменування ВРАІС) місцезнаходження: _____ індекс: _____ ідентифікаційний номер: _____ засоби зв'язку: _____ (телефон, ел.адреса, ел.пошта)

Заява про встановлення факту народження дитини на тимчасово окупованій території України

_____ року народилась дитина - _____
(дата народження) (стать дитини,
її ім'я)

Батьками дитини є:

- мати _____
(прізвище, ім'я, по батькові)

- батько _____
(прізвище, ім'я, по батькові)

Внаслідок народження дитини органом окупаційної адміністрації Російської Федерації у Луганській області - _____

(вказати орган який видав свідоцтво/медичне свідоцтво)

видано свідоцтво/медичне свідоцтво про народження, що додається до цієї заяви.

Місто _____ Луганської області є тимчасово окупованою територією.

(вказати місто народження)

З огляду на викладене вище, необхідним є встановлення факту народження на тимчасово окупованій території України дитини: _____

(вказати ім'я чи стать дитини)

Відповідно до ч. 3 ст. 2 Закону України «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та

Луганській областях» діяльність збройних формувань Російської Федерації та окупаційної адміністрації Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях, що суперечить нормам міжнародного права, є незаконною, а будь-який виданий у зв'язку з такою діяльністю акт є недійсним і не створює жодних правових наслідків, крім документів, що підтверджують факт народження або смерті особи на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях, які додаються відповідно до заяви про державну реєстрацію народження особи та заяви про державну реєстрацію смерті особи.

Заявник проживає/тимчасово перебуває (потрібне підкреслити) на тимчасово окупованій території України та звернувся до відділу реєстрації актів цивільного стану для проведення реєстрації новонародженої дитини та отримання свідоцтва про народження, оскільки не має належного документу, що підтверджує народження дитини на підставі яких здійснюється державна реєстрація факту народження у органах Державної реєстрації актів цивільного стану.

Заявник також має такі документи, що підтверджують народження дитини:

1. _____
(вказати які)
2. _____
3. _____

Відповідно до ч. 1 ст. 317 ЦПК України заява про встановлення факту народження особи на тимчасово окупованій території України, визначеній Верховною Радою України, може бути подана батьками, родичами, їхніми представниками або іншими законними представниками дитини до будь-якого суду за межами такої території України незалежно від місця проживання заявника.

Відповідно до ч. 3, 5 ст. 272 та ч. 2, 5 ст. 317 ЦПК України, прошу Шановний суд розглянути цю заяву невідкладно з моменту надходження її до суду та видати мені копію судового рішення негайно після його проголошення та невідкладно надіслати його на офіційну електронну адресу органу державної реєстрації актів цивільного стану за місцем ухвалення рішення для державної реєстрації народження дитини.

Заявник є звільненим від сплати судового збору на підставі п. 21 ст. 5 Закону України «Про судовий збір», оскільки ця заява про факт, пов'язаний з тимчасовою окупацією частини території України

На підставі викладеного та керуючись законодавством України **прошу Шановний суд:**

1. Встановити факт народження дитини: _____,
(вказати ПІБ чи стать дитини)

дата народження: _____ року;

місце народження: _____ Луганської області у матері

_____ (вказати ПІБ, громадянство, дату народження матері)

у батька _____
(вказати ПІБ, громадянство, дату народження матері)

2. Розглянути справу за відсутності заявника та заінтересованої особи.

Додатки:

1. _____
2. _____
3. _____
4. _____
5. _____
6. _____
7. Копія цієї заяви з додатками для заінтересованої особи

Заявник _____ (ПІБ) _____ (підпис) _____ (дата)

Перелік документів для заяви про встановлення факту народження дитини на тимчасово окупованій території:

1. Копії паспортів батьків дитини
2. Копії довідок з ідентифікаційними номерами батьків дитини
3. Копії довідок внутрішньо переміщених осіб батьків дитини (за наявності)

4. Копія свідоцтва про шлюб батьків дитини (якщо в шлюбі)
5. Медичне свідоцтво про народження дитини, оформлене на тимчасово окупованій території (за наявності або копія)
6. Копія свідоцтва про народження дитини, оформлене на тимчасово окупованій території (за наявності)
7. За наявності Інші докази, що підтверджують факт народження дитини на тимчасово окупованій території, зокрема, копії медичної довідки про перебування на обліку у медичному закладі на підконтрольній території України, копію обмінної карти пологового будинку, тощо

Увага! Заявники звільнені від сплати судового збору на підставі п. 21 ст. 5 Закону України «Про судовий збір»

Додаток 2 Зразок ухвали суду

Герб
УХВАЛА
місто Рубіжне Луганської області

00.00.2021

Рубіжанський міський суд Луганської області у складі головуючого судді Мирошникової О.Ш., розглянув заяву:

_____ – заявник,
Відділ державної реєстрації актів цивільного стану по містах

_____ – заінтересована особа

про встановлення факту народження на тимчасово окупованій території України, та

постановив цю ухвалу про відкриття провадження у справі про таке:

1. 00.00.2021 канцелярія суду зареєструвала заяву _____ (місце проживання: Луганська область, місто Рубіжне, вулиця _____, будинок 00, квартира 00), заінтересована особа Відділ державної реєстрації актів цивільного стану по містах Рубіжне та Хрустальний Східного міжрегіонального управління Міністерства юстиції (м.Харків) (місцезнаходження: Луганська область, місто Рубіжне, вулиця Руденка, будинок 7) про встановлення факту народження на тимчасово окупованій території України.

2. Заява відповідає вимогам, встановленим у статтях 175-177, 318 ЦПК України.

3. Справа відноситься до юрисдикції загальних судів відповідно до ст. 19 ЦПК України.

4. Справа підсудна Рубіжанському міському суду Луганської області відповідно до ч. 1 ст. 316, ч. 1 ст. 317 ЦПК України.

5. Суд не встановив підстав для залишення заяви без руху, повернення заяви, відмови у відкритті провадження у справі.

6. Розгляд справи суд здійснюватиме в порядку, передбаченому ст. 294 ЦПК України, з особливостями провадження згідно із ст. 317 ЦПК України.

7. Суд призначає судові засідання для розгляду справи по суті з повідомленням учасників справи.

З цих підстав суд постановив:

1. Прийняти до розгляду та відкрити провадження у справі за заявою _____, заінтересована особа Відділ державної реєстрації актів цивільного стану по містах Рубіжне та Хрустальний міжрегіонального управління Міністерства юстиції (м.Харків) про встановлення факту народження на тимчасово окупованій території України.

2. Справу розглядати в порядку, передбаченому статтями 294, 317 ЦПК України.

3. Призначити судові засідання на **00.00.2021 о 00:00 годині** з повідомленням учасників справи, яке буде проводитись в приміщенні Рубіжанського міського суду Луганської області за адресою: Луганська область, місто Рубіжне, вулиця Миру, будинок 34, каб. № 3.

4. Веб-сторінка на офіційному порталі «Судова влада України» в мережі Інтернет, за якою можна отримати інформацію щодо розгляду цієї справи: <https://rbm.lg.court.gov.ua/sud1224/>.

5. Надіслати заінтересованій особі на офіційну електронну адресу копії заяви з додатками, цієї ухвали та пам'ятку про права та обов'язки. Заявнику видати копію цієї ухвали та пам'ятку про права та обов'язки.

6. Ухвала набирає законної сили з моменту її підписання суддею.

Суддя	
-------	--

Додаток 3. Зразок рішення суду

**ГЕРБ
РІШЕННЯ
ІМЕНЕМ УКРАЇНИ**

00.00.2021

місто Рубіжне Луганської області

Рубіжанський міський суд Луганської області у складі головуючого судді Мирошникової О.Ш., за участю секретаря судового засідання Кулішової О.С., розглянув у відкритому судовому засіданні цивільну справу за заявою:

_____ – заявник,

Відділ державної реєстрації актів цивільного стану по містах Рубіжне та Хрустальний Східного міжрегіонального управління Міністерства юстиції (м. Харків) – заінтересована особа

про встановлення факту народження на тимчасово окупованій території України, та

ухвалив це рішення про задоволення заяви про таке:

I. Стислий виклад позицій заявника та заінтересованої особи.

1. 00.00.2021 заявник звернувся до суду з заявою про встановлення факту народження сина ПІБ, який народився 00.00.2021 у місті Луганську.

2. Свою заяву обґрунтовує тим, що його син народився на тимчасово окупованій території України у місті Луганську та документ, що підтверджує факт його народження, видав орган окупаційної влади, на підставі якого неможливо зареєструвати факт народження відповідно до законодавства України. Встановлення цього факту необхідно заявнику для оформлення та отримання свідоцтва про народження, тому він змушений звертатися до суду.

3. Заінтересована особа не надала пояснень до суду.

II. Заяви, клопотання учасників справи.

4. В прохальній частині заяви заявник просив вирішити справу за його відсутності.

III. Інші процесуальні дії у справі.

5. 00.00.2021 суд відкрив провадження у справі та призначив судові засідання з повідомленням учасників справи.

6. Суд повідомив учасників про час та місце розгляду справи належним чином відповідно до вимог ЦПК України.

7. Учасники справи не скористалися своїм правом брати участь у судовому засіданні, їх нез'явлення не перешкоджає вирішенню спору.

8. Фіксування судового процесу за допомогою звукозаписувального технічного засобу не здійснювалося відповідно до ч. 2 ст. 247 ЦПК України.

Фактичні обставини, встановлені судом та зміст спірних правовідносин.

9. ПІБ та ПІБ 00.00.20__ уклали шлюб, прізвище подружжя після реєстрації шлюбу _____, що підтверджується копією свідоцтва про шлюб (а.с. _____).

10. Згідно з копією свідоцтва про народження серія 1-ВВ № 126120, оформленого _____ органом окупаційної влади, хлопчик _____ народився 00.00.2021 у місті Луганську, його батьками є: ПІБ та ПІБ.

11. 00.00.2021 Відділ державної реєстрації актів цивільного стану по містах Рубіжне та Хрустальний Східного міжрегіонального управління Міністерства юстиції (м. Харків) відмовив заявнику у реєстрації народження сина, оскільки заявник для підтвердження факту народження пред'явив документ, форма якого не відповідає визначеній формі, виданий на території, де органи державної влади України тимчасово не здійснюють свої повноваження та який не є підставою для проведення державної реєстрації народження.

V. Норми права, які застосував суд.

12. Цивільний процесуальний кодекс України:

Стаття 315 частина 1 пункт 7 – суд розглядає справи про встановлення факту народження особи в певний час у разі неможливості реєстрації органом державної реєстрації актів цивільного стану факту народження.

Стаття 317 частина 1 абзац 1 – заява про встановлення факту народження особи на тимчасово окупованій території України, визначеній Верховною Радою України, може бути подана батьками, родичами, їхніми представниками або іншими законними представниками дитини до будь-якого суду за межами такої території України незалежно від місця проживання заявника.

13. Закон України «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях» № 2268-VIII від 18.01.2018:

Стаття 1 - зокрема, місто Луганськ визнано частиною території України, в межах якої збройні формування Російської Федерації та окупаційна адміністрація Російської Федерації встановили та здійснюють загальний контроль.

Стаття 2 - діяльність збройних формувань Російської Федерації та окупаційної адміністрації Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях, що суперечить нормам міжнародного права, є незаконною, а будь-який виданий у зв'язку з такою діяльністю акт є недійсним і не створює жодних правових наслідків, крім документів, що підтверджують, зокрема, факт смерті особи на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях.

14. Закон України «Про державну реєстрацію актів цивільного стану» № 2398-VI від 01.07.2010:

Стаття 13 частина 4 абзац 5 – за відсутності документа закладу охорони здоров'я або медичної консультаційної комісії, що підтверджує факт народження, підставою для проведення державної реєстрації актів цивільного стану є рішення суду про встановлення факту народження.

VI. Мотивована оцінка суду.

15. Зазначені у заяві обставини (див. п. п. 9-11 цього рішення) підтверджуються наявними у справі доказами, які суд визнає належними і допустимими, оскільки вони одержані в порядку, встановленому законодавством та містять інформацію, яка пов'язана з обставинами, що підтверджують факт народження жінкою _____ хлопчика вагою _____ на зріст _____ на тимчасово окупованій території України – в місті Луганську 00.00.2021.

16. Враховуючи вищенаведене, суд задовольняє заяву та встановлює цей факт.

З цих підстав суд вирішив:

1. Задовольнити повністю заяву ПІБ, заінтересована особа Відділ державної реєстрації актів цивільного стану по містах Рубіжне та Хрустальний Східного міжрегіонального управління Міністерства юстиції (м. Харків) про встановлення факту народження на тимчасово окупованій території України.

2. Встановити факт народження дитини чоловічої статі громадянкою України ПІБ матері, визнавши датою народження дитини «число місяць рік» та місцем його народження місто Луганськ.

Відомості про батьків: батько ПІБ 00.00.1983 року народження (місце реєстрації: Луганська область, м. Луганськ, вул. ____, буд. __, кв. __), мати ПІБ 00.00.1984 року народження (місце реєстрації: Луганська область, м. Луганськ, вул. _____, буд. __, квартира _____).

3. Це рішення підлягає негайному виконанню – підстава п. 8 ч. 1 ст. 430 ЦПК України.

4. Копію рішення негайно вручити заявнику та невідкладно направити на офіційну електронну адресу органу державної реєстрації актів цивільного стану – підстава ч. 5 ст. 317 ЦПК України.

5. Рішення набирає законної сили після закінчення тридцятиденного строку для подання апеляційної скарги всіма учасниками справи, якщо апеляційну скаргу не було подано. У разі подання апеляційної скарги рішення, якщо його не скасовано, набирає законної сили після повернення апеляційної скарги, відмови у відкритті чи закриття апеляційного провадження або прийняття постанови суду апеляційної інстанції за наслідками апеляційного перегляду.

Рішення може бути оскаржено шляхом подання апеляційної скарги до Луганського апеляційного суду через Рубіжанський міський суд Луганської області протягом тридцяти днів з дня складання цього рішення.

6. Заявник: ПІБ, зареєстроване місце проживання: Луганська область, місто Луганськ, вул. ____, будинок ____, квартира ____; фактичне місце проживання як ВПО: Луганська область, місто ____, вулиця ____, будинок ____, квартира ____; реєстраційний номер облікової картки платника податків 0000000000.

Заінтересована особа: Відділ державної реєстрації актів цивільного стану по містах Рубіжне та Хрустальний Східного міжрегіонального управління Міністерства юстиції (м. Харків), місцезнаходження: Луганська область, місто Рубіжне, вулиця Руденка, будинок 7, код ЄДРПОУ 42927436.

Суддя	.
-------	---

**4.2. Пред'явлення прокурорами позовів про зобов'язання відповідних місцевих органів визначити перелік та види об'єктів, на яких злісні неплатники аліментів на утримання дітей відбуватимуть суспільно корисні роботи
(Олена Красножон, прокурор Департаменту захисту прав дітей та протидії насильству Офісу Генерального прокурора)**

1. Стандарти:

Відповідно до ст.ст. 3, 6 Конвенції ООН про права дитини в усіх діях щодо дітей, незалежно від того, здійснюються вони державними чи приватними установами, що займаються питаннями соціального забезпечення, судами, адміністративними чи законодавчими органами, першочергова увага приділяється якнайкращому забезпеченню інтересів дитини. Держави-учасниці забезпечують у максимально можливій мірі виживання і здоровий розвиток дитини.

Стаття 27 Конвенції ООН про права дитини визначає право кожної дитини на рівень життя, необхідний для фізичного, розумового, духовного, морального і соціального розвитку дитини. Батько (-ки) або інші особи, які виховують дитину, несуть основну відповідальність за забезпечення в межах своїх здібностей і фінансових можливостей умов життя, необхідних для розвитку дитини. Держави-учасниці відповідно до національних умов і в межах своїх можливостей вживають необхідних заходів щодо надання допомоги батькам та іншим особам, які виховують дітей, у здійсненні цього права і у випадку необхідності надають матеріальну допомогу і підтримують програми, особливо щодо забезпечення дитини харчуванням, одягом і житлом.

2. Актуальність практики:

Внесеними до чинного законодавства змінами посилено відповідальність злісних неплатників аліментів та запроваджений такий вид адміністративного стягнення, як суспільно корисні роботи. За виконання суспільно корисних робіт порушнику нараховується плата, яка надалі перераховується на відповідний рахунок органу державної виконавчої служби задля погашення заборгованості зі сплати аліментів. Однак, не всіма місцевими органами переліки робіт, на яких будуть відбувати покарання, визначені. Зазначене унеможливає відбування таких робіт і подальше стягнення коштів, які мають бути перераховані на утримання дитини.

3. Хто застосовує:

Ювенальні прокурори, судді

4. Якої категорії дітей стосується:

Діти в цивільному процесі

5. Опис практики:

З огляду на міжнародні стандарти захисту прав дітей державою створюються умови для реалізації відповідальності батьків за забезпечення належного життєвого рівня дитини, зокрема шляхом внесенням змін до КУпАП України в частині введення інституту адміністративного покарання у виді суспільно корисних робіт за ухилення батьків від сплати аліментів на утримання дітей.

Відповідно до ст. 51 Конституції України та ч. 1 ст.180 Сімейного кодексу України батьки зобов'язані утримувати дітей до їх повноліття.

Частиною 1 статті 181 Сімейного кодексу України визначено, що способи виконання батьками обов'язку утримувати дитину визначаються за домовленістю між ними.

Згідно ч. 2, 3 статті 181 Сімейного кодексу України за домовленістю між батьками дитини той із них, хто проживає окремо від дитини, може брати участь у її утриманні в грошовій і (або) натуральній формі.

За рішенням суду кошти на утримання дитини (аліменти) присуджуються у частці від доходу її матері, батька або у твердій грошовій сумі за вибором того з батьків або інших законних представників дитини, разом з яким проживає дитина.

Спосіб стягнення аліментів, визначений рішенням суду, змінюється за рішенням суду за позовом одержувача аліментів.

Частиною 1, 2 статті 179 Сімейного кодексу України встановлено, що аліменти, одержані на дитину, є власністю дитини.

Той із батьків або інших законних представників дитини, на ім'я якого виплачуються аліменти, розпоряджається аліментами виключно за цільовим призначенням в інтересах дитини.

Таким чином, одним з найважливіших обов'язків батьків, що впливає з чинного законодавства, є належне матеріальне утримання дитини, у тому числі здійснення своєчасної сплати аліментів на їх рахунок.

Так, 06.02.2018 набрав чинності Закон України від 07.12.2017 № 2234-VIII «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення захисту прав дитини на належне утримання шляхом вдосконалення порядку примусового стягнення заборгованості зі сплати аліментів», яким запроваджено новий вид

адміністративного стягнення – суспільно корисні роботи.

Відповідно до ч. 1, 2 ст. 31-1 Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі - КУпАП) суспільно корисні роботи полягають у виконанні особою, яка вчинила адміністративне правопорушення, оплачуваних робіт, **вид яких визначає відповідний орган місцевого самоврядування.**

Суспільно корисні роботи призначаються районним, районним у місті, міським чи міськрайонним судом (суддею) на строк від ста двадцяти до трьохсот шістдесяти годин і виконуються не більше восьми годин, а неповнолітніми - не більше двох годин на день.

Згідно статті 183-1 КУпАП несплата аліментів на утримання дитини, одного з подружжя, батьків або інших членів сім'ї, що призвела до виникнення заборгованості, сукупний розмір якої перевищує суму відповідних платежів за шість місяців з дня пред'явлення виконавчого документа до примусового виконання тягне за собою виконання суспільно корисних робіт на строк від ста двадцяти до двохсот сорока годин.

Законом № 2234-VIII від 07.12.2017 КУпАП доповнено главою 31-А, зокрема статтею 325-1 КУпАП, якою визначено, що постанова районного, районного у місті, міського чи міськрайонного суду (судді) про накладення адміністративного стягнення у вигляді суспільно корисних робіт надсилається на виконання центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань, не пізніше дня, наступного за днем набрання постановою законної сили.

Виконання стягнення у виді суспільно корисних робіт здійснюється шляхом залучення порушників до суспільно корисної праці, вид якої визначається відповідним органом місцевого самоврядування.

За виконання суспільно корисних робіт порушнику нараховується плата за виконану ним роботу.

Наказом Міністерства юстиції України 19.03.2013 №474/5, зареєстрованим в Міністерстві юстиції України 21.03.2013 № 457/22989, затверджено «Порядок виконання адміністративних стягнень у вигляді громадських робіт, виправних робіт та суспільно корисних робіт» (надалі – Порядок).

Згідно п. 11.1 Порядку (Порядок доповнено новим розділом XI «Порядок виконання адміністративного стягнення у вигляді суспільно корисних робіт» з наказом № 591/5 від 02.03.2018), виконання стягнення у вигляді суспільно корисних робіт покладається на уповноважений орган з питань пробації.

Відповідно до 11.2 Порядку, виконання стягнення у вигляді суспільно корисних робіт здійснюється шляхом залучення

порушників до суспільно корисної праці, вид якої та перелік об'єктів, на яких порушники повинні виконувати ці роботи, визначається відповідним органом місцевого самоврядування. (Пункт 11.2 розділу XI із змінами, внесеними згідно з Наказом Міністерства юстиції № 2568/5 від 08.08.2018).

Пунктом 12.1 Порядку передбачено, що при виконанні постанов суду (судді) про застосування суспільно корисних робіт на уповноважений орган з питань пробації покладається погодження з органами місцевого самоврядування та власниками підприємств переліку об'єктів, на яких порушники виконуватимуть суспільно корисні роботи, та видів таких робіт.

Так, як вбачається з п. 11.5 Порядку (Пункт 11.5 розділу XI в редакції Наказу Міністерства юстиції № 2568/5 від 08.08.2018) уповноважений орган з питань пробації щороку звертається до органів місцевого самоврядування та власникам підприємств щодо погодження переліку об'єктів, на яких порушники відбуватимуть суспільно корисні роботи, та видів таких робіт.

Відповідно до визначеного органами місцевого самоврядування переліку об'єктів, на яких порушники відбувають суспільно корисні роботи, уповноважений орган з питань пробації у десятиденний строк з дня отримання постанови суду (судді) видає порушнику направлення на один з цих об'єктів (п. 13.15 Порядку).

Статтею 325-3 КУпАП на власника підприємства, установи, організації або уповноваженого ним органу за місцем виконання порушником суспільно корисних робіт покладено обов'язок щодо погодження з органом центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань, переліку об'єктів, на яких порушники виконують суспільно корисні роботи, та видів таких робіт.

Таким чином, вимогами чинного законодавства України на власників підприємств, установ, організацій або уповноваженого ними органу покладено обов'язок щодо погодження переліку об'єктів, на яких порушники виконують суспільно корисні роботи, та видів таких робіт.

Крім того, на власника підприємства, установи, організації або уповноваженого ним органу за місцем виконання порушником суспільно корисних робіт покладено обов'язок щодо нарахування плати порушнику за виконання суспільно корисних робіт та перерахування її на відповідний рахунок органу державної виконавчої служби для подальшого погашення заборгованості зі сплати аліментів.

Тобто, введення інституту адміністративного покарання у виді суспільно корисних робіт має на меті погашення батьками

заборгованості зі сплати аліментів на утримання дитини.

Підпунктом 2 пункту "а" частини 1 статті 38 Закону України "Про місцеве самоврядування в Україні" передбачено, що до відання виконавчих органів сільських, селищних, міських рад належать такі власні (самоврядні) повноваження: сприяння діяльності органів суду, прокуратури, юстиції, служби безпеки, Національної поліції, Національного антикорупційного бюро України, адвокатури і Державної кримінально-виконавчої служби України.

Відповідно до п. 1 розділу I Типового положення про уповноважений орган з питань пробації, затвердженого наказом Міністерства юстиції України 18.08.2017 № 2649/5, уповноважений орган з питань пробації є органом виконання покарань, який забезпечує реалізацію державної політики у сфері виконання певних видів кримінальних покарань, не пов'язаних з позбавленням волі, та пробації.

Згідно абзаців 15, 17 розділу II Типового положення (із змінами, внесеними згідно з Наказом Міністерства юстиції № 2024/5 від 26.06.2018) до основних завдань та функцій органу пробації належать: виконання адміністративних стягнень у вигляді виправних робіт, громадських робіт та суспільно корисних робіт; визначення спільно з органами місцевого самоврядування видів громадських робіт, суспільно корисних робіт та переліку об'єктів, на яких вони виконуються.

Отже не вчинення уповноваженим органом дій щодо визначення і погодження переліку об'єктів, на яких порушники виконуватимуть суспільно корисні роботи, є підставою для звернення прокурора до суду з відповідним позовом.

6. Ризики: Не вбачаються.

4.3. Направлення інформації уповноваженими органами (посадовими особами) щодо захисту прав дитини, яка опинилася у складних життєвих обставинах (ситуації контакту/конфлікту із законом)

(Артем Голубов, кандидат юридичних наук, експерт з права, Всеукраїнська фундація "Захист прав дітей"; Ганна Василенко, керуюча адвокатського бюро "Василенко Ганна та партнери", адвокатка, кандидатка педагогічних наук)

1. Стандарти:

Стаття 3 Конвенції про права дитини

В усіх діях щодо дітей, незалежно від того, здійснюються вони державними чи приватними установами, що займаються питаннями соціального забезпечення, судами, адміністративними чи законодавчими органами, першочергова увага приділяється якнайкращому забезпеченню інтересів дитини.

Держави-учасниці зобов'язуються забезпечити дитині такий захист і піклування, які необхідні для її благополуччя, беручи до уваги права й обов'язки її батьків, опікунів чи інших осіб, які відповідають за неї за законом, і з цією метою вживають всіх відповідних законодавчих і адміністративних заходів.

Стаття 4 Конвенції про права дитини:

Держави-учасниці вживають всіх необхідних законодавчих, адміністративних та інших заходів для здійснення прав, визнаних у цій Конвенції. Щодо економічних, соціальних і культурних прав Держави-учасниці вживають таких заходів у максимальних рамках наявних у них ресурсів і при необхідності в рамках міжнародного співробітництва.

Стаття 24 Конвенції про права дитини:

Держави-учасниці визнають право дитини на користування найбільш досконалими послугами системи охорони здоров'я та засобами лікування хвороб і відновлення здоров'я. Держави-учасниці намагаються забезпечити, щоб жодна дитина не була позбавлена свого права на доступ до подібних послуг системи охорони здоров'я.

Стаття 26 Конвенції про права дитини:

Держави-учасниці визнають за кожною дитиною право користуватися благами соціального забезпечення, включаючи соціальне страхування, і вживають необхідних заходів щодо досягнення повного здійснення цього права згідно з їх національним законодавством.

Стаття 27 Конвенції про права дитини:

Держави-учасниці визнають право кожної дитини на рівень життя, необхідний для фізичного, розумового, духовного, морального і соціального розвитку дитини.

Пункт 2.3. Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх ("Пекінські правила"): В рамках кожної національної юрисдикції слід докласти зусиль для прийняття комплексу законів, правил і положень, які відносяться безпосередньо до неповнолітніх правопорушників і установам і органам, до функцій яких входить здійснення правосуддя щодо неповнолітніх і які покликані: а) задовольняти різні потреби неповнолітніх правопорушників, захищаючи при цьому їх основні права;

2. Актуальність практики:

На цей час існує потреба у приверненні уваги уповноважених органів, зокрема Служби у справах дітей, до захисту прав та забезпечення надання соціальних послуг дитині, яка опинилася в складних життєвих обставинах (ситуації контакту/конфлікту із законом) та отримання оцінки потреб такої дитини.

Ця практика забезпечує можливість вжиття в короткі строки відповідних заходів соціального супроводження, заходів підтримки щодо дитини, яка опинилася в складних життєвих обставинах, у наслідок залучення до кримінального провадження як підозрюваного, обвинуваченого, потерпілого тощо. Також її реалізація може забезпечити створення для дитини сприятливих умов за допомогою діяльності Служби у справах дітей та інших соціальних служб.

Така практика може стати підґрунтям впровадження мультидисциплінарного підходу в правосуддя щодо неповнолітніх.

3. Хто застосовує:

Суддя, слідчий суддя, адвокат, прокурор, слідчий, дізнавач під час кримінального провадження або уповноваженні органи Національної поліції під час провадження у справах про адміністративні правопорушення. Ці особи повинні кожного разу у випадку встановлення факту залучення до справи дитини як підозрюваного, обвинуваченого, потерпілого тощо інформувати про це Службу у справах дітей. Остання має вживати відповідні заходи соціального супроводження, заходи підтримки щодо дитини, яка опинилася в складних життєвих обставинах.

4. Якої категорії дітей стосується: а) діти в конфлікті з законом, б) діти-потерпілі, с) діти в цивільному процесі, d) діти-

учасники провадження у справах про адміністративні правопорушення.

5. Опис практики:

На цей час є чинним порядок реагування на перебування дитини в складній життєвій ситуації «Про забезпечення соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих» обставинних від 1 червня 2020 р. № 585.

Цей Порядок може принести позитивний результат і запустити певний механізм взаємодії органів правосуддя та органів соціального забезпечення.

Щодо кінцевого результату, то мета практики як раз полягає в тому, щоб у випадку потрапляння дитини ситуацію контакту/конфлікту із законом залучити всіх фахівців, і особливо з питань соціального захисту дитини, до найкращого забезпечення прав дитини з моменту першого контакту дитини із законом.

У чому суть практики:

- відповідно до Порядку забезпечення соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставин (затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 1 червня 2020 р. № 585), передбачена можливість забезпечення соціального захисту дітей в СЖО в разі виявлення такої дитини, в тому числі шляхом звернення до Служби у справах дітей з боку інших органів;

- інформацію про таку дитину можуть подавати всі, кому стало відомо про таку дитину, а саме представники підприємств, установ, організацій незалежності від форми власності, громадські об'єднання та міжнародних неурядових організацій, фізичних осіб в усній та (або) письмовій формі;

- подання відповідного звернення з боку судді, слідчого судді, адвоката, прокурора, слідчого, дізнавача покладає на Службу у справах дітей та інші служби в цій сфері обов'язок вжити заходів щодо соціального захисту дитини в СЖО і надання їй необхідної допомоги з урахуванням її потреб;

- подання відповідного звернення з боку судді, слідчого судді, адвоката, прокурора, слідчого, дізнавача покладає на Службу у справах дітей обов'язок скласти акт проведення оцінки рівня безпеки дитини, який може бути долучений до кримінального провадження та використаний під час складання досудової доповіді щодо неповнолітнього обвинуваченого (у випадку жорстокого поводження з дитиною та загрози життю або здоров'ю дитини проведення оцінки рівня безпеки дитини є обов'язковим);

- тому пропонується адвокатам, дізнавачам, слідчим, прокурорам, слідчим суддям, суддям у разі встановлення факту

участі в справі дитини в контактi з законом (розлучення, опіка, місце проживання, потерпілий, підозрюваний, обвинувачений, мольво свідки) оформляти відповідне звернення і направляти його до Служби у справах дітей і з проханням дати відповідь про результати розгляду звернення;

- зразок документа в залежності від категорії справи додається;

- з метою поширення практики пропонується її розповсюдження даного шаблону з хештегом #Увага_дитина!;

- доцільно спробувати підготувати та реалізувати спільний пілотний проект (разом із правоохоронними органами) через практикуючих юристів. І якщо він дасть позитивний результат, то листи з пропозицією про впровадження такої практики направити до Верховного суду та апеляційних судів, Офісу Генерального прокурора, ГСУ Національної поліції і ГУНП областей, а так само в органи самоуправління адвокатів.

6.Ризики:

- за відсутності нормативно закріпленого обов'язку судді, слідчого судді, адвоката, дiзнавача, слідчого, прокурора робити відповідне інформування Служби у справах дітей, ці особи можуть не здійснювати таке повідомлення;

- Служби у справах дітей можуть не виконувати або виконувати в неповному обсязі чи не у відповідні строки дії щодо оцінки ризиків та потреб, а також надання відповідно соціальної допомоги і відповіді про виті заходи;

- ризики розголошення інформації про участь дитини у судовому проведенні.

Начальникові
Служби у справах дітей м. Н
Петренко О.І.

Повна назва суб'єкта звернення
ПІБ (для фізичної особи) _____
місце реєстрації: _____
Назва юридичної особи:
Адреса місцезнаходження:
ЄДРПОУ:
Контактні дані:
Тел.
Ел. адреса:

ЗВЕРНЕННЯ

ЩОДО ВЖИТТЯ ЗАХОДІВ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ДИТИНИ (ДІТЕЙ), ЯКА ПЕРЕБУВАЄ У СКЛАДНИХ ЖИТТЄВИХ ОБСТАВИНАХ

Даним зверненням повідомляю, що у провадженні _____ суду знаходиться судова справа № _____ щодо вирішення питання про місце проживання, встановлення опіки тощо дитини (щодо неповнолітнього потерпілого / неповнолітнього підозрюваного).

Даним зверненням повідомляю, що Я як адвокат надаю правову допомогу у справі № _____ щодо неповнолітнього потерпілого / неповнолітнього підозрюваного.

Даним зверненням повідомляю, що Я прокурор відділу ювенальної юстиції прокуратури здійснює процесуальне керівництво у кримінальному провадженні, внесеному до ЄРДР за № _____ від 01.12.2020 щодо неповнолітнього потерпілого / неповнолітнього підозрюваного.

Даним зверненням повідомляю, що Я слідчий слідчого відділу _____ здійснюю досудове розслідування кримінального провадження, внесеного до ЄРДР за № _____ від 01.12.2020 щодо неповнолітнього потерпілого / неповнолітнього підозрюваного.

В ході розгляду справи (надання правої допомоги, провадження досудового розслідування) мені стало відомо про певні факти, які обумовлюють потребу негайного втручання для забезпечення захисту прав та вжиття заходів соціального захисту щодо дитини, яка перебуває у складних життєвих обставинах, у тому числі і з ризиком для її життя, а саме:

Іванов Іван Іванович, 2005 р.н., є підозрюваним (потерпілим тощо) у кримінальному провадженні № (цивільній справі №),

мешкає за адресом _____, законні представники (батьки) _____, (інша інформація про дитину та її сім'ю, що необхідна для забезпечення її соціального захисту вказується _____ (додатково див. абз 6 п. 2 п.п. 5,6 постанови КМУ від 01.06.2020 року № 585).....

З метою приділення першочергової уваги якнайкращому забезпеченню інтересів цієї дитини, їх гарантуванню та захисту та забезпечення вказаній дитині такого захисту і піклування, які необхідні для її благополуччя, що передбачено відповідно до положень ст. 3 Конвенції ООН про права дитини, а також ст.ст. 10 і 23¹ Закону України “Про охорону дитинства”, ст. 22 Закону України “Про запобігання та протидію домашньому насильству” та статті 11 Закону України “Про соціальні послуги” та на виконання п. 4 «Порядку забезпечення соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, у тому числі дітей, які постраждали від жорстокого поводження», затвердженого постановою КМУ від 01.06.2020 року № 585 інформую Вас про дитину _____ (ПІБ), що перебуває у складних життєвих обставинах, а також прошу вашого сприяння з організації першочергових заходів із її соціального захисту, забезпечення її безпеки, а також надання необхідної допомоги з урахуванням її потреб.

Про результати розгляду звернення та вжиті заходи прошу поінформувати мене у передбачений законом строк.

_____ 2020 року ПІБ заявника _____ підпис

4.4.Інститут судових вихователів – елемент ювенальної юстиції

(Володимир Павлов, суддя Прилуцького міськрайонного суду Чернігівської області)

1. Стандарти:

Загальновизнаною метою системи ювенальної юстиції, яку задекларовано в усіх відповідних міжнародних положеннях щодо захисту прав людини, є реабілітація та соціальна реінтеграція дитини. Конвенція ООН про права дитини (ст.40) проголошує: «Держави-сторони визнають право кожної дитини, яка, як вважається, порушила кримінальне законодавство, обвинувачується або визнається винною в його порушенні, на таке поведження, що сприяє розвиткові у дитини почуття гідності та значущості, зміцнює в ній повагу до прав людини й основних свобод інших та при якому беруться до уваги вік дитини і бажаність сприяння її реінтеграції та виконання нею корисної ролі в суспільстві».

У системі кримінального судочинства щодо неповнолітніх діють Мінімальні стандартні правила ООН, що стосуються відправлення правосуддя у відношенні неповнолітніх (далі - «Пекінські правила»). Вказаний міжнародний нормативно-правовий акт визначає принципи поведження з неповнолітніми правопорушниками на всіх стадіях кримінального правосуддя, включаючи відбування кримінального покарання, а також підкреслюється необхідність удосконалення системи правосуддя у відношенні неповнолітніх і одночасно прийняття заходів для розробки прогресивної соціальної політики у відношенні неповнолітніх. В Правилах відсутнє посилення на вік, з якого неповнолітні можуть притягатися до відповідальності за правопорушення або визнаватися дорослими, але вказують, що варто докладати зусиль для поширення принципів правосуддя для неповнолітніх на молодих людей.

Відповідно до ч.1 ст.97 КК України примусові заходи виховного характеру призначаються неповнолітнім, які досягли віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, тобто з 16 років, а в деяких випадках – з 14-річного віку. Ці самі заходи, відповідно до ч.2 ст.97 КК України, можуть бути застосовані і щодо неповнолітнього, який не досяг віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність. Застосування примусових заходів виховного характеру до такої особи не пов'язане з її звільненням від кримінальної відповідальності, оскільки вона, не будучи суб'єктом злочину, не підлягає такій відповідальності.

Положення вказаної статті кореспондуються і з вимогами ст.498 Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК) України стосовно застосування примусових заходів виховного характеру, встановлюючи мінімальну вікову межу по досягненню якої може наставати кримінальна відповідальність, у будь-якому випадку, незважаючи на ступінь тяжкості вчинюваного діяння.

Отже, примусові заходи виховного характеру щодо особи, яка не досягла віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, здійснюються з дотриманням таких умов:

- 1) неповнолітньому виповнилося 11 років;
- 2) ця особа вчинила діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною КК.

Відповідно до п. «а» ч.2 ст.2 Пекінських правил, неповнолітні визначаються як особи, які в рамках існуючої правової системи можуть бути притягнуті за правопорушення до відповідальності в формі, яка відрізняється від форми відповідальності дорослих осіб.

Згідно п.10 Зауважень загального порядку №10 (2007) Комітету ООН з прав дитини «Права дітей у системі юстиції щодо дітей» прикладом якнайкращого забезпечення інтересів дитини є практика, коли традиційні цілі кримінального правосуддя, такі як покарання, поступаються місцем реабілітаційним та відновним цілям правосуддя у справах дітей-правопорушників. На це вказує і п.23.2 рекомендації СМ/Rec (2008)11 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам «Про європейські правила стосовно неповнолітніх правопорушників, щодо яких застосовуються санкції або заходи», зокрема, що перевагу слід надавати таким санкціям та заходам, які можуть мати виховний вплив.

Безсумнівно, що ефективні правові заходи, які суди застосовують щодо неповнолітніх, можуть реально запобігати вчиненню ними нових злочинів та виправленню підлітків. Звільнення неповнолітнього від кримінальної відповідальності не є метою, до якої слід прагнути при розгляді будь-якої кримінальної справи. За загальним правилом, будь-яка особа, яка вчинила злочин, повинна понести кримінальну відповідальність і бути піддана покаранню. Разом з тим, вказаний вид звільнення від відповідальності є специфічним заходом, який застосовується щодо неповнолітніх, які вчинили злочини, та передбачає можливість останнім виправитися без ізоляції від суспільства.

Водночас у правовій регламентації та ефективності застосування примусових заходів виховного характеру існують проблеми. Так, перелік примусових заходів виховного характеру, що передбачені ст.105 КК України, є незмінним протягом тривалого часу. Аналіз змісту цих заходів показав, що в сучасних умовах

економічного, соціального розвитку країни деякі з них не відповідають вимогам забезпечення багатьох принципів у рамках кримінальної відповідальності неповнолітніх. Нам видається, що через втрату дієвості впливу на неповнолітнього злочинця з переліку примусових заходів виховного характеру необхідно взагалі виключити застереження, а примусовий захід у формі обмеження дозвілля і встановлення особливих вимог до поведінки неповнолітнього вимагає чіткої правової регламентації із включенням до норм кримінального законодавства переліку вимог щодо порядку виконання вказаного заходу.

Відповідно до ч.2 п.3 ст.105 КК України суд може застосувати до неповнолітнього, зокрема - примусовий захід виховного характеру у виді передачі неповнолітнього під нагляд батьків чи осіб, які їх заміняють, чи під нагляд педагогічного або трудового колективу за його згодою, а також окремих громадян на їхнє прохання. Разом з тим, згідно ч.4 ст.105 КК України передбачається можливість призначення неповнолітньому вихователя в порядку, передбаченому законом. Виходячи з юридичної конструкції вказаних норм, в першому випадку – перелік заходів виховного впливу, зокрема і передача неповнолітнього окремим громадянам на їхнє прохання, є обов'язковим для застосування судом, в другому ж випадку – призначення вихователя неповнолітньому є правом.

Згідно роз'яснень, що викладені в п.4 постанови Пленуму Верховного Суду України № 2 від 15.05.2006 р. «Про практику розгляду судами справ про застосування примусових заходів виховного характеру» щодо застосування примусових заходів, передбачених ч.2 ст.105 КК України вбачається, що поряд із застосуванням одного чи декількох із них суд може в передбаченому законом порядку призначити неповнолітньому вихователя з урахуванням позитивних даних про певну особу та її здатності благотворно впливати на поведінку неповнолітнього. Ця особа має підтвердити у судовому засіданні свою згоду бути вихователем. Тобто, слід констатувати, що фактично в обох випадках суб'єктами впливу на поведінку неповнолітнього є вихователь.

Чинне законодавство України передбачало два види вихователів: громадський та судовий, з характерним, виключно їм, примусовим впливом на неповнолітніх.

Указом Президії Верховної Ради Української РСР № 284-VII від 26 серпня 1967 р. «Про затвердження Положення про громадських вихователів неповнолітніх» детально регламентовано порядок, підстави та умови їх призначення. Відповідно до вимог вище вказаного Указу, громадськими вихователями можуть бути найбільш активні робітники, службовці, колгоспники, представники

творчої інтелігенції, військовослужбовці, студенти, пенсіонери та інші громадяни, які за своїми діловими і моральними якостями здатні виконувати покладені на них обов'язки, мають необхідну загальноосвітню підготовку, життєвий досвід або досвід роботи з дітьми, при умові їх згоди взяти на себе обов'язки громадського вихователя.

Участь громадського вихователя у перевихованні неповнолітнього регламентується також окремими нормами КПК України, однією з яких є ст.368, в п.11 ч.1 якої зазначено, що при ухваленні судом вироку може вирішуватися питання необхідності призначення неповнолітньому громадського вихователя.

Разом з тим, в законодавстві України було визначено і правовий статус особи, на яку покладалося здійснення комплексу заходів, пов'язаних з виконанням судових рішень щодо неповнолітніх, їх батьків (усиновителів), опікунів (піклувальників) – судовий вихователь.

Так, згідно ч.3 ст.6 Закону України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» до внесення останніх змін до нього було передбачено, що при судах утворюється інститут судових вихователів. На виконання вище вказаного Закону спільним наказом Голови Верховного Суду України, Міністерства юстиції України, Міністерства освіти України від 15.11.1995 р. було затверджено Положення про судових вихователів.

Основними завданнями інституту судових вихователів були усунення причин і умов, що сприяли вчиненню протиправних дій, профілактика правопорушень; виховання належної правової культури, виховання неповнолітніх, які скоїли правопорушення, шляхом формування свідомого ставлення неповнолітніх до Закону, надання батькам (усиновителям), або опікунам (піклувальникам) допомоги у вихованні їх неповнолітніх дітей.

Судовий вихователь призначається судом на підставі рішення, вироку чи постанови суду у разі необхідності попередження бездоглядності та правопорушень (рецидиву) неповнолітніх: які вчинили злочини, але звільнені від кримінального покарання за віком, або у зв'язку з недоцільністю застосування до них заходів кримінального покарання, якщо направлення їх до спеціальної виховної установи не є необхідним, умовно засуджених або засуджених до мір покарання, не пов'язаних з позбавленням волі, або засуджених до позбавлення волі з відстрочкою виконання вироку.

Важко заперечити прогнозування виключно позитивного впливу від діяльності судових вихователів, адже найпоширенішим методом боротьби зі злочинністю неповнолітніх є запобігання їй.

Виходячи з положень ст. 68 Конституції України та чинного законодавства, суди покликані повно й ефективно використовувати можливості запобіжно-виховного впливу судових процесів у кримінальних та цивільних справах. На нашу думку, велике значення для профілактики злочинності серед неповнолітніх мала б і поза процесуальна діяльність суддів, що здійснюють провадження у кримінальних справах. Ефективні правові заходи, які судові вихователі могли б застосовувати до неповнолітніх неодмінно сприяли б їх відверненню зі шляху вчинення злочинів.

Разом з тим, з незрозумілих, на нашу думку, міркувань, вказану норму було виключено на підставі Закону №609-V від 07.02.2007 р. «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо органів і служб у справах неповнолітніх та спеціальних установ для неповнолітніх».

Таким чином, на сьогодні в чинному Законі України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» відсутнє будь-яке посилення на інститут судових вихователів. Після внесення змін до зазначеного вище Закону Положення про судових вихователів як підзаконний нормативно-правовий акт, незважаючи на те, що був прийнятий відповідно до закону, норму якого виключено, залишається чинним. Однак, ані КК України, ані КПК України, ані будь-який нормативний акт не регламентує порядок призначення судових вихователів, що фактично і унеможливає практичне застосування судами даного інституту.

Таким чином, за приписами положень п.3 ч.2 ст.105 КК України та ч.4 ст.105 КК України, з огляду на чинне законодавство та нормативне регулювання інституту вихователя, фактично неповнолітній може бути переданий під нагляд окремих громадян на їх прохання, що охоплюється поняттям лише як громадський вихователь. Однак, правова регламентація призначення саме судового вихователя в сучасних реаліях, на нашу думку, є більш прогресивним інститутом, оскільки не містить зобов'язань згоди останнього щодо його призначення.

Окремим аргументом доцільності призначення судових вихователів є той факт, що таке призначення не звільняє батьків чи осіб, які їх замінюють, від виконання обов'язків по вихованню дітей і відповідальності за їх поведінку, але в цей же час воно наочно демонструватиме позицію держави та суспільства щодо порушення дитиною кримінально-правових заборон, передбачатиме належний контроль за поведінкою такої дитини та здійснення специфічного виховного впливу. Більше того, судова практика свідчить, що примусовий захід виховного характеру у виді передачі під нагляд батьків у багатьох випадках є малоефективним, оскільки багато з

таких неповнолітніх давно вийшли з під контроль батьків або ж самі батьки негативно впливають на них та неспроможні виховувати свою дитину належним чином.

Необхідно також зазначити, що КПК України фактично не передбачає механізму призначення судового вихователя. Натомість регламентовано призначення громадського вихователя неповнолітнього в разі ухвалення вироку (п.11 ч.1 ст.368 КПК України), цей момент зазначається у мотивувальній частині вироку у разі визнання особи винуватою (п.2 ч.3 ст.374 КПК України).

Враховуючи коло дієвих повноважень судових вихователів, доцільно було б доповнити ч.4 ст.105 КК України положенням про обов'язкове призначення судом неповнолітньому саме судового вихователя у разі застосування до неповнолітнього примусових заходів виховного характеру, що буде важливим кроком розбудови системи ювенальної юстиції в Україні.

Необхідно визнати, що без механізму належного виконання примусових заходів виховного характеру та відповідного контролю ці заходи сприймаються неповнолітніми як можливість запобігти покаранню. Водночас, в чинному законодавстві не визначено орган чи посадова особа, на яких би покладался контроль за виконанням рішення суду про застосування до неповнолітніх примусових заходів виховного впливу.

Згідно п.19 Постанови Пленум Верховного Суду України від 15.05.2006 р., № 2 "Про практику розгляду судами справ про застосування примусових заходів виховного характеру", суд з метою здійснення контролю за виконанням рішення про застосування примусового заходу виховного характеру своєчасно інформує про це рішення уповноважених осіб служби у справах неповнолітніх та кримінальної міліції у справах неповнолітніх.

Представники органу у справах неповнолітніх, на який покладено виконання судового рішення про застосування до неповнолітнього примусових заходів виховного характеру, зобов'язані здійснювати ефективний контроль за його поведінкою і в разі ухилення від застосування призначеного судом заходу постійно аналізувати й усувати причини ухилення та запобігати йому в подальшому.

Разом з тим, серед повноважень органів та служб у справах дітей, що регламентовані Законом України "Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей", не вказано щодо обов'язку забезпеченням виконання судового рішення про застосування до неповнолітнього примусових заходів виховного характеру. Подібне правове регулювання вочевидь не сприяє ефективному виконанню відповідних судових рішень.

Окремо хочемо також звернути увагу на необхідність чіткого зазначення на законодавчому рівні строку тривалості всіх строкових видів виховних заходів, що передбачені ст.105 КК України. Так, відповідно до ч.3 ст.105 КК України у разі застосування заходів виховного характеру, передбачених у п.2 (обмеження дозвілля і встановлення особливих вимог до поведінки неповнолітнього) та п.3 (передача неповнолітнього під нагляд батьків чи осіб, які їх замінюють, чи під нагляд педагогічного або трудового колективу за його згодою, а також окремих громадян на їхнє прохання) ч.2 цієї статті, суд повинен установити їх тривалість [8]. Аналіз змісту вказаної правової норми не дозволяє визначити ані мінімальний, ані максимальний строк тривалості відповідних заходів виховного характеру, що обумовлює правову невизначеність для учасників кримінальних проваджень та неоднозначність судової практики. Непоодинокими є випадки застосування судами до неповнолітнього передбачені п.3 ч.2 ст.105 КК України примусові заходи виховного характеру без зазначення у своєму рішенні їх тривалості.

Станом на сьогодні лише роз'яснення, що міститься в п.7 постанови Пленуму Верховного Суду України від 15 травня 2006 р. № 2 "Про практику розгляду судами справ про застосування примусових заходів виховного характеру", орієнтує суди на встановлення строку нагляду, передбаченого п.3 ч.2 ст.105 КК України, на термін не менше одного року та не довше, ніж до досягнення особою повноліття, що вочевидь не співвідноситься з принципом правової визначеності.

Вище викладене дозволяє дійти висновку, що весь комплекс повноважень судового вихователя безумовно виступатиме дієвим інститутом задля запобігання попередження вчинення неповнолітньою особою нового злочину і сприяння вихованню цією особи в дусі поваги до законів держави. Головна проблема при цьому полягає в тому, що, на жаль, зазначений інститут хоча і отримав певне правове регулювання, але лише на папері, а не практиці.

Наявна в Україні системна роз'єднаність діючих державних інститутів, що займаються проблемами неповнолітніх, не дає змоги досягти позитивних результатів у зниженні рівня злочинності серед неповнолітніх та у сфері захисту дитини від кримінального середовища. Подолання такого стану вбачається в об'єднанні зусиль різних державних органів і структур, а також громадських організацій в єдиному векторі цілісної системи ювенальної юстиції. Шлях до такої юстиції, що включає ювенальні суди, спеціалізовану адвокатуру, самостійну систему слідчих апаратів, виховні заклади,

соціальні органи й заклади освіти, які займаються вихованням важких підлітків, вимагає вже на сучасному етапі вирішення багатьох практичних і теоретичних питань.

На сьогодні держава має запровадити більш прогресивну систему соціальної реабілітації дітей, котрі вступили в конфлікт із законом, яка відповідає б сучасним вимогам. Міжнародна й вітчизняна практика свідчить, що запровадження ювенальної юстиції є важливим фактором, який позитивно впливає на суспільство та сприяє зміцненню позицій місцевих громад. Ефективною складовою ювенальної юстиції є програми з відновного правосуддя: це й виховний вплив на правопорушника, і профілактика вчинення повторних правопорушень, і сприяння соціальній адаптації та реінтеграції правопорушників у суспільство.

Крім того, перш ніж реально впроваджувати ювенальну юстицію в Україні, доцільно було б ретельно доопрацювати та попередньо внести законодавчі зміни до правових норм, які стосуються кримінально-правової регламентації застосування заходів виховного впливу щодо неповнолітніх, тим самим привести їх у відповідність положенням міжнародно-правових актів з питань відправлення правосуддя у відношенні неповнолітніх.

Враховуючи вище викладене, видається цілком доречним внесення зміни до ч.4 ст.105 КК України, виклавши її в наступній редакції – «Суд призначає неповнолітньому судового вихователя в порядку, передбаченому законом». Запропоноване внесення змін до КК України з одночасним законодавчим закріпленням інституту судових вихователів в Законі України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» дозволить представникам судової гілки влади достатньо ефективно та дієво долучитись до профілактики вчинення неповнолітніми правопорушень.

Додаткові питання до обговорення при реалізації практики:

1. Пріоритетність розгляду справ будь-яких категорій за участі дитини (мінімізувати кількість перерв).
2. Залучення місцевих громад, соціальних служб до участі у кримінальних провадженнях щодо дітей для формування соціального досьє.
3. Розширення дискреційних повноважень працівникам поліції при вирішенні питань щодо початку кримінального переслідування щодо неповнолітніх.

4. Залучення до кримінального провадження спеціаліста-психолога з метою визначення психологічного (емоційного) стану дитини, а також для встановлення оптимального контакту.

5. Використання можливостей «зелених кімнат», застосування відеофіксації та дистанційного провадження окремих процесуальних дій за участі дитини.

4.5. Мобільний додаток: #Увага:діти!
(Ганна Василенко, керуюча адвокатського бюро
"Василенко Ганна та партнери", адвокатка, кандидатка
педагогічних наук)

1. Стандарти:

Практика має на меті надати доступ дитині до належного механізму захисту своїх прав, що пропонує дотримуватись принципу недискримінації дитини за віковою ознакою та забезпечити дотримання стандартів "Участі".

2. Актуальність практики:

Актуальність такого запиту зумовлена відсутністю аналогових організацій віртуальної «Громадської приймальні для дитини онлайн» по типу функціоналу «відкритого вікна».

Такий застосунок зможе надати дитині можливість безпосередньо самотійно, уникаючи будь-яке втручання та контроль, з використанням додатку звернутись з необхідним запитом та отримати ефективне вирішення питання.

3. Хто застосовує:

Звернення дитини розглядається фахівцем служби, який фільтрує отримані звернення та направляє їх за належністю.

4. Якої категорії дітей стосується:

Таким засобом зможуть користуватись всі категорії дітей: а) діти в конфлікті з законом, б) діти-свідки, с) діти-потерпілі, d) діти в цивільному процесі)

5. Опис практики:

Такий додаток для мобільного телефону (та /або для планшета) чи будь-якого аналогічного пристрою має підтримуватись android, ios, windows.

Наповнення такого додатку передбачається легким змістом, без складнощів для застосування. Орієнтовно це може бути такі напрямки (розділи):

Подання звернення, заяви, скарги шляхом заповнення (обрання одним кліком) форми, яка трансформується у документ. Фахівець, перевіряючи зміст направляє таку заяву (скаргу, звернення) до всіх необхідних установ (Система БПД, Національна поліція, Органи опіки, Соціальні служби, Психолог, Лікар тощо..) для реагування.

Важливо, щоб основний функціонал був направлений на вчинення конкретних дій та вжиття заходів реагування, що

відрізняє такий додаток (застосунок) від інших інформаційних ресурсів.

6. Ризики

- не сприйняття суспільством новаторських ідей;
- недовіра до можливості дитини діяти на власний розсуд
- майновий стан дитини може не дозволяти мати такий пристрій.

4.6. Відновне правосуддя в провадженні про адміністративні правопорушення та кримінальному провадженні (Юшкевич Олена, адвокатка, медіаторка, доцентка кафедри теорії та історії держави і права факультету 1 ХНУВС)

1. Стандарти:

I. Конвенція про права дитини - статті 3, 4, 12, 13, 19.

Стаття 3 Конвенції про права дитини:

1. В усіх діях щодо дітей, незалежно від того, здійснюються вони державними чи приватними установами, що займаються питаннями соціального забезпечення, судами, адміністративними чи законодавчими органами, першочергова увага приділяється якнайкращому забезпеченню інтересів дитини.

2. Держави-учасниці зобов'язуються забезпечити дитині такий захист і піклування, які необхідні для її благополуччя, беручи до уваги права й обов'язки її батьків, опікунів чи інших осіб, які відповідають за неї за законом, і з цією метою вживають всіх відповідних законодавчих і адміністративних заходів.

Стаття 4 Конвенції про права дитини:

Держави-учасниці вживають всіх необхідних законодавчих, адміністративних та інших заходів для здійснення прав, визнаних у цій Конвенції.

Стаття 12 Конвенції про права дитини:

1. Держави-учасниці забезпечують дитині, здатній сформулювати власні погляди, право вільно висловлювати ці погляди з усіх питань, що торкаються дитини, причому поглядам дитини приділяється належна увага згідно з її віком і зрілістю.

2. З цією метою дитині, зокрема, надається можливість бути заслуханою в ході будь-якого судового чи адміністративного розгляду, що торкається дитини, безпосередньо або через представника чи відповідний орган у порядку, передбаченому процесуальними нормами національного законодавства.

Стаття 13 Конвенції про права дитини:

1. Дитина має право вільно висловлювати свої думки; це право включає свободу шукати, одержувати і передавати інформацію та ідеї будь-якого роду незалежно від кордонів в усній, письмовій чи друкованій формі, у формі творів мистецтва чи за допомогою інших засобів на вибір дитини.

2. Здійснення цього права може зазнавати деяких обмежень, проте ними можуть бути лише ті обмеження, які передбачені законом і необхідні:

а) для поваги прав і репутації інших осіб; або

b) для охорони державної безпеки, громадського порядку (order public), або здоров'я, або моралі населення.

Стаття 16 Конвенції про права дитини:

1. Жодна дитина не може бути об'єктом свавільного або незаконного втручання в здійснення її права на особисте і сімейне життя, недоторканність житла, таємницю кореспонденції або незаконного посягання на її честь і гідність.

2. Дитина має право на захист закону від такого втручання або посягання.

Стаття 19 Конвенції про права дитини:

1. Держави-учасниці вживають всіх необхідних законодавчих, адміністративних, соціальних і просвітніх заходів з метою захисту дитини від усіх форм фізичного та психологічного насильства, образи чи зловживань, відсутності піклування чи недбалого і брутального поводження та експлуатації, включаючи сексуальні зловживання, з боку батьків, законних опікунів чи будь-якої іншої особи, яка турбується про дитину.

2. Такі заходи захисту, у випадку необхідності, включають ефективні процедури для розроблення соціальних програм з метою надання необхідної підтримки дитині й особам, які турбуються про неї, а також здійснення інших форм запобігання, виявлення, повідомлення, передачі на розгляд, розслідування, лікування та інших заходів у зв'язку з випадками жорстокого поводження з дитиною, зазначеними вище, а також, у випадку необхідності, для порушення початку судової процедури.

II. Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх ("Пекінські правила") – пункти 2.2., 2.3., 5, 8, 11, 18.

2.2. Для цілей цих Правил держави-члени застосовують такі визначення таким чином, щоб це відповідало їхнім відповідним правовим системам і концепціям:

а) неповнолітнім є дитина або молода людина, яка в рамках існуючої правової системи може бути притягнутий за правопорушення до відповідальності в такій формі, яка відрізняється від форми відповідальності, яка застосовується до дорослого.

2.3. В рамках кожної національної юрисдикції слід докласти зусиль для прийняття комплексу законів, правил і положень, які відносяться безпосередньо до неповнолітніх правопорушників та установам і органам, до функцій яких входить відправлення правосуддя щодо неповнолітніх і які покликані:

а) задовольняти різні потреби неповнолітніх правопорушників, захищаючи при цьому їх основні права;

b) задовольняти потреби суспільства.

8. Забезпечення конфіденційності.

8.1. Право неповнолітнього на конфіденційність має поважатися на всіх етапах, щоб уникнути заподіяння їй або йому шкоди через непотрібної гласності або через шкоди репутації.

8.2. В принципі не повинна публікуватися ніяка інформація, яка може призвести до вказання на особу неповнолітнього правопорушника.

11. Припинення справи.

11.1. При розгляді справ неповнолітніх правопорушників треба по можливості не вдаватися до офіційного розбору справи компетентним органом влади .

18. Різні заходи впливу.

18.1. З метою забезпечення більшої гнучкості і щоб уникнути по можливості укладення в виправні установи компетентний орган влади повинен мати у своєму розпорядженні при вирішенні справи широким комплексом заходів впливу. Такими заходами, які можуть здійснюватися в поєднанні один з одним, є:

a) постанови про опіку, керівництві і нагляд;

b) пробація;

c) постанови про роботу на благо громади;

d) фінансові покарання, компенсація і реституція;

e) постанови про прийняття проміжних та інших заходів;

f) постанови про участь в груповій психотерапії та інших подібних заходах;

g) постанови, що стосуються передачі на виховання, місця проживання або інших виховних заходів;

h) інші відповідні постанови.

2.Актуальність практики:

На сьогодні в Україні неповнолітнім є дитина або молода людина, яка може бути притягнута за правопорушення до відповідальності в такій формі, яка відрізняється від форми відповідальності, яка застосовується до дорослого.

Законодавцю слід докласти зусиль для прийняття комплексу законів, правил і положень, які відносяться безпосередньо до неповнолітніх правопорушників та установам і органам, до функцій яких входить відправлення правосуддя щодо неповнолітніх і які покликані задовольняти різні потреби неповнолітніх правопорушників, захищаючи при цьому їх основні права; задовольняти потреби суспільства.

Українському суспільству потрібно розробити та впровадити заходи, що дозволять у більшості випадків не розглядати

неповнолітнього правопорушника як учасника кримінального провадження і швидко, ефективно реагувати на проблему дітей, які перебувають у конфлікті з законом за допомогою відновного правосуддя.

З метою забезпечення більшої гнучкості і щоб уникнути по можливості укладення виправні установи, компетентний орган влади повинен мати у своєму розпорядженні при вирішенні справи широким комплексом заходів впливу, які формулюються в медіаційній угоді за результатами медіації за згодою сторін (про роботу на благо громади; про участь в груповій психотерапії та інших подібних заходах; передача на виховання, місця проживання або інші виховні заходи тощо).

Система правосуддя щодо неповнолітніх має бути направлена в першу чергу на забезпечення благополуччя неповнолітнього і забезпечення того, щоб будь-які заходи впливу на неповнолітніх правопорушників були завжди сумірні як з особливостями особистості правопорушника, так і з обставинами правопорушення.

У правилі 5 "Пекінських правил" відображені дві найважливіші цілі відправлення здійснення правосуддя щодо неповнолітніх. Першою метою є сприяння благополуччю неповнолітнього. Це - головна мета тих правових систем, в яких справами неповнолітніх правопорушників займаються суди по сімейних справах, або адміністративні органи, але в той же час благополуччю неповнолітнього повинна приділятися особлива увага в тих правових системах, які дотримуються моделі кримінального переслідування, що допоможе уникнути чисто каральних санкцій (Правило 14 "Пекінських правил").

Другою метою є дотримання "принципу пропорційності". Цей принцип широко відомий як засіб обмеження використання каральних санкцій, що виражаються в основному в використанні принципу воздаяння по заслугах відповідно до тяжкості правопорушення. Реакція на дії молодих правопорушників повинна ґрунтуватися на обліку не тільки тяжкості правопорушення, а й особливостей особистості. Індивідуальні особливості правопорушника (наприклад, соціальний статус, становище в сім'ї, збиток, нанесений правопорушником, і інші фактори, пов'язані з особистістю правопорушника) повинні надавати вплив на відповідність дій (наприклад, прийняття в увагу бажання правопорушника компенсувати збиток, нанесений жертві, або її або його бажання вести повноцінну і корисну життя).

Аналогічно, у відповідь дії, спрямовані на забезпечення благополуччя молодого правопорушника, можуть виходити за рамки необхідного я тим самим завдавати шкоди основним правам

конкретного молоді людини, як це спостерігається в деяких системах правосуддя щодо неповнолітніх. В цьому випадку слід також забезпечити відповідність дій з урахуванням особливостей обставин правопорушення та особи правопорушника, а також жертви.

У правилі 18.2 "Пекінських правил" робиться спроба перерахувати деякі важливі заходи впливу і санкції, які успішно застосовуються в різних правових системах. В цілому вони перспективні і заслуговують застосування і подальшого розвитку. У цьому правилі не вказуються будь-які вимоги щодо персоналу, оскільки відповідного персоналу може не бути в деяких регіонах; в цих регіонах можна розробляти і застосовувати заходи, для здійснення яких потрібно менше персоналу.

Для прикладів, зазначених у правилі 18.1, загальним є, перш за все, опора на громаду як на інструмент ефективного здійснення альтернативних рішень. Перевиховання із залученням громади є традиційною мірою, яка містить в собі багато аспектів. У зв'язку з цим відповідним властям слід заохочувати надання громадами своїх послуг.

У правилі 18.2 "Пекінських правил" вказується на важливу роль сім'ї, яка, відповідно до статті 10.1 Міжнародного пакту про економічних, соціальних і культурних правах, є "природним і основним осередком суспільства". В рамках сім'ї батьки мають не тільки право, а й зобов'язані забезпечити догляд і нагляд за своїми дітьми. Тому відповідно до правила 18.2 розлучення дітей і батьків є крайнім заходом. До неї можна вдаватися лише в тих випадках, коли факти справи виправдовують цей серйозний крок (наприклад, жорстоке поводження з дітьми).

По суті, в правилі 5 "Пекінських правил" передбачаються лише справедливі дії у відповідь на будь-яке конкретне правопорушення або злочин, що здійснюється неповнолітнім. Різноманіття аспектів, які поєднує в собі це правило, може сприяти застосуванню двох підходів: нові і новаторські види дій у відповідь настільки ж бажані, як і запобіжні заходи щодо будь-якого невинуватого розширення мережі офіційного соціального контролю над неповнолітніми.

У правилі 8 "Пекінських правил" підкреслюється важливість забезпечення права неповнолітнього на конфіденційність. Молодь особливо болісно реагує на нанесення шкоди репутації. Результати кримінологічних досліджень з питання про нанесення збитку репутації свідчать про негативні наслідки (Різного роду), пов'язаних з постійним застосуванням по відношенню до молодих особам таких визначень, як "правопорушник" або "Злочинець".

У правилі 8 "Пекінських правил" підкреслюється важливість забезпечення права неповнолітнього від негативних наслідків опублікування в засобах масової інформації повідомлень про їхні справи (наприклад, імена підозрюваних або засуджених молодих правопорушників).

Інтереси особистості слід захищати і гарантувати, зокрема в принципі. (Загальні положення, що містяться в правилі 8 "Пекінських правил", конкретизуються далі в правилі 21 "Пекінських правил".)

Закриття справи, в тому числі вилучення його з ведення кримінального правосуддя і часто передача допоміжним службам громади, зазвичай практикується на офіційній і неофіційній основі в багатьох правових системах. Ця практика дозволяє обмежити негативні наслідки процедури здійснення правосуддя в щодо неповнолітніх (наприклад, клеймо судимості і вироку). У багатьох випадках найкращі результати дає невтручання з боку компетентних органів влади. Таким чином, припинення справи на самому початку без передачі його альтернативним (соціальним) службам може дати оптимальний результат. Це особливо стосується справ, які пов'язані з серйозним порушенням, і коли сім'я, школа або інші інститути, здійснюють неофіційний соціальний контроль, вже прийняли або мають намір вжити належних конструктивних заходів впливу.

Як вказується в правилі 11.2, припинення справи може бути здійснено на будь-якому етапі прийняття рішення - поліцією, прокуратурою або іншими установами, наприклад, судами, трибуналами, порадами або комісіями. Воно може бути здійснено одним, кількома або всіма органами влади, відповідно до правилами і політикою відповідних систем і зі справжніми Правилами. Закриття справи не повинно обмежуватися лише дрібними справами, і тому воно може бути важливим засобом.

У правилі 11.3 "Пекінських правил" підкреслюється важливе значення обов'язкового згоди неповнолітнього порушника (або його батьків, або опікуна) на рекомендовану форму припинення справи. (Без такого згоди припинення справи з передачею його службам громади суперечило б Конвенції про скасування примусової праці.). Однак така згода не має сприйматися як щось незаперечне, оскільки воно може іноді бути дано неповнолітнім в стані відчаю. У правилі підкреслюється, що слід звести до мінімуму можливість примусу і залякування на всіх рівнях процесу припинення справи.

Неповнолітні не повинні відчувати, що на них чиниться тиск (наприклад, щоб уникнути судового процесу), або піддаватися тиску з метою отримання згоди на ту чи іншу форму припинення справи.

Тому пропонується розробити положення про об'єктивну оцінку доречності винесення рішень, що стосуються молодих правопорушників, "компетентним органом влади на підставі заяви ("компетентний орган влади" може бути іншим, ніж той, про який йдеться в правилі 14 "Пекінських правил").

У правилі 11.4 "Пекінських правил" рекомендується положення, що містить ефективні альтернативи здійсненню правосуддя щодо неповнолітніх в формі припинення справи з передачею його в громаду. Особливо рекомендуються програми, в яких передбачається врегулювання за допомогою реституції потерпілому та вжиття заходів з метою виключення в майбутньому порушень закону за допомогою здійснення тимчасового нагляду і керівництва. З урахуванням конкретних обставин припинення справи було б доречним навіть в разі вчинення більш серйозних правопорушень (Наприклад, перше правопорушення, діяння, вчинене під тиском приятелів і т.д.).

3. Хто застосовує:

Суддя, адвокат, прокурор, юрист соціальної служби і т.п.

4. Якої категорії дітей стосується:

Діти в конфлікті з законом, діти-свідки, діти-потерпілі.

5. Опис практики:

Міжнародні стандарти в сфері правосуддя дружнього до дитини закріплюють загальноприйнятий міжнародний принцип - «економія кримінальної репресії». Зазначений принцип випливає з загальновизнаного і, певним чином, кодифікованого міжнародного стандарту, який, в цілому, передбачає можливість застосування заходів, не пов'язаних з тюремним ув'язненням.

До таких заходів слід віднести програми (практики), що базуються на відновному підході для розв'язання кримінальних конфліктів – програми відновного правосуддя (медіація між потерпілим і правопорушником, сімейна конференція, коло (форум) громадського правосуддя тощо).

В основі відновного підходу лежить фундаментальна цінність – повага до особистості, яка реалізовується через такі принципи відновного підходу:

1. Визнання права учасників конфліктної ситуації на розв'язання цієї ситуації (активне залучення конфліктуючих сторін до процесу прийняття рішення стосовно наслідків конфлікту та виконання цього рішення).

2. Наголошення важливості ролі громади (у першу чергу, ближнього соціального оточення конфлікуючих сторін) у процесі розв'язання конфлікту. Громада як сукупність індивідів володіє значним потенціалом для полегшення процесу розв'язання конфліктної ситуації, зокрема, це стосується підтримки, яку члени громади можуть надавати учасникам конфліктних/проблемних ситуацій.

3. Увага акцентується на розв'язання конфлікту та досягнення порозуміння, а не на встановлення того, хто «правий», а хто «винний» (кожна людина має право на помилку).

Завдання відновного підходу – створити такі умови, щоб учасники конфлікту використали потенціал конфлікту для особистісного розвитку та покращення міжособистісних стосунків у майбутньому.

Відновне правосуддя - це процес під час якого всі сторони, залучені до події злочину, приймають рішення щодо спільного усунення наслідків того, що трапилось, та шляхів запобігання повторенню цього в майбутньому (Тоні Маршал); підхід до реагування на правопорушення, який доповнює офіційну систему правосуддя та залучає самі сторони і громадськість до усунення наслідків правопорушення. Відновне правосуддя прагне максимально усунути спричинену правопорушенням завдану шкоду та сприяти прийняттю правопорушником відповідальності за скоєне; сприяє соціальній реінтеграції правопорушника.

Медіація між потерпілим та правопорушником (програма примирення потерпілих та правопорушників) у будь-якому виді судочинства передбачає їх спільну зустріч у присутності медіатора з метою обговорення того, що сталося та прийняття рішення щодо того, яким чином можна усунути завдану злочином шкоду. Механізм за яким здійснюється примирення в кримінальних справах складається з кількох фаз, кожна з яких спрямована на досягнення своїх специфічних задач (відбір справ, підготовка до процедури примирення, медіація (підготовчий етап, вступне слово ведучого-медіатора, розповідь сторонами свого бачення ситуації, обговорення спричинених збитків та варіантів їх компенсації, підписання угоди про примирення).

Під час сімейних конференцій (сімейних групових нарад) до процесу обговорення долучаються окрім потерпілого та правопорушника також члени родини правопорушника. Мета їх участі - допомогти правопорушнику розробити план його реабілітації та підтримувати його під час реалізації цього плану. Сімейна групова нарада дає уявлення соціальним службам про те, що цей підхід є найкориснішим для людини, оскільки він вимагає

від останньої активного ставлення, стимулює її більше покладатися на себе, тут особа сама відповідає за власні дії і має змогу бути почутою у колі сім'ї під час вирішення наявних проблем. Методика полягає в тому, що попрацювавши з сім'єю, соціальний працівник звертається з проханням провести сімейну групову нараду до незалежного координатора, який має зібрати разом усіх зацікавлених людей, як членів сім'ї, так і представників її соціального оточення, мобілізувати всі ресурси й провести конференцію. У сімейному колі без присутності сторонніх людей (координатора, фахівців соціальних служб, ініціатора проведення сімейної групової наради) учасники сімейної групової наради обговорюють проблему й розробляють план її вирішення за допомогою власних ресурсів. Таким чином, вирішення проблеми перестає залежати від навичок і здібностей працівників соціального захисту, сім'я сама відповідає за вирішення власних проблем. Головною особливістю сімейної групової наради є те, що в колі сім'ї проблема завжди залишається проблемою і тільки сім'я може розробити власний план для її вирішення.

Кола (форум) громадського правосуддя передбачають участь у процедурі вирішення конфлікту з приводу вчинення правопорушення представників громади, в якій було скоєно правопорушення (наприклад, жителів селища, представників навчального закладу тощо). Процес Кола забезпечує зібрання людей для спілкування на тему певних складних питань та проблем, в атмосфері поваги та піклування про кожного учасника. Коло створює простір, в якому всі люди, незалежно від їх ролі можуть спілкуватися на рівних та допомогти одне одному, не зважаючи на життєві труднощі. Крім мудрості, заснованої на традиціях, процес кола включає і сучасні знання, елементи сучасного миротворчого процесу та досягнення консенсусу. Учасники сидять по колу на стільцях без столів. Іноді в центрі кола може розташовуватися щось, що символізує цілі кола та його основні правила (для нагадування учасникам про спільні цінності та досягнення згоди). Форма кола символізує спільне лідерство, рівність, згоду та єдність учасників. Крім того це сприяє зосередженості, відповідальності та участі усіх присутніх. Для передачі слова в колі використовують так званий Мовник ("Talking pease"), який допомагає полегшити дискусію всередині кола та має важливе значення для самих учасників. Мовник передається від одного учасника до іншого, регулюючи діалог між ними. Людина, яка тримає в руках Мовник, володіє увагою усіх інших учасників кола. Використання Мовника сприяє повному вираженню емоцій, уважному вислуховуванню, аналізуванню відповіді, плавності процесу. Крім того, Мовник,

створює кращі можливості для людей, яким важко говорити у звичайній групі.

6. Ризики:

6.1. Відсутність Закону України «Про медіацію» є перепорою для впровадження програм відновного правосуддя в Україні.

6.2. Не володіння інформацією про програми відновного правосуддя породжує страхи у кожного, кому пропонується ці програми. Як правило, сторони конфлікту відмовляються від програм відновного правосуддя.

6.3. Скептицизм населення України та уповноважених осіб заважає впроваджувати програми відновного правосуддя в Україні.

Науково-виробниче видання

**ДОБРІ ПРАКТИКИ
ЮРИСТІВ ДЛЯ ПРАВОСУДДЯ
В ІНТЕРЕСАХ ДИТИНИ
В УКРАЇНІ**

*Збірник практичних рекомендацій
(м. Чернігів, 2021 рік)*

Відповідальні за випуск: Голубов Артем, Бурова Руслана

Комп'ютерне верстання: Голубов Артем

Підписано до друку: 15.01.2021 р.

Формат _____ . Ум. друк. арк. _____ . Обл.-вид. арк. _____ .

Тираж 100 прим.

*т. (068) 489-07-66
в. П'ятницька 39, офіс 702-703, м. Чернігів, 14000*